

**“SICAK AİLE ORTAMI”
DEMOKRATİKLEŞME SÜRECİNDE
KADIN VE ERKEKLER**

“SICAK AİLE ORTAMI” DEMOKRATİKLEŞME SÜRECİNDE KADIN VE ERKEKLER

TESEV Yayınları
ISBN: 975-8112-60-0

Kapak Tasarım:
Bora Tekoğul

Basım Yeri:
Sena Ofset
0212 613 38 46

Bu kitabın hakları saklıdır. Kitabın hiçbir bölümü Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı'nın (TESEV) izni olmadan, hiçbir elektronik ve mekanik formatta ve araçla (fotokopi, kayıt, bilgi depolama vd.) çoğaltılamaz.

Copyright © Ekim 2005

TESEV
Bankalar Cad. No: 2 Kat: 3
Minerva Han, Karaköy 34425 İstanbul
Tel: +90-212-292 89 03 PBX
Faks: +90-212-292 90 46
info@tesev.org.tr
www.tesev.org.tr

Bu kitapta yer alan görüşler yazarlara aittir ve bir kurum olarak TESEV'in görüşleriyle bire bir örtüşmeyebilir.

Bu kitabın yayımlanması ve tanıtılmasındaki katkılarından ötürü Açık Toplum Enstitüsü – Türkiye'ye ve TESEV Yüksek Danışma Kurulu'na teşekkürü borç biliriz.

DEMOKRATİKLEŞME PROGRAMI

ALGILAR VE ZİHNİYET YAPILARI:

CİNSİYET REJİMİ EKSENİ

**“SICAK AİLE ORTAMI”
DEMOKRATİKLEŞME SÜRECİNDE KADIN VE
ERKEKLER**

AKSU BORA-İLKNUR ÜSTÜN
Ekim 2005

Teşekkür

Bu araştırmanın yapılmasında ve kitabın hazırlanmasında teşekkür borçlu olduğumuz pek çok kişi var. Her şeyden önce TESEV’den Etyen Mahçupyan ve Volkan Aytar’a başlangıçtan itibaren gösterdikleri destek ve yardımları için çok teşekkür ederiz. Suavi Aydın, aynı dünyaya farklı kavramsal araçlarla bakarken de bir “ekip” olunabileceğini hatırlattı, sahanın güçlüklerini ve sıkıntılarını bizimle paylaştı, “Edirne seferi” ancak onun varlığıyla bu kadar öğretici ve eğlenceli olabilirdi. Araştırmanın çeşitli bölümlerini yürüten Ali Bayramoğlu, Ferhat Kentel ve Meltem Ahıska’ya, raporu okuyup değerlendirmelerde bulunan Ayşe Gül Altınay, Nükhet Sirman, Nebahat Akkoç ve Ayşe Parla’ya eleştiri ve önerileri için minnettarız. Bir araştırma raporundan bir kitap çıkarabildiysek, onların katkıları sayesinde.

Sevim Ateş, görüşme kasetlerini özenle ve hızla çözdü, onsuz ne yapardık bilemiyoruz. TESEV’den Derya Demirler, Volkan Yılmaz, Dilek Kurban, Başak Çandar, Dilara Demir, Sanem Güner, Ayşe Yırcalı, Utku Kundakçı, Esin Çalışkan, Zeynep Başer ve Sabiha Şenyücel, değerlendirme toplantılarına katıldılar ve sürecin bizim için çok daha işlevsel ve öğretici olmasını sağladılar, emekleri için çok teşekkür ederiz.

Raporun ilk halini okuyan ve bizi hem yüreklendiren hem de eksikliklerimizi gösteren isimsiz hakeme şükran duyuyoruz.

Serpil Sancar danışmanımız, Ceren İşat araştırma asistanımız olarak, her ihtiyacımız olduğunda yanımızdaydılar. İkisine de teşekkür ediyoruz.

Araştırma süreci boyunca Türkiye’nin pek çok ilinde bağlantılar kurduk, görüşmeler yaptık. Bizi evlerinde ağırlayan, görüşmeler ayarlayan, yaptığımız işin farklı boyutlarını bizimle tartışan, dinlediğimiz şiddet hikayelerinden sonra sıklıkla kapıldığımız “beyhudelik” duygusuyla başa çıkmamıza yardım eden kadınlara şükran borçluyuz. Yıllardır yürüttüğümüz çeşitli çalışmalarda kurduğumuz bu ilişkiler, bizim de görüştüğümüz kişilerin pek çoğu gibi zaman zaman hissettiğimiz yersizyurtsuzluk halinin en büyük panzehiri oldu, yersizyurtsuzluğu politik bir problem olarak tanımlayabilmemizi kolaylaştırdı.

En büyük teşekkür ise bu araştırmanın gerçek bir keşif serüveni olmasını sağlayan kadın ve erkeklere. Her zaman olduğu gibi, şaşırtıcı içgörülerini, yorumları, değerlendirmeleriyle saha çalışmasına inancımızı pekiştirdiler.

Aksu Bora
İlknur Üstün

İÇİNDEKİLER

Niye Algılar ve Zihniyet Yapıları ?	8
Algılar ve Zihniyet Yapıları - Cinsiyet Rejimi Ekseni	9
Summary	10
Giriş	13
1. Öznelik Kapasitesinin Örselenmesi.....	17
1.1. Fiziksel Şiddet.....	18
1.2. Baskı ve Engellenme	25
1.3. Koruma ve Gözetme.....	31
1.4. Ayrımcılık.....	33
2. Toplumsal Cinsiyet.....	41
2.1. Kadın Olmak, Erkek Olmak	42
2.2. Aile İlişkileri, Annelik ve Babalık	49
2.3. Yakın İlişkiler.....	54
2.4. Evlilik.....	56
2.5. Cinsellik.....	64
2.6. Bedenin Denetlenmesi : Namus	67
2.7. Bedenin Denetlenmesi : Giyim.....	72
2.8. Ücretli çalışma	77
2.9. Cinsiyet eşitliği.....	81
3. Yersizyurtsuzluk.....	86
3.1. Anlam Çerçevesinin Dışına Düşmek	88
3.2. Gelecek Tasarımları, Hayaller	94
3.3. Güçlenme ve Özgürleşme İmkânları	99
4. Sonuç.....	104
Görüşme Çizelgesi.....	107
Okuma Önerileri.....	109
Yazarlar Hakkında	112

Niye Algular ve Zihniyet Yapıları?

Değişimin rasyonelliği ima eden tek yönlü bir süreç olduğunu söyleyen modern algı artık iyice eskimiş durumda. Küresel dünyada entegrasyonun ille de Batı'ya benzemeyi değil, karşılıklı adaptasyonu ifade ettiğini idrak etmeye başladık. Bu tespit bugün toplumların sahip olduğu ayak bağlarının 'içerden' anlaşılmasına yönelik çabaları daha da anlamlı hale getiriyor.

Türkiye neredeyse üç yüz yıldır modernleşen, söz konusu adaptasyonu gerçekleştirerek çevresine entegre olmaya çalışan bir ülke. Nitekim bu süre içinde ekonomik düzenden yargıya, eğitimden sosyal haklara büyük değişimler yaşandı. Ancak din özgürlüğünün eksikliğinden Kürt meselesine, latent şiddet yatkinlığından faydacı siyasi analiz alışkanlığına uzanan farklı bir yelpaze, toplumun bazı alanlara bakış tarzının sanki hiçbir değişime uğramazcasına kendini tekrarladığını ortaya koymakta.

Dolayısıyla önümüzde kaçınamayacağımız bir soru var: Acaba nasıl oluyor da bütün bu çağdaşlaşma gayretine ve değişim dinamiğine rağmen, bazı sorunlarımızı çözmemeyi becerebiliyor ve çözülmemiş sorunlarımızla birlikte yaşamaya devam ediyoruz? Sorunların çözümsüz kalması bağlamında devleti eleştirmek haklı bir perspektife dayansa da, salt devlet iradesi bu süreci açıklamakta yeterli olabilir mi? Yoksa toplum bilinçli olarak ya da zımnen devletin çözümsüzlük iradesinin parçası ve destekleyicisi olarak mı işlev görüyor?

Bu sorular TESEV'de bir dizi çalışmanın tetikleyicisi oldu... Laiklik, dindarlık, milliyetçilik, aile, devlet, hak gibi kavramlar etrafında yürütülen bu çalışmalarda Türkiye toplumunun zihniyet yapısı, kendisini ve çevresini algılama biçimi, dayandığı referanslar ve bu referansların ima ettiği değer sistemi ortaya çıkarılmaya çalışıldı. Zihniyet değişiminin nasıl çalıştığı, ne tür kırılmalar yarattığı, bu kırılmaların ürettiği çelişkilerin nasıl rasyonalize edildiğini anlamak istedik...

Umarız ortaya çıkan tespit ve değerlendirmeler günümüz Türkiye'sinin kaotik değişim dinamiğini tanımlama ve kavrama yolunda etkili bir referans oluşturmakla kalmaz, daha kapsamlı ve derinlemesine yeni çalışmaların yapılması açısından da teşvik edici olur...

Etyen Mahçupyan

Algılar ve Zihniyet Yapıları - Cinsiyet Rejimi Ekseni

Aksu Bora ve İlknur Üstün'ün "*Sıcak Aile Ortamı*": *Demokratikleşme Sürecinde Kadın ve Erkekler* çalışması TESEV'in "Algılar ve Zihniyet Yapıları" dizisinin ilk kitabı. Türkiye'de demokratikleşmenin önünde, çıkarılacak "uyum yasaları"yla, ya da "ayak direyen" bürokrasinin reformları uygulamak durumunda bırakılmasıyla halledilemeyecek kadar karmaşık, toplumsal olarak yaygın algı ve zihniyetlere dair engeller bulunduğu fıktrinden yola çıkarak biçimlendirdiğimiz bu "proje öbeği," ayrı ama ilişkili, birbirinden öğrenen ve dört başlık altında yürütülen çalışmalardan oluşuyor. Bu çerçevede önümüzdeki aylarda Suavi Aydın'ın "Devlet Ekseni," Ali Bayramoğlu'nun "Dindarlık-Laiklik Ekseni," ve Ferhat Kentel'in "Milliyetçilik ve Etnik Kimlik Ekseni" çalışmaları "Algılar ve Zihniyet Yapıları" üst başlığı altında sizlere ulaşacak. Bu dört "eksen" birbirlerinden kopuk ve ayrı değil, ilişkisel bir düzlemde ele alınıyor.

Türkiye toplumunu bilindiği ve açıklayıcı olduğu varsayılan basitleştirilmiş kalıpların ötesinde anlama çabasını ifade eden bu dizinin ilk kitabında Aksu Bora ve İlknur Üstün "cinsiyet rejimi" eksenine bakıyor. "Mahrem" in sınırları içine hapsedilerek söylemleştiren cinsiyet –ve şiddet- ilişkilerini tüm çeşitliliği ve gerçekliği içinde ete kemiğe büründüren bu kitap, hem demokratikleşmenin ve çoğulculuğun önünde engel olan düşünce ve pratiklere insanların yaşadıkları haliyle ışık tutmaya çalışıyor, hem de bu düşünce ve pratiklerin nasıl dönüştürülebileceğine dair değerli ipuçları ortaya çıkarıyor. Dönüşümün önündeki en büyük engeller arasında "yanlış" algı ve zihniyetlerin değil, kişilerin hareket alanının (ya da yazarların deyimiyle "öznellik kapasitesi"nin) tıkalı olmasının bulunduğu belirten Bora ve Üstün, soğuk ve mesafeli, akademik-otoriter bir dille teşhis ve tedavi etme değil, bir içeriden anlama/yorumlama çabası da geliştiriyor.

Tarihsizleştirerek ve bizzat yaşayan insanların erişiminden uzak bir şekilde kavramsallaştırarak yaklaştığımız cinsiyet ilişkilerine yönelik bu anlama/yorumlama çabası, değişen Türkiye'nin bugünü ve geleceğini hem kavramamızın hem de onu daha demokratik, eşitlikçi ve katılımcı bir şekilde dönüştürmemizin de ilk adımı olmak durumunda. Bora ve Üstün'ün çalışmasının hem kavrama hem de değiştirme yönündeki daha sonraki adımlara kapı araladığını umuyoruz.

Volkan Aytar

Summary

This study aims to map the relations between democratization and mind-sets, and focuses on gender as a powerful tool. The immediate answer to the gendered mind-sets in Turkey, would be that the norms and schemes that refer to gender relations are conservative and anti-democratic until they are shifted and even shattered by men and women in their daily life activities. Yet, this study shows that such an assumption is highly limited if not problematic: In order for the daily life experience to present an elbow room to exercise personal empowerment strategies, a capacity of subjectivity is necessary, and it has been observed that this capacity is fundamentally damaged for most people we have interviewed.

The capacity for subjectivity is damaged in different ways, among which declared and physical violence is the most widespread. It is especially observed in narratives of domestic violence towards women; yet, men have also narrated acts of violence committed towards them during their childhood and adolescent years. It must be noted that these two types of physical violence are presented in categorically different ways: It is easier for women to talk about these experiences in a personal level while men tend to present them as abstract and general situations. As a result, violence experienced in schools and the military, rationalized as rites of passage, is easier for them to talk about while domestic violence is not.

The capacity for subjectivity is also severely damaged by obstruction and social pressure, that stem from family life and cause men and women to live under a suffocating feeling of control even until their thirties. Men seem to experience this type of control only before they become “grown ups,” but women are not considered grown ups until the end of their lives. It is reflected both in the limitation of outside activities, the control of the female body and arranged marriage. Perhaps the most severe type of control is the second, especially in the form of virginity tests. A milder representation of bodily control is expressed in the limitation of clothing possibilities, such as the double sided problem of control that women experience over religious covering: It is forbidden on the public level and indirectly forced on the private level – family, neighbors, relatives. While most interviewees object to the state limitations on covering, they tend to affirm the importance of chaste dressing. As a direct result of these mind-sets that have adapted to severe bodily control mechanisms, chastity is presented as a taboo in most interviews. Sexual experiences are synonymous with ignorance, embarrassment, fear and insecurity both for women and men. When sexuality and marriage are discussed together, instead of personal satisfaction and feeling content, communication breakdown and disillusion are expressed. In other words, the damage in subjective capacities is represented as disempowerment, unhappiness and loneliness.

The damage in the capacity for subjectivity influences the ways men and women perceive the world as well as their societies. They tend to view the world as a dangerous place where they can not be influential actors. The discriminative clichés reflect these worries. Homophobia is first on the line, but the perception of difference in terms of feelings of hatred and fear is very common. Sex differences are formed in the private sphere and result in reactions towards the possibility that these differences might fade. The codes of difference are formed in relation to parenthood roles and the codes relating to womanhood and manhood. Alternatively, gender equality in the public sphere –and not yet the private- has also become a part of these codes. Only adult women in their middle ages and up constitute a relation between gender equality in

these two spheres and argue that equality on the public level can only be obtained by means of equality on the private level.

The damage in the capacity for subjectivity result in alienation from schemes of meaning that people move within, in their daily lives. Religiosity, conservatism or modernist world views do not function on an integral level, but they are seriously “personalized.” This process pertains to isolation, disempowerment and an increase in fear rather than individuality. Thus, we have defined this process as *deterritorialization* (or, “*yersizyurtsuzlaşma*” in Turkish) as practical and mental planes of belonging have disappeared, and close relations are dispersed in alienation from schemes of meaning. The process of deterritorialization can evolve towards democratization and liberation but from the point of view of gender, disempowerment overruns the possibility of liberation.

Nevertheless, Muslim and Kurdish identities, do serve as empowerment tools for people even though they do not see themselves as political subjects by providing new frames of meaning as moving grounds rather than roles to play.

From the point of view of women, for whom the damage in the capacity for subjectivity is persistent, waged work is the area of liberation. The power of earning their own wages that they control, as well as political and civil societal activities stand out in women’s narratives as their means for liberation. Yet there are limitations on these means such as the chastity taboo, or that, ideally “uneducated” and “unqualified” women are only allowed to wage-work in times of economic difficulties. Thus the possibility of empowerment by public activities is not equally possible for all women, but it depends on the formation of new frames of meaning that include liberation side by side with empowerment.

GİRİŞ

Cinsiyet rejimi¹ (buna belirli bir tanımıyla ataerki diyebiliriz), yalnızca “kadın sorunları” denen sorun alanları ile değil, siyasetten ekonomiye, kültürel yaşamdan eğitime kadar, bütün toplumsal alanların kurucu bileşenlerinden biridir. Kadın ve erkeklerin kişisel yaşamlarının en mahrem köşelerinden uluslararası ilişkiler düzeyindeki çatışmaların anlamlandırılmasına ve temsil biçimlerine kadar, toplumsal analizlerde hesaba katılması gereken bir boyuttur. Bu nedenle de yaptığımız araştırma, cinsiyet rejiminin merkezinde duran aile ve kadın-erkek ilişkilerine odaklanmakla birlikte, bu ilişkilerin başka alanlardaki uzantılarını, kadın ve erkeklerin kendilerine, çevrelerine ve kendi hayatlarına ilişkin algılarını da içerecek biçimde genişlemiştir.

“Cinsiyet rejimi” kavramı, cinsiyetin toplumsal olarak kurulduğuna işaret eden “toplumsal cinsiyet” kavramı ile yakından ilişkilidir. Toplumsal cinsiyet odağına kişiyi alır ve cinsiyeti sadece biyolojik/kişisel bir gerçeklik olmaktan çıkarırken, cinsiyet rejimi kavramı da bunun devamı olarak Kadınlık ve Erkekliğin içinde örüldüğü toplumsal ilişkilere işaret eder. Aynı zamanda, bu ilişkilerin “kültür”, “gelenek” gibi gevşek terimlerle nitelenmesine karşı politik bir duruşun da ifadesidir. Cinsiyetin içinde kurulduğu toplumsal ilişkilerin birer iktidar ilişkisi olduğunu, bu ilişkilerin belirli ve kavranabilir bir sistematığının bulunduğunu, bu sistematığın toplumdaki bütün iktidar ilişkileri ve yapılarıyla da etkileşim içinde işlediğini iddia eder. Dolayısıyla, bu iki kavram ancak birlikte düşünüldüğünde analitik bir çerçeve sunarlar- hem özneye hem de toplumsal yapı ve ilişkilere bakabilme imkânı sağlarlar.

Bu araştırma, böyle bir çerçeve içinde Kadın ve Erkek olmanın toplumsal bağlamını ortaya koyarken, aynı zamanda, kişilerin bu bağlamı nasıl yorumladıkları, bunun içinde kendilerine nasıl bir hareket alanı yarattıkları, kendi kadınlık ve erkekliklerini kurarken hangi araçlardan, güçlenme stratejilerinden yararlandıklarını da görmeye çalışıyor. Yani, sosyal bilimlerin ezeli ikiliğini, özne/yapı ikiliğini, cinsiyet bağlamında, gündelik pratiklere, anlamlandırma çerçevelerine ve güçlenme stratejilerine bakarak, demokratikleşme sorunu ile bağlantılı olarak yorumluyor. Diğer bir deyişle, Kadın ile kadınlar, Erkek ile erkekler arasındaki mesafeyi “daha demokratik bir toplumun engelleri ve imkânları” açısından tahlil ediyor.

Demokrasi kavramı, alışlageldik kullanımı içinde, “kamusal alan” denilen alanla ilişkilendirilir. Oysa biliyoruz ki, kamusal alan ile özel alan arasındaki ayrımın kendisi de politik bir konudur ve bu ikisi arasındaki süreklilik ve geçişlilikleri görmeyen bir demokratikleşme perspektifi, hayati bir eksiklikle malüldür. Yani, toplumun yarısını oluşturan kadınların eşitliğini hedefleyen bir demokratikleşme programı, özel alan olarak nitelendirilen cinsiyet ilişkileri (ve cinsiyet rejimi) hesaba katılmadığında, başarısız olmaya mahkumdur. Çünkü, aile ilişkilerinin eşitsiz yapısı, toplumsal ve siyasal uzantılara sahip olduğu gibi, bunları meşrulaştıran, yeniden üreten bir özellik de gösterir.

Üstelik, kadın-erkek eşitliği, sadece kadınları değil, toplumun bütününü ilgilendiren bir demokratikleşme hedefidir. Çünkü basitçe kadın haklarının tanınmasını değil, kadınlık ve

¹ “Ataerki” yerine “cinsiyet rejimi” kavramını kullandık, çünkü ataerki kavramının modernlik öncesine aidiyet çağrışımının çok güçlü olduğunu düşünüyoruz. Bizim tahlil etmeye çalıştığımız rejim ise, modernlik öncesinden bir takım “kalıntılar”dan ibaret değil; kendini yeniden üretme kapasitesi son derece yüksek ve modernliğin farklı dönemleri içinde pekala uyum göstererek varolabiliyor. Üstelik de modernitenin her bir dönemecinin biçimlenmesinde etkin bir rol de oynuyor.

erkeklik rollerinin değişmesini, cinsiyet ilişkilerinin demokratikleşmesini de içermek zorundadır. Örneğin, siyasi kültürümüzün bir parçası olan şiddetin ya da devlet-vatandaş ilişkilerindeki demokrasi sorunlarının anlaşılabilirliği ve ortadan kaldırılabilirliği için, cinsiyet rejiminin erkeklik ve kadınlık normlarını, şiddeti ve eşitsizliği normalleştirme etkisini, iktidar ile erkeklik arasında kurduğu bağlantıyı dikkate almak gereklidir.

Bize göre, içinde yaşadığımız cinsiyet rejimi, ayrımcılığı ve şiddeti barındıran, anti-demokratik bir rejim. Ama aynı zamanda, kadın ve erkeklerin kendilerini sınırlayan, kişisel potansiyellerini gerçekleştirmelerini engelleyen böyle bir rejim içindeki pratikleri, demokratikleşme bağlamında son derece önemli. Çünkü bu pratikler, daha eşitlikçi ve demokratik bir toplum imkânına ilişkin ipuçlarını da barındırıyor. Bu nedenle de, yaptığımız araştırmada bir yandan cinsiyet rejimine ilişkin normları ortaya koyarken, kişilerin bunları nasıl algıladıklarını, nasıl deneyimlediklerini de görmeye çalıştık. Bu ikisi arasındaki farkın demokratikleşme perspektifini zenginleştirecek bilgiler sağlayacağını düşündük.

Araştırmaya başlarken, iki temel sorumuz vardı:

- Kadınlık ve erkeklığe ilişkin yaygın kabuller neler ve bunlar hangi anlam çerçeveleri içinde ifade ediliyor?
- Kadınlar ve erkekler, bu çerçeveler içinde kendilerine nasıl bir hareket alanı açabiliyorlar? Yani, toplumsal normları gündelik pratikler içinde nasıl dönüştürüyorlar?

Bu sorular, görüşmelerin genel çerçevesini belirledi. Bir yandan yaşam öykülerinden yola çıkarak “cinselliğe ilişkin ilk bilgileri nasıl edindiniz?” ya da “aileniz dışında kimlerle görüşürsünüz?” gibi sorularla gündelik pratiklere ilişkin bilgi almaya çalıştık. Bir yandan da daha “normatif” sorular sorduk: “kadınların ev dışında çalışmaları hakkında ne düşünüyorsunuz?” ya da “cinselliğin yaşanması için evliliği gerekli görüyor musunuz?” gibi.

İnsanların içinde yaşadıkları toplumsal ilişkileri yeniden üretme, bunu yaparken de kendileri için hareket alanı açma, güçlenme olanaklarını, yani bir başka deyişle, öznellik kapasitelerini görmek, bizim için çok önemliydi. Çünkü toplumsal dönüşümün nüvelerinin burada olduğunu düşünüyorduk. Gündelik pratiklerin, genellikle muhafazakâr kalıplar içinde anlamlandırılıp sunulmaları da, bu kalıpların değişiminin (pek çok durumda adı konmadan) gerçekleştiği süreçler olduğuna inanıyorduk. Bu nedenle de görüşmelerde gündelik deneyimlere geniş yer verdik.

Kimi görüşmeler yedi saate kadar uzayabildi. Toplam 78 görüşme yaptık. Bunlardan altısını kayıt cihazıyla ilgili aksilikler yahut görüşmeyi kabul etmiş olsa da görüştüğümüz kişinin konuşmaya istekli olmayışı yahut bütün anlatının arka arkaya dizilmiş klişelerden ibaret oluşu gibi nedenlerle değerlendiremedik. Dolayısıyla, analizlerimiz toplam 72 görüşmeye dayalı oldu.

Araştırmada, niceliksel ve genelleştirici değil, niteliksel ve keşfedici bir yaklaşımı benimsedik. Herhangi bir “temsiliyet” kaygısı gözetmedik, her bir görüşmeyi kendi içinde, kendi anlam çerçevesinde analiz etmeye çalıştık. Ancak bundan sonra görüşmelerin birbiriyle karşılaştırılmasına, ortak izleklerin saptanmasına ve bunların değerlendirilmesine geçtik. Böylelikle, anlatıların kendi içlerindeki bütünlüğünü ve çelişki noktalarını görebildik. Bununla birlikte, görüşmelerin mümkün olduğunca geniş bir alana yayılmasını, farklılıkları barındırmasını amaçladık. Çünkü, kadınlık ve erkeklığe ilişkin kabullerin ve kişilerin gündelik pratiklerinin bu kabullerle olan karmaşık ilişkisinin cinsiyetten başka toplumsal farklılıklarla da bağlantılı

olduğunu düşünüyorduk. Bu nedenle, görüşeceğimiz kişileri cinsiyet, yaş, sınıfsal konum, toplumsal aidiyetler, eğitim durumu gibi ölçütleri esas alarak seçtik. Ekteki çizelgede de görüleceği gibi, 72 görüşme, birbirlerinden çok farklı kişilerle yapıldı: kadınlar, erkekler, gençler, Aleviler, Kürtler, dini cemaat mensupları, lise mezunları ya da okumaz yazmazlar...

Görüşmeleri genellikle görüştüğümüz kişilerin evlerinde yaptık. Birkaç istisnada, çalıştıkları yer yahut kahve gibi yerleri de kullandığımız oldu. Kırk dakikadan yedi saate kadar çok farklı uzunlukta olsalar da, görüşmelerin büyük bir bölümü bir- bir buçuk saat sürdü. Görüşme sırasında elbette pek çok klişeyle karşılaştık, bunları dinledik, somut örneklerle açılmasını sağlamaya çalıştık.

Görüştüğümüz kişiye göre değişen görüşme stratejileri izledik. Kimiyle en genel toplumsal sorunlarla başlayıp kişisel yaşama doğru ilerledik, kimiyle belirgin ve somut bir kişisel sorundan yola çıktık. Hemen bütün görüşmelerde yaşam öyküsünü almaya çalıştık; bu hem görüştüğümüz kişinin rahatlamasına ve güvenli bir görüşme atmosferinin yaratılmasına katkıda bulundu, hem de bize derinleştireceğimiz noktaları tespit edebilme imkânı sağladı.

Erkeklerle yaptığımız görüşmelerde cinsellik ya da evlilik gibi mahrem konuların açılmasında sorun yaşayacağımızı düşünmüştük ama öyle olmadı, sorunlar çıktığında da bu, görüştüğümüz kişinin cinsiyetinden çok sınıfsal konumuyla ilgili oldu. Bazı görüşmeciler açıkça konuşmak istemediklerini söylemediler ancak konuyu klişelerle geçitirdiler. Bu durumlarda çok ısrarcı davranmadık ama bazen başka dolaylımlar üzerinden bu konulara girmeye çalıştık: gazetedeki cinayet haberinden yola çıkıp medyanın tutumundan geçerek namus konusuna dönmek gibi yollar izledik.

Yaptığımız iş, görüşmelerin açtığı yolları izleyerek ilerlemek ve yeni bir anlatı kurmaktır. Elbette ki başka yollar izlenebilirdi, ya da aynı yollardan başka bir anlatıya varılabilirdi. Bu nedenle, böyle bir anlatıya nasıl vardığımızı mümkün olduğunca açık bir biçimde göstermeye, bunu yaparken de görüşme alıntılarında yararlanmaya özen gösterdik. Okumayı güçleştirici bir etkisi olsa bile, başlangıçtaki sorularımızla vardığımız noktalar arasındaki bağlantıyı koruyabilmeyi ve görüşmeleri bu sorular ışığında nasıl okuduğumuzu böylece görünür kılmayı amaçladık.

Görüşme alıntılarında geniş yer vermemizin bir nedeni de, okurun görüştüğümüz insanların sesini duyabilmesini sağlamaktır. Neyin söylendiği kadar nasıl söylendiğinin de önemli olduğunu düşünürüz. Niteliksel araştırmanın üstünlüğü, bunu görmemizi mümkün kılmasıdır. Yaptığımız tahlillerin, söylenenler kadar söylenmeyenleri, görüşmedeki temel ton ve duyguyu, görüştüğümüz insanların kendi kurgularını da yansıtmasına özen gösterdik. Bu çabanın sınırlarının farkında olduğumuz kadar, vazgeçilmezliğine de inanıyorduk. Umarız, bütün bu sınırlara karşın, anlatının bütünü, yaptığımız görüşmelerin “ruhu”nu yansıtabilmiştir.

Anlatıyı üç temel izlek çerçevesinde kurduk: Öznellik kapasitesinin örselenmesi, toplumsal cinsiyetin kuruluşu, yersizyurtsuzlaşma. Bu izlekleri, bütün görüşmeleri değerlendirdikten sonra saptadık ve kendi anlatımızı da bu değerlendirmeyi tartışmak üzere kurduk. Görüşmelerle bizim anlatımız arasındaki bağı gösterebilmek için, görüşme metinlerini tahlil ederken kullandığımız anahtar sözcükleri de alt başlıklar olarak koruduk: namus, evlilik, şiddet gibi. Dolayısıyla, üç ana başlık değerlendirme sonuçlarını, alt başlıklar ise görüşmeleri yapılandıran anahtar sözcükleri gösteriyor.

Kurduğumuz anlatının geri planında elbette ki kavramsal/kuramsal bir yaklaşım var. Akademik çalışmalarda yapıldığı gibi bu yaklaşımı ayrı bir bölümde tartışmak yerine, gerekli noktalarda dipnotlar ve kısa açıklamalarla yetindik. Çünkü bu araştırma açısından kavramlar, elimizdeki görüşme metinlerini daha iyi anlamamızı sağlayacak birer araçtan fazlası değildi; kendi dikkatimizi ve okurunkini görüşmelerde tutmayı tercih ettik. Ancak, daha fazlasına ulaşmak isteyebilecek okurlar için kitabın sonuna bir kaynakça ekledik. Umuyoruz ki, bu tercihimiz akıcı bir metinle sonuçlanmıştır.

1. ÖZNELİK KAPASİTESİNİN ÖRSELENMESİ

Görüşmelerin hemen tamamında, neredeyse istisnasız olarak, çeşitli biçimlerde şiddet ve engellenmeye ilişkin ifadeler yer alıyordu. İşkenceye varan fiziksel şiddetten içselleştirilmiş yasaklara kadar geniş bir deneyim alanı, kişilerin bastırılması, engellenmesi, pek çok durumda da bu engel ve baskıların içselleştirilmesi ile biçimlenmişti. Kadınlık ve erkeğin yeniden üretiminde bu deneyim alanının yarattığı belirleyici atmosfer son derece önemli görünüyordu. Yaptığımız görüşmeleri değerlendirmeye, benzerlik ve süreklilikleri saptamaya başladığımızda, bu alana ilişkin anlatılar, aralarındaki bütün farklılıklara karşın, bir süreklilik halinde karşımıza çıktı. Doğrudan ve açık fiziksel şiddet deneyimleri, engellenme ve baskı, gündelik yaşamın çeşitli boyutlarında, değişik biçimlerle ama aralarındaki sınırı çizmeyi güçleştirecek geçişlilikler ve tekrarlamalarla görülüyordu. Bu nedenle, bir yandan alt başlıklarla bu sınırları çizmeye, kategoriler oluşturmaya çalıştık ama aynı zamanda bütün bu anlatıların işaret ettiği ortak deneyim alanını da gözden kaçırmak istemedik. Bu deneyimlerin tamamını, “özelik kapasitesinin örselenmesi” başlığı altında değerlendirdik.

Özelik kapasitesi kavramını kişilerin yaşadıkları toplumsal ilişkilerin, toplumsal bağlamın içinde hareket etme imkânları anlamında kullanıyoruz. Özneler, içinde biçimlendikleri bu bağlamın ve ilişkilerin ürünü olmaktan fazla bir “şey”dirler; değişim potansiyeli de bu “fazlalık”la ilişkilidir. Giriş bölümünde de belirttiğimiz gibi, araştırmanın temel sorularından biri, cinsiyet rejimini biçimlendiren davranış kalıpları ve değerlerin yaşayan insanlar tarafından nasıl yorumlandığı, nasıl kırılıp değiştirildiğine ilişkindi. Kadınların ve erkeklerin bu kalıplar karşısında “uyum” ve “direniş”ten farklı seçenekleri olduğunu, kendi deneyimimizden de biliyorduk. Daha önce de söylediğimiz gibi, son derece muhafazakâr kalıpların kadınlar (ve erkekler) tarafından nasıl eğilip büküldüğüne, içinde yaşanabilir hale sokulduğuna pek çok kereler tanık olmuştuk ve bu nedenle de görüşmeler sırasında karşılaştığımız muhafazakâr klişelere hazırlıklıydık. Bu klişeleri cinsiyet rejiminin genel hatlarını çizen işaretler olarak değerlendirdik ama görüşmelerin önemli bir bölümünü gündelik pratikleri konuşmaya ayırdık. Yani, bu klişelerin pratikte nasıl işlediğini, nasıl dönüştüğünü göstermeye çalıştık².

İnsanların içinde yaşadıkları toplumsal bağlam ve ilişkilerin ürünü olmaktan fazla bir “şey” olduklarını söylediğimizde, hemen eklemeliyiz ki, bu fazlalık (ona insanın imkânı da diyebiliriz) herkes için aynı değildir. Çeşitli güçlenme kaynakları (toplumsal roller, sınıfsal konum, eğitim, vb) ve çeşitli güçlenme stratejileri, bu fazlanın boyutlarını ve türlerini belirler. İşte özelik kapasitesi, bir yandan insanın bu fazlasına, imkânına işaret ederken, diğer yandan da bu fazlanın niteliğini, sınırlarını da gösterir. Özelik kapasitesi yerine belirli bir tanımla “özgürlük” kavramını kullanmak da mümkün olmakla birlikte, özgürlüğün farklı içerimleri ve bağlantıları olduğu, sınırlara değil daha çok açılımlara dikkat çektiği ve bu çalışmada kavramsal tartışmaya girmek yerine bulgularımızı anlamlandırabilmeyi amaçladığımızdan, bizim için daha açıklayıcı bir kavram olan “özelik kapasitesi”ni kullanmayı tercih ettik³.

² Daha ileride, kadın erkek eşitliği ve kadınların ücretli çalışması bölümlerinde yeniden döneceğimiz üzere, bu dönüşüm yeni klişelerin üretilmesiyle de sonuçlanabiliyor. Bunları “modern klişeler” olarak adlandırabiliriz.

³ Belirtmeliyiz ki, bizim anladığımız özgürlük, bu imkânın, bu fazlalığın kullanılabilmesine ilişkindir. Yani, özelik kapasitesi, ancak özgürlüğün bulunduğu bir yerde gerçekleştirilebilir. Her ikisi de insan türünün birer imkânıdır ve güçlenme kavramıyla içsel bağlantıları vardır.

Araştırmaya başlarken sorduğumuz sorulardan biri, toplumsal normların gündelik pratikler içinde nasıl dönüştürüldüğüydü. Ancak bu sorunun gerisindeki varsayım, yani kişilerin öznel kapasitelerini kullandıkları ve geliştirdikleri bir hareket/irade/özgürlük alanının varlığı varsayımının kendisi, bir sorun alanı olarak karşımıza çıktı. Bu alanın sınırları şiddetle çizilmiş görünüyordu ve başlangıçta düşündüğümüzden çok daha dar bir alandı. Elbette ki kişinin cinsiyeti, yaşı ya da sınıfsal konumu bu alanın genişliğini etkileyebiliyordu ama bu etkinin büyüklüğü başlangıçta düşündüğümüzden daha azdı, daha da önemlisi, sınırlar açık ve doğrudan şiddetle belirlenmediğinde de şiddetin daha kapalı, daha dolaylı biçimleri iş başındaydı. Örneğin üst sınıftan bir kadının evlilik hikayesinde herhangi bir açık şiddet türü görünmüyordu ancak kendisinin “toplumsal gereklilikler” olarak adlandırdığı çok ağır ve yoğun bir baskı, kadının hayatını kuşatıyor, onun gündelik deneyimini biçimlendirebilmesini sınırlandırıyor.

Ayrımcılığı da bu deneyim alanının bir parçası olarak gördük, öyle değerlendirdik. Çünkü öznel kapasitesini örseleyen, daraltan şiddet, baskı ve engelleme ile ayrımcılık arasında yakın bir ilişki olduğunu düşünüyoruz. Kişiler, bu etkiler altında kaldıklarında geliştirdikleri hıncı, etkinin kaynağı yerine daha kolay hedeflere, başkalarına yöneltiyorlar. Örneğin eşcinsellere, Müslüman olmayanlara, Kürtlere. Dolayısıyla, başkalarına yönelmiş şiddet ve ayrımcılığın ancak kişinin kendisine yönelik şiddet ve ayrımcılık, bunlar karşısında yaşadığı güçsüzlük dikkate alınarak tahlil edilebileceğini söylüyoruz⁴... Buna karşılık, bu deneyim alanı ile çok yakından ilişkili bir başka konuyu, namus ile ilgili algı ve pratikleri toplumsal cinsiyet ana başlığına dahil ettik. Çünkü şiddet ve engellemenin cinsiyetle ilgili özgül bir biçimi olan namus baskısı, kadınlığın ve erkeklığın üretiminde ve yeniden üretiminde son derece kritik bir iktidar aracı gibi görünüyor. Bunun gibi, kadın bedenlerinin denetiminin bir yolu olan “uygun giyim” konusunu da aynı nedenle toplumsal cinsiyet başlığı altında ele aldık.

1.1. Fiziksel Şiddet

Fiziksel şiddet, daha çok kadınların anlatılarında ve aile içi şiddet olarak açık bir biçimde karşımıza çıktı. Uzun süren, yoğunluğu ve biçimi değişse de hayatın temel izleklerinden biri olarak şiddet, kimi durumlarda görüşmeyi güçleştirecek ağırlıkta, kimi durumlarda ise mağdurun mizahla hafiflettiği, katlanılabilir kıldığı biçimlere bürünerek kendini gösterdi.

Görüşmeler sırasında şiddete ilişkin doğrudan bir soru sormadık; bu konunun adlı adınca konuşulması mağdurlara hala zor geldiği için, doğrudan sormak yerine görüşme sırasında yönlendirmeyi ve derinleşmeyi tercih ettik.

Kadınlarla erkekler arasında fiziksel şiddete ilişkin anlatılarda kategorik bir farklılık vardı: Kadınların çoğu, maruz kaldığı şiddeti son derece ayrıntılı bir biçimde anlattı. Aile içinde, genellikle de kocanın şiddeti, yaşamlarının belirleyici bir boyutunu oluşturuyordu, bunun farkındaydılar ve dile getirmeye ilişkin büyük bir engelleri yoktu. Kimisi hiç sormadan anlattı, kimiyle biraz ilerlememiz, derinleşmemiz gerekti; ama görüşmenin sonuna gelindiğinde yaşamlarındaki şiddet hikayesini paylaşmış oluyorduk.

⁴ Bu “başkalarının” kimler olacağı elbette tesadüfi karşılaşmalara ya da kişisel eğilimlere göre belirlenmiyor. Alıntılarla mümkün olduğunca “ötekiler”e yönelmiş bakışın nasıl yönlendiğini göstermeye çalıştık ama siyasal kültüre ve hegemonyaya, cinsiyet rejiminin bu hegemonya ile içsel bağlantılarına bu araştırma çerçevesinde girmemiz mümkün olmadı.

Erkekler ise fiziksel şiddete uğradıklarını çok daha kapalı, genel, soyut ifadelerle anlatmayı tercih ettiler. Kadınlar, erkek kardeşlerinin ya da kocalarının kendi babaları tarafından şiddet gördüklerini anlattılar ama erkekler, maruz kaldıkları şiddeti konuşmakta istekli değillerdi. Konuştuklarında ya hafifletmeye ve mizahi bir hale sokmaya ya da kendileriyle doğrudan ilişkisi olmayan, soyut bir olgu olarak sunmaya çalışıyorlardı. Erkeklerin kadınlardan bir başka farkı da, aile dışında yaşadıkları fiziksel şiddeti aile içindekine göre daha kolay konuşabilmeleriydi. Yatılı okul, askerlik gibi anıları şiddet içeriyordu, kendileri de bunun yaygınlığını dile getiriyorlardı.

Bu farkın kısmen aile içi şiddetin asli mağdurlarının kadınlar olmasından kaynaklandığını sanıyoruz. Ancak, bizce bunun kadar önemli bir başka şey de erkeklik konumunun aile içi şiddet mağdurluğu ile çatışması. Çocukluklarına ilişkin dayak hikayelerini gülerek hatırladılar, şiddetin anneleri tarafından uygulandığını söylediler. Görüşmeler boyunca, ergenlik ve sonrasında ve babaları tarafından şiddete uğrama deneyiminin daha travmatik, daha zor kabul edilebilir olduğunu düşünmemize neden olacak ipuçlarıyla karşılaştık: sorulara sert ve savunmacı tepki göstermek, bir biçimde söz ettiği şiddete geri dönmeye çalıştığımızda bunu reddetmek gibi.

Kadınların şiddet hikayeleri, pek çok örnekte, bir önceki kuşağa doğru geri gidiyordu. Annelerinin, kayınvalidelerinin de şiddet mağduru olduğundan söz eden kadınlarla karşılaştık. Bu deneyim, kendileri fiziksel şiddete uğrasalar da uğramasalar da, bir tür kadınlık bilgisi olarak onların algılarına yerleşmiş görünüyordu.

Cinsiyet farkının dışında, şiddet mağdurluğu açısından bir başka kategorik farkla karşılaşmadık. Eğitim düzeyi, sınıfsal konum ya da yaşanan yer gibi değişkenlere baktığımızda, anlamlı bir farklılık görünmüyordu⁵. Toplam yetmiş iki görüşmenin tamamına yakınında öyle ya da böyle bir şiddet hikayesi vardı.

Kadınlar, genellikle evlilik hikayelerinin içinde şiddet deneyimleri anlattılar. Örneğin 50 yaşında bir ev kadını olan Neriman, Zonguldak'ta başlayan evlilik hikayesinin daha ilk günlerinde şiddetle karşılaştığını anlattı. "Onbeş günlük gelinidim ben. (...) Çamaşır yıkıyacak, onların çamaşırına katmadım çamaşırım. Tiksiniyosun. Ondan sonra, bizim çamaşırımızı ayrı yıkadı diye beyimi şey yaptı. Daha ben onbeş günlük gelinidim dayak yediğimde." Böyle bir başlangıçtan sonra, çok yakın zamanlara kadar kocasının fiziksel şiddeti devam etmiş. Neriman'ın kendi ailesinde de şiddet varmış, babası kızdığı zaman çocukları ve annelerini dövmüş. Daha sonra kendisi de çocuklarını dövmüş. Yıllar sonra, yaşlandığında ve kendine dönüp bakma fırsatı bulabildiğinde bundan ne kadar pişman olduğunu anlatırken ağladı.

Fiziksel şiddetin, hamilelik gibi özel durumlarda da sürdüğüne ilişkin anlatılarla karşılaştık. Örneğin 52 yaşında bir ev kadını olan Ayşe, evlendikten sonra on bir yıl kocasının ailesiyle aynı evde yaşadığını ve bu süre içinde hem kayınpederi ve kayınvalidesinden hem de kocasından şiddet gördüğünü anlatırken, hamileliklerinde de dayakların bitmediğini söyledi. "Ben oğluma hamileydim de babası bırak da gel dedi. Bi dövdü de beni ağzım burnum kanayaşıya. Yine de kimseye söyleyemedim. Kapıyı açmadım ben annem geldi de." Ailesinden neden yardım istemediğini sorduğumuzda, yardım edemeyeceklerini, boşuna üzüleceklerini anlattı.

⁵ Elbette ki bizim araştırmamızın son derece sınırlı olduğu, herhangi bir temsili niteliğinin olmadığını da hatırlatmak gerekir.

Bazı örnekler, kadınların bir biçimde güçlenmesi ile (yaşlanmak, çocuk sahibi olmak, çalışmaya başlamak gibi) kocaların fiziksel şiddet kullanmalarının başladığını gösteriyordu. Örneğin 35 yaşında ve aşçılık yapan Öznur, evliliğinin ilk yıllarında fiziksel şiddet olmadığını, ancak kendisinin “gözü açılmaya” başladıktan sonra, kocasının da onu sık sık dövdüğünü anlattı. “Adım sessiz Öznur’du. Biraz konuşmaya başlayınca, rahatsızlık vermeye başlamıştım. Susturmak için de şiddete başvuruyodu. Fiziksel şiddet. Ama beni rahatsız eden fiziksel şiddet değildi. Duygusal şiddetti. Beni çok rahatsız ediyodu. Beni kendi benliğine sokmaya çalışması, kendi onuruna göre yontmak istemesi, beni onun eşi olarak görmek istemesi beni rahatsız ediyodu”. Öznur, daha sonra bir kadın sığınağına gelmiş, orada kendi yaşamına ilişkin yeni bir perspektif edinmiş ve iş bulmuş. Fiziksel şiddet ile duygusal şiddet arasında yaptığı ayrım, muhtemelen sığınakta kaldığı dönemde katıldığı bilinç yükseltme çalışmalarının bir sonucu. Ancak, evliliğinin ilk yıllarına ilişkin anlatısından, fiziksel olmasa da psikolojik şiddetin başlangıçtan itibaren varolduğu izlenebiliyor. Nitekim, kendisini “sessiz Öznur” olarak adlandırmasının nedeni de bu şiddet karşısında gerilemiş oluşu. Fiziksel şiddetin görünürde olmayışı, şiddet tehdidini gözden kaçırmamıza neden olabiliyor ancak unutmamak gerekir ki, Öznur’un hikayesinde açık biçimde görüldüğü gibi, kişisel hareket alanının sınırlarının çizilmesinde şiddet tehdidi de son derece önemli bir rol oynayabilir.

Van’dan Eskişehir’e göç etmiş ve bulduğu her türlü işte çalışan Sultan da kocasından sürekli dayak yediğini anlattı. Köydeyken babası ikinci kez evlenince, çocukların her birinin bir yere dağıldığını, kendisinin de kocasıyla birlikte iş bulma ümidiyle Eskişehir’e geldiğini söyledi. Bir kez geldikten sonra, yaşadığı bütün yoksulluğa, şiddete ve çaresizliğe karşın, kendi ailesinden herhangi bir destek görememiş. “Çocuktum bilemiyom ben. Babam zengindi. Koyun satıyorlar. Cebi doluydu. Babam kendi düğün etti. (...) Adam bıçakladı, kafamı kırdı, dövdü, gene gidemiyom babamın evine”. Sultan’ın eşiyle de konuştuk. Çocukluğundan başlayarak hep “gurbette” çalışmış, sürekli horlanmış, hiçbir eğitimi olmayan bir erkekti. Eskişehir’e geldikten sonra Sultan’ın artan özgüveni, çalışıp para kazanma becerisi ve hareket alanını genişletmesi, Öznur’unkine benzer bir biçimde, şiddeti artıran bir etki yapmış anlaşılıyor ki. Sultan’ın eşi Asım’ın kadınların ve erkeklerin yapması gereken şeylere ilişkin oldukça net normları olmasına karşın, kendi evliliği bu normların dışına düşmüş durumda ve bizce bu ikisi arasındaki fark, şiddeti bir sınır koyma aracı olarak kullanılmasına neden oluyor.

Özellikle ailelerinden destek göremeyen kadınların, çalışıyor olsalar bile, kendilerini “gidecek yeri yok” olarak algıladıklarını, şiddete boyun eğmelerinin önemli bir nedeninin de bu olduğunu yıllardır telekızlık yapan Gül, mizahi bir şekilde şöyle ifade etti: “Dayaklar kötekler gene başladı. Komşular derlerdi ki, sen bu adama nasıl katlanıyon. Ben kocamı seviyom derdim. Bi gözüm patlardı, bi dudağım patlardı. Olsun, ben kocamı çok seviyom derdim. Nereye gidecen”. Hem komşuların hem de Gül’ün bildiği gerçek, kocasıyla arasındaki ilişkinin sevgiden çok çaresizliğe dayalı olduğu, bu gerçekle yapılabilecek hiçbir şey olmadığı için, yalan bile denemeyecek kadar açık bir jestle örtülmüş: “ben kocamı çok seviyorum”.

Çok ağır bir şiddet öyküsü olan ve kocası öldükten sonra uzun süre bu şiddetin travmasından kurtulmaya çabalamış Menekşe de, aynı zamanda üvey babası olan amcasının evinden kurtulmak için evlendiğini anlattı. Bu evliliği bir kurtuluş olarak görmüş ama çok kısa bir süre sonra, amcasının aşırı baskı ve denetiminden daha ağır bir şiddetin içine düştüğünü farketmiş. Ancak geri dönmesinin hiç bir koşulu yokmuş. “Ama amcam bana dedi ki, eğer evlenirsen, bu evden gelinlikle çıkıyosun, kefenle gelirsin. Asla dönüşü yok. (...) Hayatın gerçek yüzünü evlendiğim

gün, hatta üçüncü gün şiddet yaşadım eşimden. Dayak yedim. Hiçbir sebebi yoktu.(...) Çocuklarımın büyüdüğünü göremedim. Yanımdaydılar ama göremedim. Hiçbir şeylerini takip edemedim. Çünkü sadece günü kurtarma çabası vardı.”

Annelik, kadınları en fazla güçlendiren deneyimlerden biridir; çünkü kendilerini var edebilecekleri meşru bir alan açar. Bu varlık son derece sıkı bir biçimde belirlenmiş, sınırları çizilmiş olsa da, yine de, güçlendirici bir etkisi vardır. Menekşe'nin annelik yapmadığını, çocuklarını “görmediğini” söylemesi, bu açıdan bizim için çarpıcıydı. Yaşadığı şiddetin boyutlarının, her türlü güçlenme imkânını ortadan kaldıracak, Menekşe'nin kendini bir özne olarak kurabilmesini, bu kapasitesini kullanabilmesini engelleyecek düzeyde olduğu anlaşılıyordu.

Görüştüğümüz kadınlar arasında, kocalarının şiddetini ailelerine yansıtmaya çekindiklerini ifade edenler oldu. Bu çekinmenin farklı nedenleri vardı. Örneğin Türkan, kocasının ailesine de zarar vereceği tehdidinden korktuğu için uzun süre şiddet karşısında sessiz kaldığını anlatırken Şafak, ailesinin rızası olmadan evlenmiş olduğu için yaşadıklarını onlara belli etmek istemediğini söyledi. “Valla bıçak alıp karşına dikilen bi insan ne yapar? Ne düşünürsün? Sana zarar vermeyeceğim diyo. Ailenden birine yaparsam. Hepinizi süründüreceğim. Yani annemle babamın karşısına dikilse, yaşlı insanlar. (...) Sevmeye sevmeye, istemeye istemeye ben o insanla beraber oldum. Zor gelse de cinsel ilişkide bulundum ben.” “Çok eziyet gördüm İlknur abla, çok dayak yedim. E aileme de gidip bi şey diyemedim. Aha gittin işte kendi kafana göre birini buldun da iki gün sonra geldin demesinler diye dört sene çektim onu.”

Kadınların şiddet karşısındaki tepkileri birbirinden farklı olmakla birlikte, her birinin hiç unutmadığı, yıllar önceki duygularını bugün olayı anlatırken aynen yaşadığı şiddet hikayeleri vardı. Bunları çok canlı ayrıntılarla hatırlıyorlardı. Örneğin Selma, üst orta sınıftan bir kadın, akrabalarından bir tüccarla evlenmiş. Dokuz yıllık evliliği boyunca şiddetle karşılaşmış ama onun için unutulmaz olan, başkalarının önünde şiddete uğramakmış. Bunu çok aşağılayıcı bulmuş ve kocasından ayrılma sürecinin başlangıcı da bu olay olmuş. “Ben arkadaşlarımın yanında sopa yedim. Evet. Beni sokakta sürükleyerek evin içine soktu. Ben kendimden geçtiğimde, bırakın, hiçbir şeyi yok, gebersin dediğini duydum”.

Evlerinin içinde böyle bir şiddet yaşarken bunu kimseyle paylaşıp paylaşmadıklarını, kimseden yardım alıp almadıklarını sorduk. Sonunda sığınağa başvuran bir kadın dışındakiler, ya hiç kimseye anlatmadıklarını, yahut birlikte ağladıkları yakın kadın arkadaşları veya kadın akrabalarıyla konuştuklarını söylediler. Bu arkadaş ve akrabaların şiddete karşı dayanışma göstermekten çok katlanmayı kolaylaştırma yönünde bir etkileri olduğu anlaşılıyordu. Örneğin Menekşe bunu şöyle ifade etti: “Ben bunların farkına 41 yaşında vardım. Bütün bu yaşadıklarımın aslında şiddet olduğunu (...) Hiç kimse bana bunu sana yapamaz, hakkı yok demedi. Herkes bana diyodu ki, iyi kadın çeker. Sen çok iyi kadınsın. Adet böyledir kızım, çekmeyen kadın yoktur. Çok ayıptır, sakın karşı gelme, kocana, kayınvalidene, herkese. Boşa gitsin demedi bana kimse.”

Kadın akraba ve arkadaşların, kendi yaşadıkları şiddeti anlatarak bir anlamda bunu meşrulaştırdıkları, normalleştirdikleri anlaşılıyor. Örneğin Serpil, evliliğinin ilk ayında kocasından dayak yediğinde, ablasıyla konuşmuş. Ablası da Serpil'in hikayesine kendi hikayesiyle yanıt vermiş: “İşte, bi vurduğu zaman, öyle anlatıyo ablam, bana bi vurdu, ben yere yıkıldım”. Serpil,

ablasının yaşadığının yanında kendi maruz kaldığı şiddetin pek de önemli olmadığını düşünmüş, çünkü kocası hiçbir zaman “birkaç tokattan ileri” gitmemiş.

Türkan da yaşadığı kabusu işyerinden bir kadın arkadaşıyla paylaştıklarını, birlikte ağladıklarını, bu paylaşımın dayağa katlanmayı kolaylaştırdığını anlattı. Daha sonra boşandığında, bu kadın arkadaşının kendisine mesafelenmesini de “kendisi boşanamadığı için heralde, benimle karşılaşmak bile istemiyodu” diye yorumladı.

Elbette ki aile içi şiddet uygulayanlar sadece kocalar değildi. Babalarının hem kendilerini hem de erkek kardeşlerini dövdüğünü anlatan kadınların yanında, kayınvalide ya da görümcelerinden dayak yediklerini söyleyen kadınlar da oldu. Örneğin Huriye'nin kayınvalidesi yokmuş ama beş görümcesi varmış ve ücretli bir işe girinceye dek yıllarca onlardan dayak yemiş. Kocasını Huriye'ye el kaldırmazmış ama kızkardeşlerinin uyguladığı şiddete de hiç bir zaman müdahale etmemiş. “Elin bi tane görümcesi olurdu, benim beş taneydi. Ne bileyim, ben hepsinin zopasını yedim desem sen inanır mısın. Ben buraya işe girdikten sonra ben onların dayağından kurtuldum. (..) Zaten eşin tutmadığından görümcelerin gelip seni hırpalıyorlar. Kimsesizler gibi aynı.”

Sultan da Van'dan Eskişehir'e göç ettiğinde ilkin kayınbiraderinin yanında kaldıklarını, bu süre içinde de kayınbiraderinden dayak yediğini anlattı. “Kaynım buraya getirdi. Bi ay onun yanında durdum. Elti ya işte, beni istemedi. Kaynım benim kafama vurdu. Beni dövüyodu”.

Çocukluk döneminde anneden ve babadan dayak yemek, görüştüğümüz kadın ve erkeklerin pek çoğunun doğal karşıladığı, gülerken hatırladığı bir deneyimdi. Ancak bir kaç örnekte bu deneyimin gülerken hatırlanacak bir yanı yoktu. Çok ağır, izleri kolay kolay geçmeyecek bu hikayelerden biri, Gül'ün hikayesiydi. Gül, babasının baskısından ve şiddetinden kurtulma umuduyla çok genç yaşta komşusunun oğluya kaçarak evlenmiş ama bir buçuk yıl süren evliliği boyunca kocasından ve kocasının ailesinden şiddet görmüş. Bunun üzerine yine kaçmış, bir döviz bürosunda sekreterlik yapmaya ve aynı zamanda büroda yatıp kalkmaya başlamış. Evli olan patronunun metresi olmuş. Babası, bu aşamada yeniden devreye girmiş, Gül'ün evli bir erkekle birlikte olmasını çok ağır bir biçimde cezalandırmış. “Babam geldi, tekrar kapıyı kitledi. Yanında şöyle bi tahta. (...) Girdi, dedi ki, oturdu yatağın kenarına, dedi ki, “ben seni ona çok güzel verecem” dedi. Odaya bi tane küçük tüp getirdi. Üstüne de kebab şişlerini getirdi. Tüpü yaktı. Bunları dedi senin amına sokacam çıkaracam, senin o amını hiç kimse sikemeyecek dedi. Hiç unutmam o lafı ben. Ama nasıl ağlıyorum. (...) Kafamı keloğlan gibi yaptı benim. Oturdu benim saçlarımı kel oğlan gibi doğradı.” Bu sadistik öyküyü yaptığımız diğer görüşmeler içinde konumlandırmaya çalıştığımızda, ilk bakışta düşünülebileceği gibi çok ayrıksı durmadığını, özellikle ayrıntılarını aldığımız başka şiddet hikayeleriyle devamlılık gösterdiğini farkettilik. Burada farklı olan, şiddeti uygulayan kişinin koca değil baba oluşuydu. Evlilik içi fiziksel ve cinsel şiddet hikayeleri, bu hikayeden çok farklı değildi.

Evliliklerinde şiddet mağduru olan kadınların anlatılarının pek çoğunda, bu kadınların annelerinin ve kayınvalidelerinin de benzer deneyimler yaşadıklarını, kadınların hatıralarında, bilinçlerinde, algılarında bu deneyimlerin de önemli bir etkisi olduğunu gördük. Örneğin Didem, kocasının şiddetini anlattıktan sonra bunu kayınvalidesinin yaşadığı deneyimle bağlantılandırdı. “Benim kayınvalidem şimdi 60 yaşında, kaynatam ölene kadar onu dövdü. Kaynanam, kaynatam öleceği güne kadar dayak yedi.” Neriman da benzer bir biçimde, annesinin kendisinden de daha kötü bir evliliğinin olduğunu söyledi. “Annemin evliliği daha bi kötü geçti. Benim babam çok

fenaydı. Evlat falan demezdi.” Aliye, kendi evliliğinin başlangıcında yaşamış olsa da uzun süredir şiddet görmeyen bir kadın. Başlangıçtaki boyun eğişini de kısmen yaşının küçüklüğüne, kısmen de annesinin evliliğinin etkisine bağladı. “Ben ilkokulu bitirdim, sonra evlendim. Çok erken. İki sene sonra evlenmişim sanırım. Yatılı öğretmen okulunu kazanmıştım ben. Oraya göndermedi. Annem çift evli olduğu için. Üvey babam vardı. Üvey babam beni kendi oğluya evlendirmek için okula göndermedi. (...) Gözüm açılmadan. Yani biraz da mal mülk vardı. Benim ölen babam zengindi. Annem genç dul kaldı. (...) Ben kızımı vermiycem dedi. Ben onu ne hallerle büyüttüm bu hale getirdim dedi. Olmaz falan dedi. Öyle deyince, annemi dövdü. Velhasıl, annemi dövünce, annem ses çıkaramadı. Ben korktum tabi.”

Kendi evliliğinde şiddet yaşamayan Asiye ise, annesinin yaşadıklarını “zamanın değişmesi”ne bağladı. Ona göre eskinin kadınları çok çekmişlerdi ama kendi kuşağı için durum farklıydı. “O zaman diyorum ya, geçmişte köy yerlerinde erkekler ne derse o olur. Annem istememişti. Babam illa sen nasıl karşı gelirsin, abim istedi verecez, karşı gelemezsin dedi anneme. Annemden gizli zorla, hatta babam annemi vuruyodu bile silahla. Silahı çıkardı, annemi vuruyodu sen nasıl karşı gelirsin, vermezsin ağabeyime diye. Başka bi amcamın oğlu atlayıp babamın eline vurdu, böyle silah düştü, annem kurtuldu.”

Filiz, kendisini döven ve aldatan kocasıyla 19 yıl boyunca evli kalmasını, annesinin dul bir kadın olmasına bağladı. Kendisinin yaşadığını çocuklarına yaşatmak istemediğini, onları babasız büyütmek istemediğini söyledi. “Benim babam annemi bıraktığı için. Sinop çok küçük bi çevre. Anneleri boşanmış demesinler. Ben onu 19 yıl önce bi mahkemede boşardım. Dayılarım, teyzelerim, işte annen ayrıldı, sen de mi aynı şeyi yapıyosun, kime güveniyosun. Ben dayakları yiyorum, aldatılan benim ama ben bunu millete anlatamıyorum ki...”

Şükriye, çocukluğunun kabus gibi geçtiğini, babasının içki içip annesini ve kendilerini dövdüğünü anlattıktan sonra, evlenmeden önce içki içmeyeceğine dair kocasına söz verdiğini söyledi. “Annem çok şiddet gördü babamdan. Benim babam çok alkol aldı. Trafik kazası geçirdi, çok sorunlar yaşadık. Aynı şeyleri istemiyorum”.

Anneden kıza aktarılan bu deneyim, kadınlık bilgisinin ayrılmaz bir parçası gibi görünüyor. Kendileri fiziksel şiddete uğrasa da uğramasa da kadınların zihinlerinde böyle bir deneyimin yeri var, bu bilgi, yaşam alanlarının sınırlarını ihlal etmelerini önleyici bir etki de yapıyor.

Kadınların anlatılarında, yalnızca kendilerine değil, ailelerindeki erkeklere yönelik şiddetin de izlerine rastlamak mümkündür. Genellikle babaların oğullarını denetlemek için şiddet ya da şiddet tehdidini kullandıklarını bu oğulların kız kardeşleri ya da karılarından dinledik. Örneğin Neriman, kocasının kendisini dövdüğünü ama aynı zamanda babasının baskısı altında olduğunu anlattı. “Yani nefes almamızı istemezdi. Onun ilkeleri, onun otoritesi içinde olalım, onun istediği gibi yaşayalım. Mesela benim eşim baba olmuştu, çocuğunu kucağına alıp sevemezdi babasının yanında. Utanırdı.” Öznur da kocasının yetişkin bir erkek olmadığını, bu nedenle çok öfkeli biri haline geldiğini söyledi. “Eşimin babasıyla olan ilişkisi dokuz yaşından beri, adam onun hem özel yaşantısını hem iş hayatını yönlendirmeye alışmış. Bi insanı kucağında yıllar yılı tut, ondan sonra yere bıraktığın zaman o yalpalamaz mı, düşün bir yerini kırmaz mı?”

Gül, babasının yalnız kendisine değil, iki erkek kardeşine de çok eziyet ettiğini, onları da çeşitli biçimlerde şiddet kullanarak denetimi altında tutmaya çalıştığını anlattı. “Babam ona da çok

yaptı. 17-18 yaşındaydı o. Dükkanla evin arası vardı. (...) onu babam televizyonun bi parçası kırıldı diye dükkandan eve kadar döverek getirdiydi. Elinde sopayla. 18 yaşındaki çocuğu.”

Erkekler ise kendi uğradıkları şiddetten söz etme konusunda kadınlar kadar rahat değillerdi. Çok daha sakınlı, kapalı ifadeler kullandılar. Kadınlardan farklı olarak, kişisel olanı genelleştirerek ve kendilerinden mümkün olduğunca uzaklaştırarak anlatma yoluna gittiler. Erkeklerin anlatılarında aile içi şiddete hemen hemen hiç değinilmezken, okul ve askerlik gibi kurumlarda, bir anlamda bireysel olmaktan çıkmış, sistematik bir şiddetin varlığından sık sık söz edildi. Erkeklerin aile içi şiddeti sadece çocukluklarında annelerinden yedikleri ve şimdi gülümseyerek anımsadıkları dayaklarla sınırlı bir şey olarak anlatmaları, onların hayatında böyle bir şeyin olmadığına işaret etmez kanımızca. Özellikle kadınların erkeklere ilişkin anlattıklarını dinleyince, erkeklerin ergenlik ve sonrasında özellikle babalarının şiddetine maruz kalsalar bile bunu dile getirmekte (belki adını koymakta ve hatırlamakta da) son derece isteksiz oldukları sonucuna vardık. İleride değineceğimiz gibi, erkekler ailelerinin baskısını şiddet olarak değil koruma ve yönlendirme olarak adlandırmayı tercih ediyorlar. Az sayıda anlatıda ise babanın şiddeti, mizaha sarılarak katlanılabilir hale getiriliyor. Örneğin çok çalışkan ve iddialı bir öğrenci olan Mehmet, aldığı notların yüksekliğinin babasına hiç bir zaman yetmediğini, dersten başka hiç bir şeyle ilgilenmesini istemediğini anlattı ve bir de örnek verdi: “Babam beni ataride yakaladı, kafamda sopa kırdı. Ama benim kafam kalındır, çok da acımadı”.

Erkeklerden dinlediğimiz şiddet hikayeleri, daha çok askerliğe ve okula ilişkindi. Örneğin halen askerliğini yapmakta olan Uğur, yaşamının önemli bir döneminin bu şekilde elinden alınmasına içerliyor ama aynı zamanda vatani bir görev olarak nitelediği askerliği yapmaktan da gurur duyuyordu. Askerlikte yaşadıklarının ayrıntısına girmeye çalışınca, orada karşılaştığı aşağılama, horlama, insan yerine konmama gibi tutumlardan incindiğini anlattı. Fiziksel şiddetten açıkça söz etmese de varlığını ima etti. “Zaman zaman benim çok üzüldüğüm noktalar oldu. Ağladığım için geceleri uyuyamadığım anlar oldu”.

Tunç, askerlikte şiddet ve aşağılanmayla karşılaştığını ama daha önce yatılı okulda okumuş olduğu için buna kolay uyum sağladığını söyledi. Ona göre, bu tür deneyimler bir erkek için zorunlu ve işlevseldi. Dolayısıyla, kendisinin küçük yaşta böyle şeylerle karşılaşıp bir anlamda bağışıklık kazanmış olmasını bir avantaj olarak değerlendiriyordu. “Ben askerlikte acemilik çekmedim. Niye çekmedim, benim yatılı okul hayatım vardı. Bizim yaşantımız aynı o şekildi. (...) Ama yaşaması gerekiyor. Ezilmeyi, biraz kaba tabir kullancam, değeri beş para etmez insanın emrinde olmayı”.

Güngör de görüştüğümüz erkeklerin anlatılarında tipik olan bir biçimde, yaşadığı şiddeti bir genellik ve soyutluk içinde bireysellikten çıkararak bize sundu. Üstelik bu şiddetin “kendi hatasından” kaynaklandığını, dolayısıyla meşru olduğunu da söyledi. Askerliği, bütün bu şiddet deneyimleriyle birlikte bir eğitim olarak gördüğü anlaşıyordu. “Dayak mutlaka oluyo. Şahıs olarak kendi hatamdan dolayı mutlaka olur. (...) O yüzden de herkes yer. Yemedim diyen yalan söyler”.

Ancak bütün erkekler askerliğe ilişkin bu türden olumlama yapmadılar. Örneğin Bekir, askerlikte karşılaştığı aşağılamaya tepki duyduğunu ifade etti. “Aşağılar düzeyde. Adam sövüyo ya. Orda onurunu zedeliyorlar adamın”.

İstanbul'da bir İmam Hatip Lisesi'nin son sınıfından normal liseye devam etmek üzere ayrılan Mehmet de okuduğu İmam Hatip Lisesinde hem idarecilerin ve öğretmenlerin hem de yaşça büyük öğrencilerin sürekli şiddet uyguladıklarını anlattı. Bu şiddetin, bir çocuğun intihar etmesine kadar varan sonuçları olmuş ve bu nedenle okul kapanmış. Böylece Mehmet, kendi istediği gibi, düz lise mezunu olabilmış. “Kız da İmam Hatiptenmiş. Sanırım sarılırken görmüşler. İlk önce müdür bi dövmüş. Bizim müdürümüz zaten eli sopalıydı maşallah. Sonra müdür yardımcısı dövmüş. Sonra bi öğretmen dövmüş. Çocuğun kolunu da öğretmen kırmış. Kızı dövmüşler bi de üstüne. Çocuk işte bıktım demiş falan, çıkmış okuldan, gitmiş binanın tepesine. Dördüncü kat mı beşinci kat mı, ordan atlamış”.

Okullarda şiddetin İmam Hatiplere has olmadığını gösteren pek çok örnek vardı. Hakan, okuduğu yatılı okulda dayağın sıradan bir şey olduğunu anlattı. “Öğretmen elinde böyle şey, olur ya, plastik borular, beyazdırlar böyle, ucu böyle delik, oyuk böyle, plastik, ağırdır onlar. Onla az yemedik yani. Okul öyleydi harbiden. Yani bizim okulda çok kişinin eli sopalıydı. Böyle bi direk kaldırırdı ya da odasına çağırırdı. Öyle bi döverdi ki yani bi daha uyuyamazdın.”

Tunç ise, öğretmenlerin dayak atmasını değil ama bunun kız öğrencilerin önünde yaşanmasını sorun ettiğini söyledi. “Öğretmen dövdüğünde rahat davranırdık erkekler arasında ama kızlar gelince ağlayamıyosun da, kızarıyosun.” Kazım da henüz ilk okuldayken öğretmenin onu çok sevdiğini söyledikten sonra, bu sevgi nedeniyle öğretmenin onu kendisi dövmek yerine kocasına dövdürdüğünü anlattı. “Bi kabahat işlemiştim, dövemedi beni. Kocasını çağırdı. Kocasını da beni aldı falakaya yatırdı. Aldı ordan ambara attı. Karanlık bi yere.” Alpay, okulda bir müdür yardımcısından yediği dayağı anlattı ve o da Tunç gibi, dayağı değil ama kız öğrencilerin bakışını önemseddiğini söyledi. “O kadar kişinin içinde kalın, gürgen sopayla elime bi vurdu, ben elim koptu zannettim. Ağlayamıyorum da. Ağlasam rahatlayacam. Kızlar var ve kıpkırmızı kesildim”

1.2. Baskı ve Engellenme

Şimdiye dek değindiğimiz farklı düzeylerdeki fiziksel şiddet hikayeleri bizce baskı ve engellenme hikayeleri ile bir süreklilik gösteriyor. Yani, fiziksel şiddet ve şiddet tehdidi, denetim araçlarından yalnızca biri; ancak tek araç değil. Anlatuların hemen tamamında insanların bu araçların en az birini tanıdıklarını, bunların farkında olduklarını gördük.

Mekânsal sınırlama, evden çıkışın kocanın ya da babanın iznine bağlı oluşu, hem kadın hem de erkekler açısından karşı cinsle herhangi bir toplumsal temas ihtimalinin engellenmesi, görüşmelerde sıklıkla ifade edildi. Ailenin bu engelleyici ve sınırlayıcı tutumunun yanında, “toplum” ya da “herkes” diye ifade edilen bir baskı kategorisi de vardı. Alışılmışın dışında herhangi bir davranışın engellenmesi olarak tanımlanabilecek bu baskı, hem erkekler hem de kadınlar tarafından ifade edildi. Yoksulluğun önemli bir engellenme kaynağı olduğunu gördük, özellikle yoksul kadınlar için, eğitim ve toplumsal hareketlilik ciddi olarak sınırlandırılmış gibi görünüyor. Ayrıca, herhangi bir siyasal etkinlik içinde olmadıklarında bile insanlar, siyasi bir baskıdan, ifade özgürlüğünün olmayışından söz ettiler. Özellikle gençlerle yaptığımız görüşmelerde, siyasal baskının varlığını hissettiklerini söylediler.

Kadınlar açısından, engellenme ve denetim araçlarından biri, kendilerine ilişkin hem kendilerinin hem de başkalarının yaptığı cehalet ve bilgisizlik nitelmesi. Bu nitelme kendileri tarafından yapılıyor ama her durumda çevrelerindeki kişiler tarafından da destekleniyor. Bu nedenle de hareket alanları daralıyor, yapabildikleri şeyler azalıyor, bağımlılıkları artıyor.

Örneğin Fatma, kendisini cahil olarak niteledikten sonra, “beyim de fazla bi yere çıkmamı istemiyo, ‘kaybolursun’ diyo” diye ekledi. Fatma’dan çok farklı yaşam koşullarına sahip olan Suna’nın kocası da kendisine danışmadan karar vermesini istemezmiş, çünkü Suna’nın bütün seçenekleri doğru biçimde değerlendiremeyeceğini söylemiş. Asiye, kendisinin pek akıllı olmadığını, bu yüzden bazen hatalar yaptığını ama kocasına bu hataları her zaman “itiraf ettiğini” ve onun da muhakkak bir çözüm bulduğunu anlattı. Sevgi’ye ev sahibi hep “kafanı çalıştır” dermiş, onu haklı buluyor, “nerde ne yapacaksın, nerede oturacaksın nerede kalkacaksın, bunları bilmiyodum, köyden gelmişim, onun için Allah bin kere razı olsun ev sahibimden” dedi. Ayşe ise artık öyle düşünmüyor ama kayınvalidesiyle birlikte yaşadıkları dönemde kendisini çok cahil ve aptal hissettiğini hatırlıyor. “Köpekler ana olur sen olamazsın dedi bana. Çocuğun üstü pis diye. O çok ağırıma gitmişti” diye anlattı.

Kadınların engellenmesi ve sınırlandırılması, mekansal bir boyut da taşıyor. Evden çıkmaları hemen her durumda izne bağlı, bu da onların yaşam alanlarını daralttığı gibi, yaşam repertuvarlarını genişletmelerini de önlüyor. Örneğin Kezban, evlendikten uzun bir zaman sonra köyden küçük bir kente taşınmış. Taşındıktan sonra yıllarca evden dışarı yalnız başına çıkmaya cesaret edememiş. “Bi çarşıya beyim götürürdü. Bi bakkala kendim gidemezdim. Şimdi gidiyom ama iş işten geçti. Korkardım öyle. Köyde çok baskı. Annesigil hiç bi tarafa çıkarmazlardı. Bi kaynım götürürse, onlarla giderdim.”

Neriman, kendi isteği dışında ve genç yaşta evlendirilmeden önce, bu evliliğe ailesi tarafından nasıl hazırlandığını anlattı. Bugünden baktığında hatırladığı, çocukluğundaki baskının tamamen koca denetimine hazırlık olduğu. “Annem babam da çok mutaassıplardı. Genç kızlığımızda çok sıkıcı büyüdük. Öyle bir yere falan babam yollamazdı, etmezdi. Bi işte ilkokul okuduk. Ondan sonra iki sene kurana yolladı, ondan sonra bi dikişe yolladı bizi. Kız meslek okulu vardı. Dikişten sonra yallah kocaya”.

Bu tür bir kısıtlama ve baskı, yalnızca köylü kadınlar için değil, çeşitli yaş ve sınıflardan pek çok kadın için de geçerliydi. Örneğin genç ve kentli bir kız olan Umman, kendisini cahil ya da yetersiz bulmuyor ama babasının “çevreye güvenmediği” için okul ve akrabalar dışında bir yere gitmesini engellediğini anlattı. Umman’a göre, onların evinde geçerli olan kurallar “evin kuralları” değil, “babanın kuralları” idi.

Kadınların sıklıkla ifade ettikleri bir engellenme ve baskı kaynağı da kocanın kıskançlığı idi. Kocalarının göstereceği tepkiyi önceden kestirebildikleri için hareketlerini kısıtlandıklarını, çok isteseler de bir yere gitmediklerini söyleyen pek çok kadın oldu. Örneğin Didem, sendika çalışmalarına katılmak istediğini, kocasının da sözel olarak bunu desteklediğini ama sürekli akşamları çıkmasından rahatsız olduğunu söylediğini anlattı. Sendika toplantıları genellikle akşam saatlerinde olduğu için, bir kaç aylık bir denemeden sonra yılmış ve vazgeçmiş. Bunun üzerine kocası onu mücadelecilikle suçlamış!

Türkan da boşandığı kocasının evlilikleri boyunca hareketlerini denetlediğini anlattı. “Hafta sonları gittiğim yer annemler ve ablamlardır. Arkadaş grubuma dahi gidemiyordum. Çünkü acayip derecede kıskanç bir insandı.”

Kadınların fiziksel hareket alanlarının kısıtlanması, yalnızca kocaları tarafından değil, bir anlamda kocalarının vekili olan akrabaları tarafından da yapılabiliyor. Örneğin Selma, kocasının giderek artan şiddetinin başlangıcında, kayınvalidesinin ve kayınpederinin aşırı denetimlerinin olduğunu hatırlıyor. “Biz balayından geldik, evde telefon yoktu. Bağlanmamıştı. Hemen evin karşısında bi telefon kulübesi vardı. Eşim işe gitti. Ben de kayınvalide kayınpeder evde, dedim ki annecim hemen annemleri bi arayım da haber vereyim dedim. Merak ederler. Aa, dedi, ilk böyle başladı, asla olmaz. Ben şaşırdım kaldım. Kızım dedi, eşinden haber almadan ne demek dedi sen karşıya geçeceksin dedi”. Selma, hareketlerinin başkaları tarafından denetlenmesinin fiziksel şiddet ile bağlantısını kurmuş ve kocasının dayakları başlamadan çok önce yaşadığı bu olayın şiddetin başlangıcı olduğunu fark etmiş.

Siyasi çalışmalar yürütmeye niyetlenen Ayşegül’ün hikayesinde ise kocanın doğrudan müdahalesine gerek kalmamış, aile dostlarının ve kendi arkadaşlarının uyarıları, hep aynı yöndeymiş: sakın kıpırdama! “Sen siyaset için veya herhangi bir şey için popüler olursan, senin özel hayatın gündeme gelecektir. (...) Eşim üstü kapalı söyledi, daha çok kadın arkadaşlarım söyledi. Ayşegül, özel hayatını yaralayabilirler dediler.”

Kadınların hareket alanı, özellikle genç ve aile korumasından yoksunlarsa, cinsel taciz ya da taciz tehditi ile de kısıtlanıyor. Örneğin genç ve boşanmış bir kadın olan Serpil, boşanmış olduğunu iş yerinde ve çevresindeki erkeklere söylememiş. “Çünkü hemen yararlanmak istiyolar. Konuşma hemen o taraflara kayıyo. Mesela akşam telefonla konuşuyosam, üstünde ne var...”

Ailenin denetimi ve toplumsal baskı, elbette yalnızca kadınların deneyimledikleri şeyler değil. Görüştüğümüz erkekler de farklı biçimlerde bu baskıdan söz ettiler. Örneğin genç ve eğitimli bir erkek olan Özkan, yirmili yaşlarının ortalarına kadar ailesinin “ipi gevşetmediğini”, ancak bir başka kentte iş bulup taşındıktan sonra kendini biraz özgür hissetmeye başladığını anlattı. Özkan’dan çok farklı biri olan Asım da kırk yaşını aşmış olmasına karşın babasının denetimi altında olduğunu söyledi. “Doğduğumuzdan beri okul görmedim. Dünya görmedim. Yetiştüğümüzden beri... On dört kardeşiz. (...) Babamızın hiçbir gün kalbini kırmadık. Sözünden çıkmadık. Bize diyeceklerine hiç hayır demedik. Hep evet dedik. Karşı gelmedik”.

Ailelerin, hem kız hem erkek evlatlarının yaşamlarını kısıtlamalarını ve her hareketlerini denetim altında tutmalarını, onları korumak olarak gördükleri anlaşılıyor. Çünkü çevredeki başka insanların düşünceleri ve bakışları, her zaman büyük önem taşıyor. Örneğin kız erkek arkadaşlığının hoş karşılanmadığı bir taşra ilinde yetişmiş olan Hakan, sadece ailesinin değil ama çevrenin de baskısını hep üzerinde hissettiğini anlattı. “Öyle gidip de buradaki gibi bi kafe ya da bi parkta buluşamazsınız. Sadece okulda olurdu. Göz göze bakardınız. Lisede vardı. Onu da konuşamazdım. Bi gören olacak falan. Bi de çekingenlik vardı. Kızın ailesi duysa ona baskı yaparlar. Bakışmanın ötesinde hiçbir şey yok”.

İki oğlu olan Şükriye de çevredeki insanların bakışlarını ve değerlendirmelerini hesaba katarak, oğullarının kız arkadaşlarıyla evde yalnız kalmalarına hiç bir zaman göz yummadığını anlattı. “Ben bu konuda kızları daha çok tutuyorum. Burası küçük bir mahalle. Dedikodular, sözler...”

Sadık, kendi gençliğinde evlilik öncesi flörtün söz konusu bile olamayacağını, ancak aynı cinsten akran grupları arasında bir arkadaşlığın kabul edildiğini söyledi. Sadece kızlar için değil, erkekler için de karşı cinsten biriyle arkadaşlığın ailelerinden dayak yemekle sonuçlanacağını, çevredeki insanların muhakkak ailelere haber vereceklerini anlattı.

Sadık'tan bir kuşak sonra, yine küçük bir taşra kentinde yaşayan Ertan da aradan geçen zamanda değişen fazla bir şeyin olmadığını düşünmemize yol açtı. Gerçi kendisi “o zamanlar” diye söz ettiği dönemden (aşağı yukarı beş yıl öncesi) bugüne büyük bir değişimin olduğunu, bugünkü “serbestliğin” kendisini bile rahatsız edebildiğini söyledi ama bu kadar kısa sürede gerçekleşen değişimin daha çok Ertan'ın toplumsal konumundaki ve bakış açısındaki değişimden kaynaklandığına inanmak daha doğru gibi görünüyor. Bu yıllar içinde evlenmiş, çocuk sahibi olmuş ve babası da kendilerinin hiç uygun görmediği, “hafif” buldukları bir kadınla evlenmiş. “O zamanlar bu kadar serbestlik falan da yoktu. Ancak kafeterya ortamlarında falan. O da zar zor, gizli saklı. Tanıdık çok.”

Kapalı bir toplum olarak nitelendirdiği Afyon'da doğup büyümüş olan Özkan, toplumsal baskının önemli bir boyutuna dikkatimizi çekti. “Afyonun özelliği bellidir. Belli bi kültürü vardır. Açılmayı sevmez. Dışardan olanlara karşı biraz örtülüdür. Herkes iyi kötü birbirini tanır. Örneğin olumsuz bi hareketimiz olduğu zaman onu tüm aileye şey yaparlar”. Böylece, ailenin güçlü denetiminin arkasında yine daha geniş bir çevrenin bakışının olduğunu da hatırlamış olduk.

Görüştüğümüz kişiler içinde, toplumun denetiminin siyasi ve ekonomik boyutları üzerine kafa yoranlar, yorum yapanlar da oldu. Örneğin Gülümser, kendisinin dul bir kadın olarak güçlenmesine, ev sahibi olmasına ve “başı dik” dolaşmasına karşı büyük bir tepkinin olduğunu, bunun da çıkarları zedelenen insanlardan geldiğini anlattı. Gülümser'in hayatının bir kaç noktasında bu türden çatışmaları olmuş. Bunlardan biri, gecekondu yapmaya kalktığında, onu korkutup arazisini elinden almak isteyenlerle çatışmasıymış. Ancak Gülümser, korkmadığını ve baskıya pabuç bırakmadığını söyledi; anlattığı hikaye, herhangi bir adalet mekanizmasının olmadığı yerde insanların kişisel/ailevi/cemaat güçlerinin yettiği kadar kendilerine bir hayat alanı açtıklarını gösteriyordu. Gülümser de açıkça söylemese de o bölgedeki Kürt cemaatinin bir üyesi olarak, belirli bir destek alabileceğine güvenmiş. “Yani ben orayı aldığım zaman var ya, ben mesela Hazine olarak girmedim. Ben tapulu olarak, yerim diye ben öyle yaptım. Ondan sonra geldim, benim hudutları felan dağıtmışlar. İşte adamın biri ordan çıktı geldi, yok da yapamazsın felan. (...) Dedim senin canın dayak mı istiyo?” Ama daha sonra yeniden değineceğimiz gibi, Gülümser'in bu desteği alabilmesinin koşulu, cemaatin son derece sıkı namus ve iffet kurallarını hiç ihlal etmemek.

Toplumsal baskının yalnızca ana baba denetimi, komşuların dedikodusu değil, siyasi boyutlar da içeren bir olgu olduğunu düşündüğünü söyleyenlerin büyük bölümü, gençlerdi. Hem bu baskıdan yakındılar hem de kendilerinin bu baskıyı ne kadar güçlü biçimde hissettiklerini aktardılar. Örneğin Hakan için engellenme, asıl olarak ifade özgürlüğünün engellenmesi anlamına geliyordu. “Örneğin insanlar istediğini söyleyemiyö. Engelleniyö. Sansürler oluyo şeylerde. Ondan sonra din özgürlüğü var ama var diyolar kimisi başörtüsüne takıyo, kimisi Hıristiyansa Hıristiyanlığa takıyo. Onları aşmamız gerek aslında. İsteyen istediğini yapsın aslında”.

Berk, kısıtlamalara karşı tepkisini daha sert bir biçimde ifade etti: “Örf adetlerimiz diye salakça ortaya çıkmış şeyler. İnsanların ayıplanması kendi düşüncelerini söyledikleri için. Bunlardan dolayı insanlar içlerindeki dışa veremiyorlar. Çevre tarafından yadırğanma. Yani bizim toplumumuz çok çabuk baskı altına alabiliyo insanları”.

Aysu da kendisini ne kadar yalnız ve güçsüz hissettiğini anlattı; bu duygunun büyük ölçüde her hareketini yorumlayan, onu “psikolojik öğrenci” olarak damgalayan öğretmenlerinden ve onu kendilerine benzetmeye çalışan arkadaşlarından kaynaklandığını söyledi. “Toplum nasıl gidiyorsa, sürü nasıl gidiyorsa, sen de öyle, o. Sürü neticede. Sürü her zaman doğru yere gitmiyo. Kendi başına doğru yeri aramak da biraz ağır geliyo insana. Cesaret gerekir.”

Adnan, kendisini muhalif biri olarak niteliyor ama toplumsal değişimin mümkün olduğuna da inanmadığını söylüyor. Ona göre, insanlar alışmadıkları şeylere karşı aşırı tepki veriyorlar, bu nedenle de değişimi de engellemiş oluyorlar. “Bizim Türk toplumunda da önemli olan yaptığın şeyin normal karşılanması. Normal karşılanıyorsa gerçekten doğru olan budur.”

Ailesinin ve arkadaşlarının kendisini sürekli eleştirdiklerini, fazla “hafif” bulduklarını, “o kadar çok gülme” dediklerini aktaran Serpil, bu yorumlardan çok sıkıldığını şöyle anlattı: “Ben de diyorum ki onların istediği gibi bi insan olayım, bakalım ne olacak. Yine sıkılıyorum, yine sıkılıyorum.”

Gençlerin bunalmalarına, “yine sıkılmalarına, yine sıkılmalarına” neden olan toplumsal atmosferin bir vechesi de siyasi baskılar. Diyarbakır’da yaptığımız bütün görüşmelerde değişik biçim ve dozlarda ifade edilen siyasal baskı, başka yerlerde konuştuğumuz kişilerce de dile getirildi. Örneğin Sinop’ta görüştüğümüz Şahin, üniversite öğrencisiyken siyasi bir örgüte üye olmuş, ortada ciddi bir suç olmadığı halde, örgüt üyesi olduğu için yıllarca hapiste kalmış. O hapisteyken annesinin hastalanıp ölmesinden ötürü kendini suçluyor, çıktıktan sonra da hayata katılmakta güçlükleri olduğunu, ailesiyle, karısı ve oğluyla “normal” bir ilişki kurmayı başaramadığını anlattı.

Şeyhmus, gençlik arkadaşlarının yirmiye yakınının devlet güçleri tarafından öldürüldüğünü, şimdi yaşananlarda, aile içi şiddette, toplumsal baskılarda, bütün bunların büyük bir payı olduğunu söyledi. Babası, herhangi bir siyasal örgütle hiç bir yakınlığı yokken ve kendisini tanımladığı asıl kimlik de Kürtlük değil Müslümanlık iken, “bölücü örgüte yataklık etme” suçundan gözaltına alınmış ve kırk gün sonra, falakada ayakları patlamış vaziyette geri getirilmiş. Şeyhmus, Diyarbakır’da belli bir yaşın üzerinde olup da işkence görmeyen, göz altına alınmayan pek kimsenin olmadığını anlattı.

Kadir de Şeyhmus gibi gündelik yaşamdaki şiddet ile siyasal şiddetin birbirine bağlı olduğu yorumunu yaptı. “Günlük yaşamımızda daha önce feodal aile yapısından kaynaklanan yaşamın ayrılmaz parçası olan şiddet vardı. Şiddeti yaşıyoduk. Sonra bu siyasal çatışmalarda kendini devam ettirdi.”

Diyarbakır’ın bugünkü toplumsal atmosferini ise Mehmet Ali özetledi: “Geçmişte yaşadığı derin yaralar, kişisel olarak herkes onarmaya çalışıyor, bir şekilde kabullenmeye çalışıyor”.

Siyasal baskının kadınlar ve erkekler için farklı boyutları olduğu açık. Halide, çok gençken, on yıl önce gözaltına alındığında, onu korkutan tek şeyin eve döndüğünde babasının göstereceği tepki olduğunu anlattı. Buna şimdi gülüyor ama benzer bir şey yaşasa durumun çok da farklı olmayacağını itiraf ediyor. “Orda dayak yemişim, psikolojik işkence yapılmış, umurumda değil. Düşünmüyorum bile. Sadece babamı düşünüyorum”.

Siyasal baskı ortamının çeşitli etkilerinden biri de, doğrudan siyasal faaliyetler içinde olmayanlar için de hayatı daha dar, daha sınırlı hale getirmesi. Kadir, bu insanlardan biri olarak okuyamamasını “toplumumuzun içinde bulunduğu karışık durum”a bağlıyor ve tanıdıklarının, arkadaşlarının cezaevlerine düşmelerinin, öldürülmelerinin kendisini çok etkilediğini anlatıyor.

Siyasal baskı gibi, ekonomik sıkıntılar ve yoksulluk da insanlar tarafından büyük bir engellenme olarak deneyimleniyor. Bunun çok farklı örnekleri, görüşmeler sırasında anlatıldı. Yoksulluk, kadınlar için hanenin yoksulluğundan farklı anlama gelebiliyor. İçinde yaşadıkları hane “yoksul” olarak nitelendirilemese bile kadınlar yoksul olabiliyor. Bu durumun bir örneği, Sultan’dı. Babasının hayvancılıkla uğraştığını ve “zengin” olduğunu anlattı ama özellikle babası ikinci kez evlendikten sonra, Sultan hızla yoksullaşmış- daha sonra evlendiği Asım da yoksulmuş, sonuçta göç etmek zorunda kalmışlar ve halen açlık sınırında yaşıyorlar. Sultan’ın babasının evinde yaşadığı “varlık içinde yokluğu”, Türkan, Selma ve Menekşe, evlilikleri sırasında yaşamışlar.

Türkan, boşanmaya karar verdikten sonra uzun süre bunu başaramamış çünkü çocuğuyla birlikte yaşamasına yetecek parası yokmuş. Üstelik eski kocası, maaşına el koymaya başlamış, böylece Türkan tamamen onun kontrolüne girmiş. “Ben bankamatik kartımı unutmuşum evde. Oraya gittiğimde, ertesi gün aybaşıydı. Kartımın olmadığını hissettim. Ertesi gün saat sekizde maaşımın çekildiğini gördüm. (...) Ben alacam, benim yönetimime geçeceksin dedi.”

Menekşe, kocasının ölümüne kadar hiç bir ekonomik gücünün olmadığını anlattı. 20 yıllık evliliklerinin büyük bir bölümünde iki işte birden çalışmasına karşın, kazandığı paranın tamamına kocası tarafından el konuyormuş ve zaten sürekli fiziksel şiddetle karşı karşıya olduğu için, bu duruma karşı elinden hiç bir şey gelmemiş. “20 yıllık evliliğim boyunca kendim için bir milyon lira bile harcayamadım. Kendi kazandığım paradan. Eğer onun izni ve onayı olursa, gidip bi ayakkabı veya çanta almışsam, en az on kez, onun söylediği paradan bi miktar fazla oldu diye çantamı ayakkabımı kafama yedim. Kaç kere. Her şeyin kuruş kuruş hesabını verdim.”

Hem Menekşe hem de Türkan, kazandıkları para üzerinde yeniden kendileri söz sahibi olabildiklerinde bunun onları ne kadar “özgür” hissettirdiğini anlattılar. İkisi de geçim sıkıntısı çekiyorlar, borçları var ve sürekli çalışmak zorundalar ama yine de paranın denetimi, hayatlarını da denetleyebildikleri duygusu verdiği için, kendilerini güçlü hissettiriyor.

Elbette yalnızca kocaların ekonomik şiddeti değil, hanenin yoksulluğu da kadınların yaşamlarını büyük ölçüde belirliyor, daraltıyor. Örneğin Yeter, babasını küçük yaşta kaybetmiş, en büyük çocuk olduğu için, annesine destek olmak zorunda kalmış. Bu nedenle de ilkokulu bile bitirememiş. Bunun acısını hala duyduğunu anlattı.

Kocasının kazandığı asgari ücretle geçinmeye çalışan Fatma da üç çocuğundan en büyüğü olan kızının çok iyi okuduğunu, öğretmen olmak istediğini anlattı. Ama bu, kızın düz liseye gitmesi ve üniversite sınavlarına hazırlanması anlamına geldiği için, mümkün görünmüyor. “Okula ikisi

bir başlayınca, çok sıkıldık yani. Zaten 190 milyona evde oturuyo. Maaşın yarısından fazlası oraya gidiyo. (...) Kızım öğretmen olmak istiyodu, düz liseye gitmek istedi. Biz ticareti tercih ettik. Bilmiyorum artık. Biz dedik, hani üniversiteyi kazansa bile gönderemeyiz. Ticarete giderse yine bi yerde iş bulabilir.” Fatma, bu durumu kabullenmiş görünse de, kızının çok üzüldüğünü, çok ağladığını anlattı. Üç aydır artan başağrılarını da buna bağladı.

Köyde yetişmiş kadınların neredeyse tamamı, okula gidememiş olmalarını çalışma zorunluluğuna bağladı. Meliha, ilkokula bile gitmemiş, “o zaman biz çalışırdık” dedi büyük bir doğallıkla. “Peki çalışmak zorunda olmasaydın okumak ister miydin” diye sordüğümüzde, bunu hayal bile etmediğini gösteren bir tepki verdi: “çalışmamak olur mu?”

Meliha ile aynı köyde yaşayan Safiye de babasız büyümüş. Annesi, amcasının denetimindeymiş ve tamamen bu amcaya bağımlıymışlar. Bu nedenle de okula gitmek yerine çalışması gerektiğini söylediğinde, itiraz etmek aklına bile gelmemiş. “Okula onbeş gün gittim. Aldı beni geriye. Adam yokidi. On beş gün okula gittim. Yazıyı söktüm. Amcam aldı beni geriye. (...) Korku vardı o zaman. Ha şimdi olsa derdim. O zaman saygı vardı. Sayacan onu mecbur. (...) Beni okutmadı, hiç bi şey bilmiyim. Gidiysin bi yere, bura neredir, nerde duraysın, bilmeydin. Ezbere bilersen anlarsın. Ama okur yazarlığın olsa okur geçersin.”

Görüştüğümüz erkeklerden yalnızca biri yoksulluk nedeniyle bu düzeyde bir engellenmeyle karşılaştığını anlattı; Asım. Onun dışında, kimi durumlarda annelerinin evlere temizliğe gitmeye başlamasıyla, kimi durumlarda parasız yatılı sınavlarını kazanarak, okula gitmeyi başarmışlar; kimileri Kemal gibi, hayatını kazanabileceği bir meslek edinebilmiş ve yoksulluğu kadınlar gibi bir engel olarak yaşamamışlar.

1.3. Koruma ve Gözetme

Toplumsal, ekonomik, siyasal ve aile düzeyindeki baskılar, bu baskıların engellediği ve biçimlendirdiği insanlar tarafından her durumda birer baskı olarak algılanmıyor. Görüştüğümüz kadın ve erkeklerin bir bölümü, yaşam öykülerini anlatırken bu engellerden söz ettiklerinde bile bunları koruma, sevgi ya da namus gibi kavramlarla adlandırdılar, engel ve baskı olarak değil.

Bizim koruma ve gözetmeyi şiddet ve engellenmeyle birlikte ele almayı tercih etmemiz, görüşmelerde ifade edilen bu tür deneyimlerin tamamının kişileri bir şey yapmaktan ya da bir yere gitmekten alıkoyan nitelikte oluşuydu. Kendilerinin gönüllü işbirliği, bu niteliği ortadan kaldırmıyordu, sadece, başta da belirttiğimiz gibi, öznelik kapasitesinin düşüklüğüne işaret ediyordu. Daha sonra çeşitli bölümlerde (özellikle evlilik, gelecek beklentileri) tartışacağımız gibi, koruma ve gözetmenin sonucu kendini güvende (ve güvenli) hissetme, gelecekte korkmama yahut korunaklı bir alanın tadını çıkarma değil, tersine derin bir mutsuzluk, güvensizlik, ötekine ilişkin korkular ve önyargılar, kaygıydı.

Bazı görüşmelerde, koruma ve gözetme, “eski zamanlar”a ilişkin bir adap ve görenek olarak anlatıldı; bugün artık öyle yaşanmasa bile, eskinin yaşantısının ne iyi ne de kötü, “doğal” bir parçası olarak nitelendirildi.

Fatma, kendi yeni gelinliğinin ne kadar güç ve bunaltıcı olduğunu söylerken, diğer yandan da “büyüklere saygı”yı vurgulayarak, bugün gelinlerin kendilerinden farklı yaşamalarını pek de hoş

karşılamağını ifade etmiş oldu. “Hepsinin sözü geçeridi yavrum. 3 tane büyük varidi. Biz de hizmetçiydik onlara biz. Anladın mı sen? Tabi biz büyüklerimize saygı yapar idik. Şimdi bakma. Şimdi arkadan gelen nesil çok değişti”.

Bu gün ile “eski zaman” arasındaki fark, bazı durumlarda efsanevi bir dille anlatıldı; bu günden tamamen farklı bir dünya, farklı değerler, farklı insanlar ve bambaşka ilişkiler olarak. Örneğin Müşerref, kendi çocukluğunu ve evliliğini, tamamen bugünden farklı bir deneyim olarak kurguladı, öyle anlattı. “Benim büyük abim ateşe düştü, annem görmüştü de onu almamıştı. Kaynanam kaynatam yanımda diye ve abim sakat kaldı.”

Benzer bir biçimde, kendi “aile terbiyesi” ve namus anlayışının sıklığını vurgulayan Asiye, ağabeyinin izni olmadan asla evlenmeyeceğini şöyle ifade etti: “Ölsem yataklara düşsem, hastanelere düşsem, son nefesimi veriyorum, abim o zaman hayır dese, ben evet abi, kesinlikle olacak bu olacak kelimesini söyleyip kurtulacağımı bilsem, diyemem. Abimin yüzüne gelip de olsun diyemezdim. Diyorum ya, yetişme tarzımızdan mı”. Asiye’nin anlatısının ne kadar “gerçek”, ne kadar kendiyile ilgili kurguladığı imgeye uydurulmuş olduğunu ölçmek zor.

Safiye, kendisiyle yaptığımız görüşmeyi belirleyen “gerçekçi” dili bu konuda da kullanarak şöyle dedi: “Mecbur elin evine gittin mi o kumandaya gireceksin. Kumandanlık yapamazsın sen kendin. Ama ayrı oldu mu her kumanda sende olur”. Baskıyı doğallaştıran ve güç dengesizliğine bağlayan bu gerçekçilik, kendisiyle aynı kuşaktan ve benzer deneyimlerden geçen kadınların gelenek, görenek, namus ile açıkladıkları ilişkiyi başka bir açıdan görmemizi sağlıyor.

Daha önce, gençlerin toplumsal baskıyı yoğun biçimde hissettiklerinden ve buna karşı tepkilerinden söz etmiştik. Görüştüğümüz gençlerden bazıları ise, baskıyı içselleştirmiş görünüyordu. Örneğin Mete, ailesine hiç bir koşulda karşı gelmeyeceğini şöyle söyledi: “Asla ve asla saygıda kusur edilmemesini, hiçbir şekilde ailenin ne derse onun yapılmasını düşünüyorum. Sonuçta beni dünyaya getiren, beni okutan, bana bütün imkanları sunan benim ailem. Benim hep alttan almam lazım.”

Mete’nin de bir noktada Safiye türünden bir “gerçekçi” olduğunu, ailesiyle ilişkisini böyle anlattıktan sonra ama yine de kendi bildiğini okuduğunu ifade eden sözleriyle görebiliyoruz: “Ama sonuçta ben bunu onun gözüne sokarak kendiminkini uygulayacam diye karşı çıkmaktansa bana her gece sen sabaha kadar çalış bile dese, en kötü, o masada otururum ama çalışmam. Yani ona da rest çekmem ama kendim de onun dediklerini uygulamaya çalışsam bile kendi bildiğimi de biraz okurum yani. Hangisi bana tam doğru geliyosa”

Toplumsal baskı, bazı durumlarda ailenin/kocanın statüsüne bağlı olarak artabiliyor. Suzan, bütün anlatısında bunun örneklerini verdi. Kocasını yaşadıkları yerin kalburüstü ailelerinden birine mensupmuş ve büyük şehirde yetişmiş olan Suzan’ı başlangıçta sıkı sıkı uyarmış. Suzan da başlangıçta sıkıntı çekse de zaman içinde bu kısıtlı yaşama ayak uydurabildiğini, benimsediğini anlattı. “Hatta blucin giydiğimde, eşim giymesen iyi olur, ben buranın tanınmış ailesiyim, hoş karşılanmaz. (...) Bir yığın böyle yasalar. Evlilik benim için kutsal olduğundan dolayı ve her evliliğin de kendine göre belli ağırlığı, sorumlulukları olduğunu bildiğim için, çok da fazla olumsuz olarak kafama takmadım herhalde. Yani adapte oldum, kabul ettim durumları”.

Mediha, benzer bir biçimde, evlendikten sonra hareketleri kısıtlanan kadınlardan biri. Bu kısıtlanma şiddetle değil, iknaya olmuş. “Evlendiğim semt, Yıldırım. Orası biraz daha nasıl diyim, eşim ve kayınpederim orda yalnız başıma dışarı çıkmamı pek istemiyorlar. Daha çok oranın insanları serseri diye bilinir. Çingene falan üst mahallelerde var. (...) genellikle eşim götürmeyi tercih ediyo arabayla. Arabamız var. İstedığın yere götürürüm diyo. Ama yalnız başına gitmeni istemiyorum diyo.” Mediha, eşinin ve kayınpederinin bu denetimini bir baskı değil, koruma olarak algılıyor ve herhangi bir rahatsızlık duymadığını belirtiyor. Ama evliliğinin ilk aylarında kronik uykusuzluk, ağlama nöbetleri ve mide ağrıları çektiğini de anlatıyor. Bir süre sonra bu semptomlar ortadan kalkmış, Mediha evlilik hayatına uyum sağlamış. Evlenmeden önce başka erkek arkadaşları olup olmadığını sorduğumuzda, ufak tefek flörtleri olduğunu ve bunları da annesine anlattığını söyledi. Zaten annesinden hiç bir şey gizlemezmiş. Annesi, “her zaman belirli bir sınır” koyması konusunda onu uyarmış. Mediha’nın erkeklerle ilişkisini belirleyen bir uyarı olmuş bu: “Zaten ondan sonra da cesaret edemedim. Erkeklerle güvenemedim”.

1.4. Ayrımcılık

Görüşmeler sırasında sorduğumuz sorulardan bazıları, ayrımcılık ile ilgiliydi. Etnik köken, din, milliyet ve cinsel yönelimden kaynaklanan farklılıkların nasıl algılandığını, insanların bu farklılıkları kendi hayatlarında nasıl konumlandıklarını anlamaya çalıştık. Görüşmelere başlamadan önce, ayrımcılık konusunun en fazla zorlanacağımız konulardan biri olacağını düşünmüştük. Doğrudan konuya girmek yerine acaba nasıl bir görüşme stratejisi kurmalıyız ki insanların pek de “correct” olmayan görüşlerini ifade etmeleri mümkün olsun diye kafa yormuştuk. Ancak, bizim düşündüğümüzden çok daha kolay ve rahat bir biçimde ayrımcı görüşlerini ifade ettiler; görüşmenin bir yerinde kendilerini sansürledilerse, biraz sonra açıldılar... Örneğin “tabii canım, hepimiz insanız, bence ayırım yapmak doğru değil” diyen bir erkek biraz sonra kızını neden bir Ermeniyle evlendirmeyeceğini açıklamak için Türklerin Orta Asya’daki tarihlerinden bugüne gelen bir anlatı kurabildi.

Çocuklarını bir gayri müslimle (ya da Aleviyle/Kürtle) evlendirip evlendirmeyeceklerini, çocukları (ya da kardeşleri) eşcinsel olduğunu söylerse ne yapacaklarını sorduk. Bir kaç örnekte de biz sormadan mağduru oldukları ayrımcılık türlerinden söz ettiler. Görüşmelerin bütünü belirleyen şiddet ve engellenme atmosferi, görüştüğümüz kişilerin ayrımcı düşünceleriyle birlikte düşünüldüğünde, bizim için çarpıcı (ve aynı zamanda ürkütücü) bir “sıradan faşizm” görüntüsü ortaya çıkıyor. Bir yandan şiddetle engellenmiş, kısıtlanmış kadın ve erkekler, bir yandan da bu kadın ve erkeklerin başkalarına ilişkin olumsuz (hatta düşmanca) ifadeleri öngördüğümüzün çok üzerinde bir rahatlıkla kullanabilmeleri.

Ayrımcılığın görülmediği ya da az görüldüğü anlatılar, siyasal görüşlerini solda olarak tanımlayan kişilerinkilerdi. Ancak, konu eşcinsellik olduğunda, böyle bir farklılık ortadan kalktı, hemen hemen bütün görüşmelerde eşcinsellikle ilgili olumsuz ifadeler yer aldı.

Görüşmelerin bütününe bakıldığında, ayrımcılığın en net ve tartışılmaz olduğu konunun eşcinsellik olduğu görülüyor. Kendi uğradıkları ayrımcılıktan yakınanların da konu eşcinseller olduğunda, son derece ayrımcı ifadeler kullanabildiklerini gördük. Örneğin Şeyhmus, Kürt olduğu için karşılaştığı muamelelerin onu nasıl incittiğini anlattı, ama eşcinsellerden söz ederken, “nasıl hormonlu domatesten uzak durmak gerekirse, eşcinseller de benim gözümde öyle” dedi.

Özellikle erkek eşcinselliği, hem kadınlar hem de erkekler tarafından son derece negatif bir durum olarak algılanıyor. Lezbiyenlik ise kötü olmakla birlikte, daha “katlanılabilir” bir durum gibi görülüyor. Eşcinselliğe ilişkin sorularımıza verilen yanıtlar, görüştüğümüz kişilerin bu konudaki bilgisizliklerini de ortaya koydu. Heteroseksüellikten farklı bir cinsel yönelimin “hastalık” olarak değerlendirilmesi, neredeyse bütün görüşmelerde karşımıza çıktı. Örneğin üniversite mezunu ve kendisini “çağdaş bir insan” olarak nitelendiren Turan, “gurur duyulacak bir yapı, kabul edilebilecek bir şey değil. Ama kabul edenler işte Bülent Ersoy gibi insanlar. Bunu düşünmesi bile zor aslında” dedi. Burcu, bazen “kulağı duymayan, gözü görmeyen” bir çocuğu olursa nasıl hissedeceğini düşünürmüş, eşcinselliği de bu türden fiziksel engeller arasında saydı ve çocuğu “topluma kazandırmak” isteyeceğini söyledi. Burcu gibi genç bir kız olan Umman da eşcinselliğin “kendini tatmin edemeyen insanların yaptığı şeyler” olduğunu söyledi. Eşref, eşcinselliği kanserle bir tuttuğunu, kendisine bir zarar vermediği sürece eşcinsel bir komşuya tahammül edebileceğini ifade etti. Oğlunun eşcinsel olma ihtimali ise konuşmak bile istemediği bir şeydi: “Yani öyle bi şey olmasın diye küçüklüğünden beri o eğitimi verdim ona. (...) Ya ona ben erkek gibi davrandım. Onu gezdirdim, sinemaya götürdüm, at yarışı şey güreşlere götürdüm falan filan yani. Hep tarttım, ölçtüm, kitaplar aldım. Eşcinselliğin hastalık olduğunu belirttim ona. Çok kötü bi şey olduğunu izah ettim.”

İfade özgürlüğünden ve toplumsal baskıdan söz eden Mehmet, eşcinsel bir erkeğin kendisini “çok da rahatsız etmeyeceğini” söyledi, “tabii arkadaş ortamında nasıl karşılır, onu bilemem” diye de ekledi. Ona göre bu durum “çocuğun hormonlarıyla falan ilgili” olduğu için, suçlayıcı davranmamak gerekiyordu. Erkek kardeşinin eşcinsel olduğunu öğrenirse ne yapacağını sordüğümüzde, “ben ona çaba gösterdiğim halde, kurtarmaya çalıştığım halde hala devam ediyosa, kendi istekli bi şekilde, kendi önlemini almıyosa yani, bundan vazgeçmeye şeyi yoksa, niyeti yoksa, sonuçta ararım kardeşim çünkü, ararım sorarım ama eskisi gibi olmaz hiç bi zaman. (...) Çünkü onun öyle bi eğilim varsa, Allah korusun, bana da yani olur. Bana da gelebilir” diye yanıtladı.

Homofobi, kadın, erkek, eğitilmiş, eğitimsiz, görüştüğümüz herkeste değişik derecelerde görülüyordu. Yalnızca eğitilmiş genç bir kadın olan Zeynep, “Tom Hanks’ın Philadelphia’sını seyretmişim. Bu beni müthiş etkiledi. Kendi seçimleri olduğunu fark etmeden kabul etmişim. Yani eskiden acıyodum” diyerek eşcinselliği bir hastalık olarak görmekten nasıl vazgeçtiğini anlattı. Bir başka ayrıksı tutum, köyde yetişip kente göç etmiş ve eğitimsiz bir kadın olan Yeter tarafından ifade edildi: “Çevredeki baskılara göre düşünürsün. Kendi için de düşünebilirsin ama çevredeki baskı daha şey gelebilir. Ne yapabilirim ki, bunun bir tedavisi yok bildiğim kadarıyla”. Eşcinselliği “kendinde kötü” bir şey olarak değil, çocuğunu çevre baskısına maruz bırakacak bir şey olarak algıladığını, ama bu durumda da yapılacak bir şey olmadığını söyleyen Yeter, üniversite mezunu ve siyasal olarak kendini “çağdaş” olarak nitelendiren Suzan’la karşılaştırıldığında, homofobinin bilgisizlikten değil de muhtemelen bilgisizliğin homofobiden kaynaklandığını söylemek çok yanlış olmaz gibi görünüyor. Suzan, çocuğunu “en iyi psikologlarla, doğu felsefeleriyle, onun kendi içini sorgulamalarıyla, buna sebep vereni ortaya çıkartmayla” tedavi ettireceği yanıtını vermişti.

Eşcinsel kardeşiyle dayanışma ilişkisi geliştiren, onu olduğu gibi kabul eden, onun da kendisine destek olduğunu düşünen Menekşe de bu konuda ayrıksı bir tutum sergiledi. Menekşe, hayatı boyunca şiddetin değişik türleriyle karşılaşmış ve halen bunun üstesinden gelmeye çalışan bir

Kürt kadın. Kardeşinin eşcinsel olması yüzünden de kocasından çok dayak yediğini anlattı. “Erkek kardeşim kuafördü ve onun cinsel tercihi yüzünden. (...) Giyinmesi, davranışları, yürüyüşü, feminen dedikleri tarzda. Şık giyinen, hoş puşiler falan takan bi çocuktü”. Menekşe, anlatisının bütününde, kendi maruz kaldığı şiddetle çeşitli ayrımcılık türleri arasında bağlantılar kurdu, birinden ötekine geçişin ne kadar kolay olabildiğini anlattı.

Kadın eşcinselliği, erkeklerinkinden biraz daha kabul edilebilir olarak görülüyor demiştik. Bunun nedenini sorduğumuzda, farklı yanıtlar aldık. Örneğin Berk, “oğlumun eşcinsel olmasına nazaran sanki birazcık daha yumuşak hatları var kızımın lezbiyen olmasının” diye yanıt verdi. Aysu ise erkek eşcinselliğinin “sosyetik bir şey” olduğunu söyledi. “Sosyetenin çoğu eşcinsel takılıyo” diye ekledi. Oysa “lezbiyenlik psikolojik bir şey” ona göre. Bülent de “kadında eşcinsellik çok kötü gelmiyo bana. Belki daha çekici geliyo erkeğe, bilemiyorum” diye yanıt verdi. Adnan da lezbiyenliğin “ebeveynleri rencide edecek bir durum” olmadığını söyledi.

Kadın eşcinselliğinin “daha yumuşak hatlı” olarak görülmesinin kısmen lezbiyen cinselliğine ilişkin bilgisizliğe bağlı olduğunu düşünüyoruz. Penetrasyonun olmadığı kanısı, beraberinde namusun lekelenmediği rahatlamasını da getiriyor belli ki. Kadınların cinsel ilişkide bir özne olması o kadar düşünülmeyen bir şey ki, lezbiyen ilişki de geçici ve göz yumulabilir bir sapma olarak görülebiliyor. Oysa erkek eşcinselliği, çok daha büyük bir korku yaratıyor: çünkü iki özne arasında geçiyor ve erkeklığe yönelik ciddi bir tehdit olarak algılanıyor.

Lezbiyenliğin “çok da kötü gelmemesi” biraz da kadınlar arası cinselliğin bir pornografi malzemesi oluşundan kaynaklanıyor sanıyoruz. Kadınların birer özne olarak birbirlerine yönelmeleri değil, erkek bakışının nesnelere olarak onları kışkırtan bir gösteri sergilemeleri söz konusu olduğunda, lezbiyenlik de tamamen bir erkek fantazisine dönüşebiliyor.

Anne babalar, çocuklarının eşcinsel olma ihtimalini büyük bir tepkiyle karşıladılar ama genellikle bütün “tedavi” çabalarının başarısız olması halinde de, “başa gelen çekilir” diyerek evlatlarına sahip çıkacaklarını söylediler. Yalnız üç erkek, Rıza, Şevki ve Sadık, farklı nedenlerle de olsa böyle bir şeyi asla kabul etmeyeceklerini ifade ettiler. Sadık, dindar bir insan olarak, dinen haram kabul edilen bir şeyi kendisinin de reddedeceğini, oğluna artık evlat demeyeceğini söyledi. Rıza ve Şevki ise, biri diyetin değiştirilmesi, diğeri ise genetik müdahale ile eşcinselliğin tedavi edilebileceği konusunda ısrar ettiler ve bu nedenle de her koşulda çocuklarını “kurtarabileceklerini” söylediler.

Görüştüğümüz kişiler arasında açık eşcinsel olan kimse yoktu. Eşcinsel olduğunu bildiğimiz birkaç kişi, görüşmeyi kabul etmedi. Bu nedenle bu konudaki ayrımcılığı mağdurların ağzından dinleme şansımız olmadı.

Çocuklarının müslüman olmayan biriyle evlenme ihtimali, görüştüğümüz kadın ve erkekler için büyük bir sorun oluşturmuyor gibi görünüyordu. Eğer birbirlerini seviyorlarsa ve mutlu olabileceklerse, farklı dinden iki kişinin evlenmesinin sakıncalı olmadığını düşündüklerini söylediler. Örneğin Eşref, “valla önce bi tanırım yani. Tanımak isterim. Yani niyeti nedir, nasıldır? Kızlarıma baskı yapcak mı yapmıyacak mı?” dedikten sonra, ekledi “ama kendi kültüründen birisi olursa daha iyi anlaşır. Mesela bayramlarda falan”.

İsmail, kızı için “en az bir dili olsun, üniversite bitirsin, ondan sonra kiminle evlenirse evlensin” dedi. Suzan da Müslüman olmayan damat konusunda tepki göstermeyeceğini, çünkü “onlar(ın) sonuçta medeni insanlar” olduğunu söyledi. Aliye, “derler ya, oğlun çingane kızını da sevse gelinim demişler. İsterdim. Yani iyi yönlerini araştırırdım. Ne yapalım, öyleymiş derdim. Onların kendilerine kalmış bir şey” dedi.

Ancak, örneğin çok genç bir erkek olan Mete, kendisinin hiç bir şekilde Müslüman olmayan bir kızla evlenmeyeceğini ifade etti. Ona göre, Müslüman olmayan toplumlar (ki burada asıl olarak Avrupa ülkelerini kastediyordu) ahlaki olarak yozlaştığı için, onlara mensup bir kadının da kendisinin kabul edemeyeceği bir namus anlayışı olacaktır, bu nedenle de öyle biriyle evlenmek istemez. “Yabancıların artık ahlaki değerleri kalmamış gibi bir şey. Biriyle beraber olmayı çok rahat gören bir toplum sonuçta. Bunu asla zaten ben kabullenemem”.

Görüştüğümüz kişiler arasında dini referansları en fazla vurgulayan Sadık da Müslüman olmayan bir erkekle kızının evlenmesini asla onaylamayacağını söyledi. “Kabul edemezdim. Çünkü ben bi Müslümanım. Anca Müslüman Müslümanla evlenir. Müslüman Hıristiyanla nasıl evlenir? Dinlerini birleştirmeleri lazım. (...) İki ayrı dinden olan bir kişinin evlenmesinden doğan çocuklar ne olacak? (...) O zaman çocuklar dinsiz olur. Dinsizden daha fazla korkarım. (...) Çünkü dinsiz şeytana tapar. Şeytanın yolundan gider. O en kötü şey. Yabancıyla evlenmenin çok sakıncası var.”

Kendisini dindar olarak tanımlayan, bizim de bir dini cemaat ilişkileri kanalıyla bağlantı kurduğumuz Zekeriya, kızlarının Müslüman olmayan biriyle evlenmesine izin vermeyeceğini, oğulları için ise gelin adayını tanımak isteyeceğini söyledi. “Bir Müslüman hanım, çok açık hüküm var Kuranda, gayri Müslim bir erkekle nikah yapamaz. Ama Müslüman olmayan bir hanım, Müslüman erkekle nikahlanabilir. Bu noktada çifte standart uyguladım.”

Genç ve işsiz bir erkek olan Sedat, Müslüman olmayan bir kızı sevse bile onunla evlenemeyeceğini, çünkü ne ailesinin ne de akrabalarının bunu kabul etmeyeceğini söyledi. Safiye de böyle bir ihtimale şiddetle tepki göstererek, oğlunun yabancı bir kız (ki Trabzon’da yaşayan Safiye için yabancı gelin, Rus gelin anlamına geliyordu) getirmesi düşünülemez bir şeydi. “Hayır. Getiremez. Öyle namussuz evlat. Rus karıları namussuzun tekidir.”

Görüşmelerde Müslüman olmayan bir gelin ya da damat ile ilgili olumsuz tepkiler görece az sayıdayken Kürt ya da Alevilerle ilgili, beklediğimizin çok üzerinde bir ayrımcılıkla karşılaştık. Özellikle Kürtlerle ilgili olarak eğitilmiş eğitimsiz, taşralı ya da büyük şehirli, kadın ya da erkek fark etmeden, neredeyse görüştüğümüz herkes (Kürt olmayan herkes) olumsuz görüş belirtti. Alevilikle ilgili ise daha az sayıda olmakla birlikte, yine de öngördüğümüzden daha fazla ayrımcı ifade ile karşılaştık.

Örneğin Umman, 17 yaşında bir genç kız, turistik bir bölgede yaşıyor ve Alevilik ile ilgili görüşlerini şöyle ifade etti: “Hiç Alevi arkadaşım olmadı. Varsa da söylemedi. Bilmiyorum. O konulara pek girmem ben. Şey diye biliyorum, ilişkiye girdiklerinde gusül abdesti almazlar. Ama dinimizde böyle bir şey günah. O şekilde Aleviliği yaşamıyorsa. Alevidir ama Aleviliği yaşamıyodur. O şekilde olur. Mesela o Filiz abla dediğim, Alevi ama Aleviliği yaşamıyor. Namaz kılmayı bile öğrendi şu anda. Namaz bile kılmıyor.”

Umman, Aleviliğe ilişkin önyargılarını görüşmenin daha sonraki bir bölümünde yeniden, bu kez daha açık ve güçlü bir biçimde şöyle ortaya koydu: “Hıristiyanı tercih ederdim. Niye diyeceksiniz. Şimdi Alevi zaten Türküm diye geçiniyo ama Türklükle alakası yok. Ama Hıristiyanı baştan yaratabilirsin.” Bu ifade, yalnızca Alevilikle ilgili önyargıyı değil, Türk kimliğinin tamamen Sünni Müslümanlığa dayalı olarak tarif edildiğini de göstermesi açısından bize önemli ve ilginç göründü. Aynı şekilde, dinsel deneyimin inanç ya da ibadet değil, asıl olarak cinsel pratiklerle bağlantısını kurması, ayrımcılığını da bu pratikler üzerinde temellendirmesi, cinsiyet rejiminin çeşitli toplumsal iktidar mekanizmalarıyla nasıl yakından bağlantılı olduğunu berrak biçimde gösteriyor.

Kendisi Sünni bir aileden gelen Asiye, on üç yıl önce bir Alevi ile evlenmiş. Ama ailesinin bu evliliği kabul edişi hiç kolay olmamış, yengesinin desteği ve yardımı olmasaymış muhtemelen hiç mümkün değilmiş. Müstakbel kocası, yengesi ile aynı işyerinde çalışıyormuş, Asiye’den önce onunla konuşmuş. Alevi olduğunu da ilkin ona “itiraf etmiş”. Ağabeyinin bu evliliğe rızası, karısına “eğer bu evlilikte bir sorun çıkarsa seni boşarım” tehdidiyle elde edilebilmiş. Asiye, ağabeyini ikna ettikten sonra köye gitmiş, babasına durumu anlatmış. Babasının tepkisini biraz da gülererek şöyle aktardı: “Babam rahmetli, kızım dedi, dışardan belli oluyo mu tiplerinden, bizim oralarda yoktu, tipinden belli oluyo mu dedi.” Çok da eski olmayan bir tarihte, (1990’ların başı) Trabzon’un yakın bir köyünde geçen bu konuşma, Türkiye’de yaşanan onca acıdan, cepheleşmeden sonra, mezhep farkına ilişkin hala inanılmaz bir cehaletin hüküm sürdüğünü gösteriyor. Tıpkı eşcinsellik konusunda olduğu gibi, burada da cehaletin bir neden değil sonuç olduğunu düşünmemek zor. İnsanlar, “tabu” saydıkları konularla ilgili herhangi bir merak geliştirmedikleri gibi, bilgilenmeyi de reddediyorlar.

Safiye, kızının bir Alevi’ye kaçması halinde, arkasından iki kilo helva-ekmek göndereceğini söyledi. “sen kaçtın gittin, bunları ye, aç kalma” diye! Ve kızıyla bir daha görüşmeyeceğini de ekledi.

Kendisi yaşamı boyunca şiddet görmüş ve engellenmiş olan Huriye de oğlunun bir Alevi kızıyla evlenmesini hoş karşılamayacağını şöyle açıkladı: “Biz Sünniyiz. Alevi istemem. (...) Ben istemem hocam. Ne bileyim, onların dinleri biraz şeydir. İnançları şeydir ben sana açık söyleyim mi. Onun için istemem. Biraz dinine şeyine bağlı olmalı.”

Görüştüğümüz Alevilere mezhepleri nedeniyle bir ayrımcılıkla karşılaşmış ve karşılaşmadıklarını sorduğumuzda, ikisi karşılaştıkları ayrımcılıkları anlattı, üçü ise şiddetli bir tepki gösterdi. Böyle bir ayrımcılık ihtimalinden söz edilmesini bile ayrımcılığı körükleyecek bir şey olarak gördüklerini belli ettiler.

Gülümser, Alevi olduğunu gizlemek zorunda kaldığını söyledi: “Ben bi işyerinde çalışıyodum. Benden sormadılar. Ben de bir şey demedim yani. Ne diyim ben. (...) Ben tabi ki oruç tutmuyodum. Yani benden sordu, ben de hayır dedim. Ondan sonra tabi ki bazı yobazlar var yani, orda diyo ki, ya bunların, Alevilerin yaptığı yenmezmiş, bilmem ne etmezmiş.”

Ali de askeri okula gitmeyi çok istediğini ama Alevi olduğu için giremeyeceğini duyduğunu ve denemekten vazgeçtiğini anlattı. “İşte, Mecliste olsun, resmi dairelerde bile insanlar saklıyolardı. Benim halalarımın eşleri resmi kurumlarda odacılık yapıyolardı. Oruç tutmak zorunda

kalıyolardı. Namaz kılmak zorunda kalıyolardı. Alevi olduklarını söylemiyorlardı” diye bu vazgeçişin pek de temelsiz olmadığını anlattı.

Alevilerin gösterdikleri savunmacı tepki üzerinde düşünölmeye değer. Bizim görüştüğümüz sınırlı sayıdaki insanın tutumunun Alevi toplumunda yaygınlık derecesinin ne olduğunu bilemiyoruz. Ama her biriyle ilgili bazı kişisel nedenler de olduğunu düşündük. Örneğin Şevki, bir kapıcı ailesinin çocuğu, annesi evlere temizliğe giderek onu ve kardeşlerini okutmuş. Şevki, kendi kimliğini reddetmemekle birlikte, öne çıkarmayı tercih ettiğı kimlik, aydın ve meslek sahibi bir insan kimliği. Çocukluğundan beri hedeflediğı, büyük çabalarla elde ettiğı bu kimlik, onun Sivashılığının da Aleviliğinin de, sınıfsal kökenlerinin de önüne geçsin istiyor.

Turan da benzer bir biçimde, azınlık kimliğini öne çıkarmanın ayrımcılığı körükleyen bir tutum olacağını düşünüyor, bu yüzden de görüşme sırasında bu konuyu açmaya çalıştığımızda, kibarca kapatıp devam etmeyi tercih etti. Görüşmeden sonra ayrılırken, “böyle şeyleri fazla kurcalamak iyi değildir, kendimizi ne kadar farklı gösterirsek o kadar eziliriz” dedi.

Kürtlere ilişkin ise çok daha şiddetli ve çok sayıda ön yargı ifadesiyle karşılaştık. Başka konulardaki ayrımcılıklara ilişkin duyarlılık gösterenler bile, konu Kürtler olduğunda, son derece ayrımcı sözler sarfedebildiler. Örneğin Zeynep, eşcinsellik de dahil hiç bir konuda önyargı belirtmemişti, ama konu Kürtlere geldiğinde, şöyle konuştu: “Ben Kürtlerle çok iç içe yaşadım. Emlakçılık yaparken, (...) müteahhitler benim çok işime yarıyordu. Onlarla çok içli dışlı oluyosunuz ve PKK zamanında bunlar devletçi Kürt olduğu için, devlet bunlara öyle bir açılım sunmuş ki... Bunlar aslında müteahhit falan değil, kaçakçı. Bunlar karapara aklamak için Mersin’de yamuk yumuk evler yaptılar (...) Başka dünyanın insanları onlar. Böyle bir laf vardı, ben ona çok karşıydım, “Kürtten evliya, koyma kapıya” diye, bazen kendim de dedim yani. Güvenemiyorsun”.

Kemal, yıllar öncesinde kalmış askerliğini hatırladığında, ilk aklına gelen şeylerden biri, hayatında ilk kez orada karşılaştığı Kürtlerle ilgili olumsuz anılarıydı “Bilhassa afedersiniz, Kürtler vardı. Bunlar çok kötü küfür ederdi. Artık bunların bize bi gıcığı mı vardı bilmiyorum artık”.

Edirne’de doğup büyümüş olan Ertan, çingenelerin “belki” kendilerine özgü bir dinlerinin olduğunu ama onlarla hiç bir biçimde ilişki kurmak istemediğini söyledikten sonra ekledi “şu an onlar gelen Kürtlerle falan baya bi evlendiler. Şu an kırma zaten yarısı Kürt yarısı Çingene. Öyle bi topluluk da oldu Edirne’de”. Milliyetçi ve eğitimli bir işçi olan Ertan, Avrupa Birliği konusunda olduğu gibi, etnik fark konusunda da “sınıfsal” bir tutum alarak şöyle konuştu: “zaten Edirne’de işsizlik var. Gelen bu kişiler bizim ekmeğimizi de elimizden aldılar. Şu fabrikada mesela 1200 kişi var, nerden baksanız, 500 kişisi sağdan soldan, yarısı da Kürttür”.

Kızının dil öğrenip üniversite bitirmesi koşuluyla “kiminle isterse onunla” evlenebileceğini söyleyen İsmail, bu kimsenin bir Kürt olma ihtimali karşısında, ayrımcılığa karşı olduğunu ama bu noktada biraz düşünebileceğini şöyle ifade etti: “Ben ayrıma karşıyım. Atatürk de demişti, mozaiktir, niyeti kötü olmayan Kürt olabilir, onlar Meclis Başkanlığına, Cumhurbaşkanlığına bile geldiler. Ben Kürdüm, Diyarbakır başkenttir, biz ayrı devlet kurmak istiyoruz diyen varsa, ona kız vermem”.

Kürtlerin ayrımcı olduğuna, kendi devletlerini kurmak istediklerine ilişkin kanaatler, görüşmelerin pek çoğunda ortaya çıktı. Örneğin Suzan, “Kürtlere karşı da ne kadar insancıl düşünürsem de ama bi antipatim var. Çünkü onlar bize hiçbir zaman dost ve sadık olmadılar. Türkiye’nin bütün nimetlerinden bir şekilde faydalandılar. Şu an en büyük iş adamları, en çok sanatçılar (...) her türlü koşulu gayet güzel kaynaklarımızı kullanarak belli koşullara geliyorlar ama içlerinden Türkiye’ye düşmanlar. Türkiye’ye kendilerini hiçbir zaman ait hissetmediler” diye konuştu.

Kürtlerin “biz”den olmadıklarına ilişkin ön kabuller, onların kendilerini “biz”den saymadıkları hissiyle destekleniyor, bu tutum öfke ve içerleme yaratıyor. Kürtlerin bütün bir topluluk olarak birlikte davranabilen, ortak tutumlar geliştiren bir özne oldukları fikri de sık sık karşımıza çıktı. Örneğin Suna, “Şimdi beşer tane çocuk doğuruyorlar, inadına doğuruyorlar. Yok. Açlar ama mahsus doğuruyorlar. Ben bunu hissediyorum. Çünkü çoğunluğu sağlamak için. (...) Sağlıkları bozuk, ruhsal durumları bozuk, tahsilleri bozuk. Bunların hepsini devlet nasıl karşılayacak. Devlete kambur oluyorlar” dedi. Kürtlerin devletin sırtına yük oldukları ve ülke kaynaklarını sömürdükleri görüşünü tekrarlayan iki kadın üst-orta sınıftan kadınlarken, “sağlığı, ruhsal durumu ve tahsili bozuk” bir Türk olan Sedat, bir Kürt kızını sevse evlenmeyi düşünür mü diye sorduğumuzda, Kürtlere yönelik ayrımcılığını bir başka noktayı vurgulayarak ifade etti: “Kürtlere biraz sıcak gözle bakamıyorum. İyisi de vardır da, olmasını istemem. Seversem de olur mu olur. Kendisi olabilir de aile ortamına pek girmek istemem yani. Hoşuma gitmiyo Kürtler. Konuşmaları. Zihniyetleri çok ters. Çok Kürt ailenin içine de girdim. Oturdum. Tanıdıklarım da var. Adam belki haklı, belki haksız. Bazı şeyleri eleştiriyo. Bizim bi arkadaş vardı Köy Hizmetlerinden emekli, devlete o kadar kin tutuyo ki. Diyorum ki senin kursağında hala bu devletin ekmeği var.”

Üst sınıftan bir üniversite öğrencisi olan Çağlar, annesine ilk kez bir kız arkadaşından söz ettiğinde, annesi “nereli” diye sormuş ve kızın Malatyalı olduğunu öğrenince, “inşallah Kürt değildir” demiş. Çağlar da “yok, merak etme” diyerek annesini rahatlatmış. “Kürtler hakkında pek bi bilgim yok ama onlar ülkemizi bölmeye çalışan insanlar. Kendi devletlerini kurmak istiyorlar. Bizim bir sürü şehidimiz oralarda ölüyo veya doğuda insanlar yatırım yapamıyo, orası kalkınamıyo. Her zaman kötü. Hayat şartları çok zor geçiyo onlar yüzünden. Onun için de öyle bir insanla hayatımı birleştirmek istemem”.

Yine üst sınıftan eğitilmiş bir erkek olan Rıza, eşcinsellikle Kürtlük arasında şöyle bir bağlantı kurdu: “Doğuda kadınlar başlık parası olmadan verilmiyo. Herkesin parası var mı? Öbür taraftan, doğuda sürekli et yiyolar. Et doğal bir afrodisyen. Bi taraftan hastalığı alıyolar, öbür taraftan hastalığı ne yapacaklar. Çözümüne yine kendi kültürleri engel oluyo. Ne olacak, hayvanlara ya da etraftaki insanlara saldırıyolar.” Bu son derece ayrımcı ve spekülatif görüşlerin bilimsel bir dayanağı olup olmadığını sorduğumuzda, Rıza benzer açıklamalarına devam etti, etin neden afrodisyak etkisi yaptığı üzerine konuştu.

Edirne’de yaşayan Şükriye için de Çingenelerden sonra en kötü etnik topluluk Kürtler. Astsubay olan eşiyle birlikte birkaç doğu ilinde yaşamış, Kürtleri tanıdığını düşünüyor ve haklarında şöyle şeyler söylüyor: “Çoğu işsiz. Zaten eşleri ev temizliğine gidiyolar. Kadın yorgun argın geliyo, yemek yapamıyo. Gidiyo marketten burgerdi, sosisti, yumurtaydı alıyo. O tür marifetleri de yok. Böyle bi sulu yemek yapalım akşamdan. Kuru fasulye, mercimek yemezler. Böyle cız bız türü. Bence ondan iki yakaları bir araya gelmiyor.” Şükriye, insanların içinde yaşadıkları maddi

koşullara göre yaşadıklarını teslim etmekle birlikte, koşulları belirleyen de biraz “marifet” ve insanların çabası olduğunu, Edirne’ye göç etmiş Kürtlerin beceriksizlikleri yüzünden yoksul olduklarını söylüyor.

Kürtlere yaşadıkları ayrımcılıkları sorduğumuzda, birbirlerinden çok farklı anlatılarla karşılaştık. Kimi, Aleviler gibi “böyle şeyler doğru değil, fazla kurcalamak da iyi sonuç vermez” tavrı gösterdi, kimi kişisel yaşamında onu incitmiş olan deneyimlerini aktardı, kimi de oldukça siyasi bir dil içinden ayrımcılığı tanımladı.

Örneğin Öznur, kendisinin ve ailesinin şoven olmadıklarını, milliyet ayrımı yapmadıklarını vurguladı. Kendisi Kürt olmayan biriyle evlenmiş, bu farkın ne kendisi ne de ailesi için bir sorun olmadığını anlattı. “Ben öyle şeyleri düşünmem. Irk ayrımı, din ayrımı yok” dedi.

İsmail de benzer bir yaklaşımla, ayrımcılık olsa bile bunun yanlış bilgilenden kaynaklandığını, iletişim kanallarının açılmasıyla ayrımcılığın da ortadan kalkacağını anlattı. “Aslında bizim insanımız biraz medyanın yönlendirdiği, bir araştırmaya dayalı olmayan, insanları analiz etmeyen bir ön yargıyla yaklaşan bir profili olduğu için sanırım o arkadaşlarım da bu tür damarlardan beslenmişti. Biliyorsunuz, Batılı insanların biraz Doğulu insanlara yaklaşım tarzı... Doğru insanımı bir grubun içersine koyar. Keskin bir bakış açısı vardır.”

Kürtlerin azınlıkta oldukları bir kente göç etmiş yoksul ve işsiz bir erkek olan Asım ise, ayrımcılıkla karşılaştığını şöyle anlattı: “Ben diyorum ki bi daha iş olduğu zaman beni çağır. Valla diyo, Kürt olduğunu bilseydim ben seni çağırmazdım. Ben hiç karşılık vermedim. Ben sadece dedim, evet, ben Kürdüm. Ben aslımı inkâr etmem”. Asım’ın eşi Sultan da benzer bir deneyim anlattı: “İşte falan siz Kürtsünüz, bilmezsiniz gibi oluyo. İnsanın zoruna gidiyo.”

Şeyhmus, Diyarbakır’dan Ankara’ya okumaya geldiğinde kendini ne kadar yalnız hissettiğini anlattı. Bu yalnızlıkta, etnik kimliği nedeniyle karşılaştığı tutumun da etkisi olduğu anlaşılıyordu. “Şimdi ben Ankara’da kaldım beş yıl. Nerelisin? Diyarbakırlıyım. Kürt müsün? Evet. Aaa, ben Kürtleri çok severim. Çok gücüme giderdi. Sanki böyle, kedi köpek sever gibi. Aaa, ben Van kedisini çok severim. Bana şefkat gösterilirdi. Bu beni çok üzerti. O bana sanki ikinci sınıf olduğumu hatırlatırdı.”

Gülümser, Doğu Beyazıt’tan göç etmiş, Alevi ve Kürt bir kadın. O, ayrımcılığa ilişkin daha politik bir söylem içinden konuştu. “Esasında mesela, diyorlar ki Türkiye’de demokrasi var. Ben Türkiye’nin demokrasi olduğuna inanmıyorum. Bu kadar annelerin mesela şey kalması, kadınların yani dul kalması, sayısız çocuğun ortada kalması... (...) Kürtçe konuşması yasak. Bilmem ne yapması yasak. Niye yani? Bunlar mesela, bu mesela babasının dile Kürtçeyse, bence Kürtçe konuşsun”.

Mehmet Ali, Mersin’e göç etmiş genç bir Kürt. Orta okuldayken karşılaştığı tacizi çok net olarak hatırladı ve anlattı: “Leyla Zana Mecliste Kürtçe konuşma yaptı. Hoca sınıfa geldi benim gözümün içine baka baka Leyla Zana için fahişe kelimesini kullandı. Sadece bana bakıyordu. Benim Diyarbakırlı olduğumu biliyordu.” Daha sonra üniversitede okumak için yeniden Diyarbakır’a dönmüş; orta okul ve lise yıllarını çok kötü hatırlıyor. Okula gitmekten nefret ediyormuş ve yaşlılarıyla arkadaşlık kurmakta da zorlanıyormuş. Öğretmenlerin ayrımcı

tutumunun çocuklara örnek olduğunu, onların da kendisine benzer biçimde davrandıklarını anlattı.

Diyarbakır'da yaptığımız görüşmelerde ise ayrımcılıktan çok baskıdan ve şiddetten söz edildi. Orada insanlar, asıl olarak devlet güçlerinin baskısıyla karşı karşıya olduklarını anlattılar.

Görüşmelerde sınıfsal ayrımcılık ifadesine hiç rastlamadık. Yoksulluğun yarattığı sıkıntılar ve engeller anlatıldığında da bunlar arasında ayrımcılık yoktu.

2. TOPLUMSAL CİNSİYET

Toplumsal cinsiyet kavramı, kız ya da oğlan bebekler olarak dünyaya gelen insan teklerinin bu dünyada başlarına gelen pek çok şey sonucu kadınlar ve erkeklere dönüştüklerine işaret eder. Bu süreç basitçe “sosyalleşme” olarak adlandırılmaz, tersine, kişinin çeşitli biçimlerde müdahil olduğu karmaşık ilişkileri içerir ve bir yandan kişisel düzeyde kadınlık ve erkeklığe, diğer yandan toplumsal düzeyde bir cinsiyet rejimine işaret eder. Bu kavram, cinsiyetin kişisel özelliklerin ötesinde, toplumsal yapılarla ve ilişkilerle bağlantılı bir öznellik boyutu olduğu düşüncesini de içerir.

Türkiye’de toplumsal cinsiyet rejiminin “ataerkil” olduğu yaygın bir kabuldür. Hem sosyal bilimler alanında yapılan çalışmalarda hem de gündelik dilde, ince elenip sık dokunmadan kullanılan bu kavram yerine daha genel olan “cinsiyet rejimi”ni tercih ettik. Çünkü, ataerkilliğin “geleneksel” toplum bağlamıyla ilişkilendirilmesi ve “modern” bağlamda ancak bir kalıntı olarak anlamlandırılabilmesi yüzünden, bizim bu kavramı kullanmadan önce modernleşme paradigmasını ve ataerkillik kavramının bu paradigma ile yakın ilişkilerini tartışmamız gerekiyordu. Oysa bizim için önemli olan basitçe, toplumsal cinsiyetin bireysel ve toplumsal boyutlarını birlikte kavrayabilen, bu ikisi arasındaki içsel bağlantıları görmemize imkân veren bir kavramsal çerçeveye işaret etmektir. Dolayısıyla, ataerkillikten daha belirsiz ama aynı zamanda bizim amacımız açısından daha uygun görünen bir kavramı, cinsiyet rejimi kavramını kullanmayı seçtik. Böylece, kadınlık ve erkeklığın kişilerin dolaysız deneyimleri kadar bu deneyim alanının ufkunu aşan daha geniş bir bağlamla da ilişkisini varsaydığımızı göstermeye çalıştık. Özellikle normlara ilişkin sorulara verilen yanıtlar, bu geniş bağlama ilişkin ipuçları sunuyor; biz de bu ipuçlarını izleyerek geniş bağlam ile dolaysız deneyim arasındaki ilişkileri görmeye, değerlendirmeye çalıştık.

Yaptığımız görüşmelerde toplumsal cinsiyetin üretimi ve yeniden üretimi ile ilişkilendirmek üzere bir kaç kilit sözcük-soru kullandık: ideal kadın/erkek, aile, ana-baba, yakın ilişkiler, evlilik, cinsellik, namus, giyim/kuşam, ücretli çalışma ve cinsiyet eşitliği. İlk soru, yani ideal kadın/erkeğin tanımı, cinsiyetlere ilişkin klişelerin gördüğümüz kişinin konumuna bağlı olarak değişip değişmediğini anlamak üzere düşünülmüştü. Aile, çocukluk, ana/babalık ve yakın ilişkilere ilişkin sorular ise özneliğin (ve özneliğin bir boyutu olan toplumsal cinsiyetin) kurulması sürecine ilişkin temel deneyimleri öğrenmeyi amaçlıyordu. Evlilik, cinsellik ve namus, toplumsal cinsiyetin özel alandaki ilişkiler içinde biçimlenmesine dair ipuçları sundu.

Giyim/kuşam, özel alanla kamusal alan arasında duran, özellikle başörtüsü tartışması çevresinde dönen bir alt başlık oldu. Ücretli çalışma ve cinsiyet eşitliği başlıkları ise, toplumsal cinsiyetin kamusal alandaki görünümünü izleyebilmemizi sağladı.

2.1. Kadın olmak-Erkek olmak

Cinsiyet rejiminin en kritik noktası, kadınlık ve erkeklığe ilişkin yaygın inançlar ve değerlerdir. Bunlar, kavramsal bir soyutlama olan cinsiyet rejiminin somut ilişkiler içinde nasıl görüldüğünü, nasıl üretildiği ve nasıl yeniden üretildiğini anlayabilmek için bize ipuçları sunarlar. Bu ipuçlarını izlediğimizde, cinsiyet ilişkilerinin barındırdığı iktidar mekanizmaları ve kadınlarla erkeklerin bu mekanizmalar içindeki yerleri hakkında analizler yapmamız mümkün olur.

Görüşüğümüz kadın ve erkeklere “sizce bir kadın/erkek nasıl olmalı” sorusunu yönelttik. Beklenebileceği gibi, öncelikle bir dizi klişeyle karşılaştık. Oysa bütün farklı boyutlarıyla ve karmaşıklığıyla birer öznellik veçhesi olan cinsiyetlerin nasıl görüldüğünü, nasıl algılandığını, bunlara ne türden anlamlar yüklendiğini anlamaya çalışırken, bu klişelerin ötesine geçen anlatılara ihtiyacımız vardı. Bu nedenle, bu sorudan vazgeçmesek ve böylece klişelerin nasıl ifade edildiğini, konuşan kişinin konumuna bağlı olarak farklılaşıp farklılaşmadığını görmeye çalışsak da, asıl olarak, görüşmenin bütününde, farklı bağlamlarda ifade edilen yorumları bu çerçeve içinde değerlendirdik. Bu yorumlar kimi zaman kendi cinsiyet kimlikleri, kimi zaman ise başka kadın ve erkeklerle ilgili olabildi. Bunun yanında, klişelerin kişisel deneyimler ve anlatılarla yakından bağlantılı olduğunu, bu anlatıları biçimlendiren çerçeveyi sunduğunu düşündüğümüz için de bu iki tür anlatıyı birlikte, birbirleriyle ilişkilendirerek analiz etmeye çalıştık.

Erkeklik ve kadınlıkla ilgili klişelerin billurlaştığı iki yanıt aktarmak istiyoruz. Bu yanıtların kimlerden geldiği çok önemli görünmüyor, çünkü klişeler, görüşüğümüz kişinin kimliği ne olursa olsun, birbirine çok benzer biçimde ifade edildi.

“Candan olacak. Anaç ruhlu olacak biraz. Yuvasına bağlı olacak. Nerde nasıl davranmasını iyi bilecek. Seni taşıyacak. Yani gerektiği yerde uyaracak. Burada herhalde biraz fiziki yapı da öne çıkıyor. Güzel de olacak.”

“Erkek bana göre evine sahip çıkmalı ve elden geldiğince nasıl ki özel yaşamını dış etkenlerden koruması gerekiyorsa, aynı şekilde, eşini dış etkenlerden korumalı.”

Kadın ve erkekle ilgili bu klişe yanıtlar, çok sık tekrarlandı, kadınlar ve erkeklerin, gençler ve yaşlıların, eğitimliler ve eğitimsizlerin verdikleri yanıtlar arasında büyük ve kategorik farklılıklar bulunmuyordu. Cinsiyetin asıl olarak özel alanda tanımlandığı, bu alanın aynı zamanda cinsiyetler arasındaki farkın da üretildiği yer olduğu, görüşme yaptığımız kişilerin bilincinde ve sözlerinde yansiyordu.

Buna karşılık, yaşam öykülerini anlatırken, yaşamlarına çeşitli biçimlerde giren insanlardan söz ederken, yaşadıkları olayları değerlendirirken, kadınlık ve erkeklığe ilişkin daha canlı, daha kişisel, daha ayrıntılı görüşler belirttiler. Bu görüşlerin elbette ki genel geçer kadınlık ve erkeklik değerleriyle, klişelerle bağlantısı vardı; onlardan çok farklı değildi, ancak yine de, bu ikisi arasındaki farkın hangi gruplarda nasıl açıldığını, hangi noktalarda daha küçük olduğunu görmeye ve değerlendirmeye çalıştık.

Beklenebileceği gibi, doğrudan sorulmadan, başka bir konuyla ilgili konuşurken yapılan yorumlara baktığımızda, kadınlığa ve erkeklığe ilişkin anlatılar arasında büyük bir niceliksel fark ortaya çıktı. Bütün görüşmelerde yapılan cinsiyete ilişkin yorum ve değerlendirmeleri ayıklayıp erkek/kadın olarak tasnif ettiğimizde, kadınlıkla ve kadınlarla ilgili yorumların erkeklilik ve erkeklerle ilgili olanların üç katından fazla olduğunu gördük. Her görüşmede sorulan “ideal kadın/erkek” sorusuna verilen yanıtlar dışarıda tutularak, 72 görüşmede kadınlıkla ilgili 78, erkeklikle ilgili 21 yorum/değerlendirme vardı. Bu niceliksel fark, bizce cinsiyet ilişkilerinin aynı zamanda iktidar ilişkileri de olmasıyla bağlantılandırılabilir. Bakan/bakılan, konuşan/konuşulan, değer biçen/değer biçilen ikilikleri, cinsiyet ilişkilerinin iktidar boyutunu gösterir ve bu ikiliklerin bir yanı erkeklerle, diğer yanı da asıl olarak kadınlara özgüdür. Kadınlar ve kadınlık, farklı dünya görüşlerinin, değer sistemlerinin, ideolojilerin kendilerini tanımladıkları, ötekilerden farklılaştırdıkları alanlar olduğundan, gündelik yaşama ilişkin “öylesine” gibi görünen konuşmalarda bile, kadınlıkla ilişkili değerlendirmeler aynı zamanda konuşan kişinin kendisini toplumsal ve siyasal olarak nasıl konumlandığını gösterirler. Nitekim, kadınlık ve erkeklığe ilişkin yapılan yorum ve değerlendirmelerin içeriklerine baktığımızda, erkeklerle ilişkili olanların büyük ölçüde belirli bir erkekle, belirli bir somut durumla bağlantılandırıldığı, kadınlarla ilgili olanların ise daha soyut ve daha genel olduğunu gördük. Kadınlar, konuşanın zihnindeki büyük ve genel bir “Kadın”ın yansımalarıken, erkeklikle ilgili genel değerlendirmeler/klişeler varolsa da erkeklerin her biri, somut birer varlık olarak görülüyordu. Dolayısıyla, kadınların maddi yaşam koşulları, engelleri, çıkışsızlıkları ve imkânları, bu genel Kadın imgesiyle kırılmış olarak algılanıyordu. Kadın imgeleri kimi kez ezik ve güçsüz, kimi kez sinsî, çıkarıcı, ama her durumda tek tek, somut kadınlarla sınınanmayan, tersine, her bir kadının onunla sınındığı imgelerdi.

Kadınlık ve erkeklikle ilgili klişeler, anlatılardaki kadın ve erkeklerle ilgili yorumlar üzerinde büyük oranda etkiliydi ve bunlar konuşanın cinsiyetine göre farklılaşmıyordu. Ancak, vurgular, öne çıkarılanlar, klişelerin kullanılma biçimleri, kadınlarla erkeklerde farklıydı. Örneğin, “kadınlık rolü” ile ilgili klişeler, kadın ve erkeklerde pek fark etmiyordu, hatta daha ileri giderek, kadınların bu rolün gerekleri konusunda daha fazla ince eleyip sık dokudukları, daha ısrarcı oldukları söylenebilir. Ama kadınlar bu rolün emek ile ilgili boyutunu vurgularken, erkekler için namus ve itaat öne çıkıyordu.

Kadınların yaptıkları yorumların önemli bir bölümü, kendilerinin ya da başka kadınların eve ilişkin hizmetleri nasıl ve ne ölçüde yerine getirdiği/getirmediği ile ilgiliydi. Bu tür yorumlar yapan kadınların tamamı alt-orta sınıftan kadınlardı. Ücretli çalışanlar varsa bile hiç biri sosyal güvenceli ve düzenli bir biçimde çalışmıyordu. Eğitimleri de bir istisna dışında, orta düzeydeydi (yalnızca Kezban, okur yazardı).

Bir tele kız olan Gül ile kendi evinde görüştük. Eve girdiğimizde ilk dikkatimizi çeken, dekorasyon ve temizlikteki özendi. Duvarların renginden her yeri kaplayan fotoğraf/biblo kalabalığına kadar, sürekli emek verildiğini, özen gösterildiğini açığa vuran bir mekândı. Nitekim Gül, görüşmenin çeşitli yerlerinde kendisinin ne kadar temiz ve titiz, hamarat, becerikli bir ev kadını olduğuna, evine ve çocuğuna bakmaktan kendini ihmal ettiğine ilişkin sözler sarf etti: “Ben Emirhan bir yaşına gelene kadar her gün üstümde eşofman, temizlik, yemek falan. Kadın madın bilmezdim. Kadın alanlara kızardım. Eliniz ayağınız tutuyo, niye kendiniz temizlemiyunuz derdim. Evime meraklıydım.”

Kezban da oğlundan ayrılan gelininin kadınlığını eleştirirken, evin temizliğini ihmal ettiğini, pasaklı bir kadın olduğunu vurguladı. “Yedi sene temizliğini yaptırdım başkasına. Yıkadığı çamaşır giyilmez. (...) Beş senede dört sefer cam silmemiştir”.

Asiye, kendisini her şeyden önce bir “ev hanımı ve anne” olarak gördüğünü söyledikten sonra, “eşim işten gelir, masasını, yemeğini hazırlarım. Bu eşim kızdığı ya da kural bu olduğu için değil kesinlikle, içimden gelir bunları yapmak” diye ekledi. “Ben çoluğuma çocuğuma, evime bağlıyım. Çocuklarımla bütün ihtiyaçlarını karşılarım. Yani yıkırım, bakarım, temizlerim”... diyen Suna’yla “İyi yemekler yapmak istiyorum onlara. Hamur işi isterlerse hamur işi. Zevk de duyuyorum yani” diye anlatan Şükriye de Asiye gibi, ev ve bakım işlerini kendi kadınlıklarının bir parçası olarak tanımlıyorlar, dışarıdan dayatmayla değil, içlerinden geldiği için bu rolü oynadıklarını söylüyorlar. “Dışarıdan dayatma” ile “içinden gelme” arasındaki yakın ilişkiyi konuşma imkânımız olmadı ama, görüşmelerin bütününde de “kadınların baskı altında yetiştirildiği, ezildiği” hakkındaki bütün sözler, sosyalleşme yaklaşımından esinlenen yorumlar, kadınların içlerinden neden başkalarına hizmet etmenin geldiği hakkında herhangi bir söz içermiyordu.

Kadınların “sıcak aile ortamının” kurucuları olduğuna ilişkin ifadelerle erkeklerle yaptığımız görüşmelerde de karşılaştık. Örneğin genç ve bekâr bir erkek olan Berk, “Tamamıyla çocuklarla ilgilensin, o sıcak aile ortamını kursun. Çünkü bunları erkek yapamaz. Kadının rolü çok farklı. Bizi birlikte tutsun. Yani bir arada tutsun” dedi. Berk henüz ortaokuldayken annesiyle babası boşanmış, kendisi bir devlet dairesinde çalışan annesinin yanında kalmış. Görüşmenin tamamında, annesiyle babasının ayrılığının kendisini ne kadar çok etkilediğini sezdi.

60 yaşında ve ikinci eşiyile evlenmiş olan Kemal, kızlarını yetiştirirken ücretli olarak çalışsalar bile her şeyden önce birer anne, ev hanımı olmalarını önemseydiğini anlattı. “Ya kızım, sen eğer bir kızsın, bir anneysen, evde sen artık pilavını da yapacan, ütünü de yapacan, temizliğini de yapacan. Ha şöyle olur, yaparsın tabi bir yerde çalışıyorsan belki eksiklerin vardır ama ben pilav yapamam, yok ütünden kaçırım... böyle şey olmaz. Benim kızım da Allah’a şükür, bir misafir ağırlaması, bir kahve, çay yapması...”

Kadınlığa ilişkin bir diğer kategori, namus, aileye bağlılık ve itaat kavramlarıyla çerçevelenen bir dizi anlatıydı. Hem kadın hem de erkekler arasında kadınlığı bu çerçeve içinde tanımlayanlar vardı. Ancak namus vurgusu, genç erkeklerin anlatılarında belirgin biçimde daha fazlaydı.

“Bi kadın eşine bağlı olmalı bence. Evine, işine” diyen Yeter, bu bağlılığı namustan çok emek üzerinden kurduğunu belirten bir ifadeyle devam etti örneğin: “Eşime bağlı olmayı, işimin olmasını, evimin düzeni daha güzel olmasını isterim”. Buna karşılık, görüştüğümüz erkekler, özellikle de genç erkekler, bir kadının namuslu, yumuşak ve itaatkâr olması gerektiğini vurguladılar.

“Önce namuslu olmalı. Nerde oturup nerde kalkacağını iyi bilmeli. Eşinin veya sevgilisinin görüşlerine saygılı olmalı bence” diyen Çağlar da, “çok rahat davranması benim hoşuma gitmez. (...) Karşı cinsten benim tanımadığım insanlarla çok vakit geçirmesi, çok yakın arkadaş olmasını istemem. Bi de ortamına göre giyinmesini isterim” diyen Bülent de aileleriyle birlikte yaşayan genç erkekler. Her ikisi de üst-orta sınıftan ve eğitilmiş. Kadınların nasıl giyinmesi gerektiğine

ilişkin hemen her görüşmede karşımıza çıkan düşünceleri ayrı bir bölümde değerlendirdiğimiz için, şimdilik “ortamina göre giyinme” konusunu bir tarafa bırakıyoruz.

Şevki ve Mete ise, namustan çok saygı ve itaati öne çıkardılar: “Önce şunu isterim, benim aileme karşı bir kere bana duyduğu saygıyla yaklaşması lazım” diyen Şevki, yoksul ve köy kökenli ailesinin eşi tarafından horlanma ihtimalinden ne kadar incineceğini anlatırken Mete, kendisinin ailesiyle kurduğu ilişkinin bir benzerini müstakbel eşinden de bekleyeceğini belirtti. “Aileme saygısızlık yapmayın, bana saygısızlık yapmayın”.

Altmış yaşlarında bir kadın olan Aliye, oğlunun nişanlısından söz ederken, onun tesettürlü ve hanım hanımcık olduğunu söyledi; kız mübarek gecelerde, bayramlarda arayıp hatırını soruyormuş, bu nedenle Aliye oğlunun mutlu bir evlilik yapacağını düşündüğünü söyledi. Aliye’nin anlatısında, saygı ve itaat kadar, candanlık, sıcaklık vurgusu da vardı. “Annecim diye hitap ediyor. Baktım, benim hoşuma gitti kızın konuşmaları, candan yakın davranması”. Kadınların anlatılarında, sıcaklık, candanlık ve güzellik önemli bir yer tutuyordu.

Örneğin Türkan, oğlunun çirkin ve suratsız bir kızla gezmesini kesinlikle istemeyeceğini, “önemli olan iç güzelliğidir” sözüne hiç inanmadığını anlattı. “Sen çok yakışıklı bir çocuksun; gider bulur bir paspal, bakımsız, kendine dikkat etmeyen...” Bu sözler, kadınların birbirlerini değerlendirirken kullandıkları önemli ölçütlerden birini de ortaya koyuyor: güzellik ve bakımlılık. Didem, Türkan’a benzer bir biçimde, oğlunun eski kız arkadaşını hiç kabul edemediğini, ayrıldığında da en çok kendisinin sevdiğini anlattı. “Çok çirkindi. Çocukluğunu da sevmezdim o kızın. Bula bula onu buldu. Neler yaptım. Ayıramadık oğlanı. En sonunda kendiliğinden bıraktı.”

Türkan ve Didem’den çok daha genç olan Aysu, beğendiği kadınlardan şöyle söz etti: “Birincisi Nez. Şarkılarını falan sevdiğimden değil. Vücut hatları falan çok hoş. Minyon tipli. Kısa boylu falan. İyi bir kalçaları falan var. Şımarık olması hoşuma gitti. Victoria Beckham var. Onların da evliliklerini çok sevdim. Bir de Vahşi Güzel vardı. Ordaki kızın da dizideki karakteri olarak. Üçünü de beğendim.” Aysu’ya bu kadınların ne gibi ortak özellikleri olduğunu sorduğumuzda, “güzel ve seksi” olduklarını söyledi.

Bir kadının güzel, bakımlı, hatta “seksi” olmasına ilişkin sözler, geleneksel “kadın” imgesine uymuyor gibi görünüyor; ancak, bu imgenin zaman içinde değiştiğini, bu değişimin de en fazla geleceğe dönük idealler ve değerlendirmelerde yansıdığını hatırd tutmak gerek. Orta yaşlı kadınlar açısından müstakbel gelinleri, çok genç bir kadın açısından ise kendisine ideal olarak gördüğü kadınlar, güzellikleriyle tanımlanıyorlar.

Kadın imgesine ilişkin bu nitelemeler erkekler tarafından hemen hiç yapılmadı- sadece birkaç genç erkek tarafından, mahcup ifadelerle değinildi. “Sadakat, dürüstlük, fiziksel yeterlilik-kendimize göre bir yeterlilik olması gerekiyor. Bakımlı olması tercih nedeni olabilir” ya da “burada biraz fiziki yapı öne çıkıyor. Güzel de olacak. Belki de en önemlisi. Yok ya, en önemlisi güzellik değil” gibi ifadeler.

Kadınların cinselliği ile ilgili konuşan tek erkek, Eşref idi. O da Türkiye’de kadın erkek ilişkilerinin ve evliliklerin en büyük sorununun cinsellik olduğunu söyledi. Eşref’in anlatısı, kendi evliliği ve ayrılmasının hikayesine odaklanmıştı ve söylediğine göre, ayrılma nedeni, karısının

kendisine karşı cinsel soğukluğu. Görüşmenin bir yerinde üstünden atlayarak da olsa, evliliklerinin ilk günlerinde karısını “zorladığını” söyledi ama bu konuya yeniden dönmek istemedi. “Seks bilgisi olmadığı için hep eziliyorlar. En büyük sorun seks bence. Kadın, erkek. Erkekler de aynı şekilde. Yani seks özgürlüğü yok. Seksten korkuluyo. Kadının anası yüklüyo kızlara, aman erkekler kötüdür, aman yanaşma, aman şunu yapma... bakire... ona bağlı yani.”

Cinsellik ve cinsel bilgiler ile ilgili bölümde değineceğimiz gibi, görüşmelerde bu konulardan çok az söz edildi, daha çok da namus bahsiyle bağlantılandırıldı.

“Kadın” imgesiyle ilgili bir diğer büyük kategori, “modern klişeler” diyebileceğimiz türden, kadının bağımsızlaşması, kendine güvenmesi ve bireyleşmesi çerçevesinde değerlendirilebilecek anlatılardı. Bunlar, hem kadınlar hem de erkekler tarafından dile getirildi. Bu kategori içinde, eşitsizliğin kadınların değişmemesinden kaynaklandığını söyleyenler kadar toplumsal baskıdan ve erkeklerin engel teşkil etmesinden bahsedenler de vardı. Kadınların ikincilliklerini değiştirmek üzere hareket etmediklerini, dolayısıyla kendi durumlarından kendilerinin sorumlu olduğunu söyleyenler, eğitilmiş genç kadınlar, üst sınıftan kadınlar ve erkeklerken, daha yaşlı, alt ve alt-orta sınıftan kadınlar, toplumsal engelleri daha fazla vurguladılar.

“Kadınların bence en önemli sorunu, birey olamaması. Ben öyle görüyorum. Ekonomik özgürlükle ben şey yapmıyorum. Benim kayınvalidemin komşusu, kadın üç çocuğuyla kocasını boşadı. Son derece cahil bir kadın. Gecekonuda oturuyordu, huzurevinde çalıştı, emekli oldu ve o parasıyla da ev aldı. Kadın ayakta kaldı. Cahil bir kadın. Ama diğer kadınlar şey yapmıyorlar. Pamuk prenses havalarındalar. Birisi gelsin, bunların işlerini halletsin” diye konuşan Zeynep, sözünü ettiğimiz bu kategorinin genel çerçevesini çok özlü biçimde dile getiriyordu. Sadece çalışmak ve para kazanmak değil, kendine güven, öz saygı, cesaret gibi özelliklere işaret ederken, somut bir kadınlık durumunu da ortaya koyduğuna dikkat çekmek isteriz. Çünkü, hem kadınlar hem de erkekler “bağımsızlaşma”dan söz ettiler ama kadınlar hemen her durumda ya kendilerinden ya da başka somut kadınlardan örnekler (olumlu ve olumsuz örnekler) verirken, erkekler çok daha genel, soyut bir düzlemde konuştular.

Şelale, “Kadınlarda kabahat buluyorum ben. Artık kadınlar da kadın olmayı daha farklı algılasak biz. Yüzümüzü gözümüzü estetikler, botokslarla uğraşana kadar beynimizi güzelleştirmeye çalışsak, bu kadar da şey olmaz. (...) Biz kadınlar mücadeleyi sevmiyoruz. Çok daha sanal şeylerle uğraşıyoruz gibi geliyor bana. Halbuki kendimizi değiştirmeyi ve geliştirmeyi şey yapsak...” derken, bir yandan kendi deneyimini asıl kadınlık deneyimi olarak kuruyor, bir yandan da ikincilliklerinin kadınların suçu olduğuna işaret ediyordu.

Genç, eğitilmiş ve üst orta sınıftan bir kadın olan Nuran da kadınların yeterince akıllı oldukları takdirde erkekler üzerinden kendilerine sağlam bir yer edinebileceklerini vurguladı. “Bir kadın gittiği ortama göre giyinmeli, gittiği ortama göre hareket etmeli. Tavırlarını, her şeyini. Yani orda eşini, abisini, babasını ya da erkek arkadaşını zor durumda bırakacak herhangi bir pozisyon yaratmamalı. Bu kadında bitiyö bence. (...) Kendi uğraşları, kendine güveni kesinlikle olmalı. Yani güzelliği kadar aklıyla da bir takım şeyleri yenip savaşılabilmeli. Bu önemli. Çünkü erkekler akıllı kadını severler”.

Alpay, kadınların bağımsızlaşması, kendi ayaklarının üzerinde durması gerektiğini söyleyen erkeklerden biriydi. Bu düşüncesini şöyle ifade etti: “her şeyden önce, bizim toplumumuzdaki

kadınların bir çoğunda maalesef, öğretmen de olsa, memur da olsa, kendini daha çok ev hanımı olarak görüyor. Evine bağlı olarak görüyor. Örneğin, evinin temizliğinden sorumlu olarak kendisini görüyor.”

Tunç, cinsiyet eşitliğinden yana olduğunu söyledikten sonra, kadınların bu eşitsizliğin üretimindeki katkılarını vurguladı: “Kadın direngen değildir, ısrarcı değildir. Hakkını pek arayan bir tip değildir. Birazcık da erkeğin tahakkümünü kabul eden, boyun eğen bir yapısı vardır.”

Kadınları kendi konularının sorumlusu olarak gören bu ifadelerle daha “geleneksel” diyebileceğimiz kategoriye yerleştirdiğimiz “itaatkar ve uysal kadın” idealini karşılaştırdığımızda, her durumda kadınların aleyhine işleyen bir süreklilik fark ediyoruz. İtaatkar ve uysal olmaları istenirken, idealler değiştiğinde, yeni bir kadınlık imgesi güçlendiğinde, bu kez de öyle oldukları için suçlanıyorlar.

Toplumsal engelleri kendi deneyimleriyle tanıyan daha yaşlı, daha yoksul ve engellenmiş kadınlar, kadınlık ile ilgili idealleri ve kadın imgesini toplumsal bağlam içine yerleştirme konusunda daha başarılı görünüyorlardı.

Örneğin Neriman, hiç ücretli çalışmamış ama hep bunu istemiş bir ev kadını. İşçi emeklisi kocasından evliliği boyunca şiddet görmüş, artık ikisi de yaşlandığı için şiddet bitmiş. “İşte hep okumamazlık. Kendi özgürlüğü elinde olmadığı için. Geçimsizlikten. Koca şeyinden. Ev sorunundan. Okumuş olsak, paramız şeyimiz olsa, müdanamız mı olur? Ne güzel, müdana etmezsin” diyerek kadınların bağımsızlaşmasını vurgularken bunun önündeki toplumsal engellere de işaret etti.

“Modern klişeler” diye isimlendirdiğimiz idealler, hem kadınlar hem de erkekler tarafından, ulaşılması gereken ama gerçeklikten uzak hedefler olarak tanımlandı. Dolayısıyla, kadınların bağımsız ve güçlü bireyler olmaları istense de kimilerince kendi yetersizlikleri, kimilerince toplumsal engeller nedeniyle, bunun gerçekleşmediği düşünülüyor.

Erkeklikle ilgili olarak, daha önce de belirttiğimiz gibi, çok daha az yorumda bulunuldu. Pek çok klişeyi özetleyen, bunların ortak paydasını gösteren bir ifade şuydu: “Öncelikle sorumluluk sahibi olmalı. Bu sorumluluğun sınırları kendi ailesinin dışına da taşmalı. Toplum için de sorumluluk duygusu olmalı.” Bu, erkeklikle ilgili bir erkeğin yorumuyken, yine “sorumluluk sahibi erkek” klişesi, bir kadının ağzında şu şekilde dönüştü: “Evine sahip olmalı bir. Evinde karısını mutlu gezdirmesi iki. Evindeki çocuğu ne bileyim, dersini yapmıyorsa gelip dersiyile ilgilenmesi. Bence erkeklik budur yani.”

Kadınların erkeklerle ilgili yorumları, birkaç istisna dışında, hep olumsuzluklar taşıyordu. Erkeklikle ilgili ideallerden pek az ama erkeklerin yetersizliklerinden çok daha fazla söz ettiler.

Gül, her çeşit erkeği tanıdığını, artık erkek sarrafı olduğunu söyledikten sonra, erkekler tarafından çok istismar edildiğini, babasının, kocasının, sevgilisinin, büyük oğlunun onu hep incittiğini anlattı: “Aslında şu da var. Erkekler sevmeye layık mahluklar değiller. Yani ben şu anda onları mahluk olarak görüyorum. Hiçbir erkek için göz yaşı dökmeye değmez.” Gül’e göre cinsellik erkeklerin zayıf noktası. Bu konuda onunla hemfikir olan çeşitli yaşlardan başka kadınlar da oldu. Örneğin Derya, “Bence erkekler çok salak” dedi, “dişiliğini kullanan her kadın,

erkekleri her türlü eline geçirir.” Serpil de erkeklerin her şeyden önce paraya, ikinci olarak da cinselliğe önem verdiklerini söyledi.

Orta yaşlı bir erkek olan Kazım da cinselliği erkeklerin zayıf noktası olarak niteledi: “seks konusu girdiği zaman, cinsellik girdiği zaman, hangi erkek olursa olsun, yumuşar. Bunu değiştiremezsin. Zaten kadının da en büyük silahı odur.”

Kadınlar, erkeklerin çeşitli yetersizliklerini vurgularken, genellikle kendi yaşamlarındaki erkeklere gönderme yaptılar. Örneğin Filiz, “erkek hep basit kadınlar istiyö. Sessiz, aptal olacak, salak olacak. (...) Ben iyi bi erkek görmedim ki. Ben iyi bir erkek nasıl olur bilemiyorum ki” dedi. Didem, kocasının kendisiyle hiçbir şey paylaşmadığını anlattıktan sonra, bu durumu şöyle genelleştirdi: “dışarıda önce giden devrimci, evde de despot bi erkek işte. Genelde devrimciler böyle oluyo heralde”.

Öznur, erkeklerin baskıcılıklarının kendi yetersizliklerinden kaynaklandığını şöyle ifade etti: “Zaten kökünde onların en iyi oldukları aşılınarak büyüyöler ya siz iyisiniz, fizik olarak da kafa olarak da akıllısınız, sürekli öyle diyöler, büyüyünceye kadar. (...) Bi kadın onlardan daha başarılı olduğunu ispatlarsa, bu onlardaki egoyu zedeliyo sanki. Hazmedemiyöler. Bu şekilde kadına baskıcı, otoriter, şiddet uyguluyöler.”

Halide, eski erkek arkadaşının söyledikleriyle yaptıklarının birbirine uymadığını, örneğin klasik maço erkek tavırları takındığı halde, bu rolün gereklerini de hiçbir zaman yerine getirmediğini anlattı. “Biraz iradesine sahip, kendine özgüveni olan, nasıl derler, bizim doğuda çok yaygın bir söz, söz ağızdan bir kere çıkar. O da çok konuşur da, yapmadı. Bence az konuşup çok şey yapmak daha önemlidir.”

Erkeklikle ilgili olarak erkeklerin yorumları ise daha “geleneksel” diyebileceğimiz tarzdaydı: bir yandan sertlik öte yandan da sorumluluk vurgusu yaptılar.

Örneğin Mehmet, “erkek dediğin bence gerektiğinde yani böyle masaya yumruğunu vurabilecek olması lazım” derken, erkekliğin otoriteyle tanımlandığını söylerken, kendisi işsiz olan ve bunun acısını çeken Sedat, “toplumun bakışı erkeklere ağır görevler veriyo” diyerek cinsiyet rolünün sorumluluklarını öne çıkardı. Ona göre, bu sorumlulukların yerine getirilmesi ile erkeklik arasında çok yakın bir ilişki vardı: “Belki güvenceli bi iş bulursak, kendimize bi iş açarsak, o zaman tamam ya, ben erkek oldum denilebilir. Daha çok maddi olanağınla. O zaman erkeksin işte.”

Çağlar’a göre de erkeklik evin geçimini sağlamakla yakından ilişkiliydi: “bi kadının eline bakmak erkeğin gururuna dokunur” dedi. Çağlar’dan çok farklı koşullara sahip olan Asım da benzer biçimde, “öyle oldum ki, eve bile gelmek istemiyödim. Çoluk çocuğuma bi ekmek getiremiyorum. İş yok. Eee, başka bi yerden gelecek yok. Eve gelmeye utanıyödim” diye anlattı.

Genç kadınlar, erkek ideallerini yetişkin kadınlardan çok daha “geleneksel” sınırlar içinde tanımladılar: “benim yanımdaki erkeğin bana hem aşkını vermesini, hem şefkatini. Baba gibi yaklaşıp gerçek bir erkek gibi sevmesini de isterdim” diyen Burcu’yla aşağı yukarı aynı yaşta olan Derya da “Baba şefkatiyle yaklaşacak belki biraz. Belki biraz ağabeylik yapacak, kıskanacak, gözünden sakınacak. Bi de ben erkek arkadaşım, çevremdeki insanlar dönüp baktığında ben

gurur duymalıyım”. Aysu, erkeklerin mutfağa girmesinden nefret ettiğini, nedenini bilmediğini ama bunun hiç hoşuna gitmediğini anlattı. Kendisi evlendiğinde kocasının ara sıra “kolay gelsin hayatım” demesini istemiş ama mutfağa sokmamış.

Kadınlık ve erkeklikle ilgili idealler, yorumlar ve değerlendirmelerin bütününe baktığımızda çok bariz bir durumla karşılaştık: hem kadınlar hem de erkekler, kadınlar hakkında olumlu, erkekler hakkında daha olumsuz konuştular.

Bu belirgin farkın nasıl bir gerçekliğe karşılık geldiğini düşündüğümüzde, kısmen görüşmecilerin kadın olmalarının etkisi olsa bile, daha çok da yaygın klişelerin mazlum kadın/müstebit erkek konumlarıyla örtüştüğü, böyle bir konumlanmanın erkekleri de fazla rahatsız etmediği sonucuna vardık. Konu özel olarak cinsiyet olduğunda, erkeklerin müstebit, beceriksiz yahut yetersiz olarak nitelendirilmeye fazla bir itirazları olmadığı gibi, kendileri de bu nitelemeyi destekler biçimde konuşabiliyorlar. Görüşmelerin tümünü okuduğumuzda, gerçek bir durumun abartılarak katikatürize edildiği, böylelikle katlanılır kılındığını, yani, hem kadınların hem de erkeklerin bu çok genel cinsiyet klişesini yeniden üretmelerinin stratejik bir gereklilik olarak görülebileceğini fark ettik. Çünkü, cinsiyet rejiminin çerçevesini oluşturan klişeler, Kadın ve Erkek ile ilgili bazı norm ve değerler taşıyorlar. Bu klişeler daha modernlerine doğru evrilsen bile, özellikle “özel alan” denilen aile ve yakın ilişkiler alanında, klasik Kadın ve Erkek tanımlarının değişmediğini söyleyebiliriz. Böyle olunca, kadınların gündelik pratikler içindeki güçlenme stratejilerini adlandırmaları, diyelim ki kendilerini “özgür”, “güçlü”, “boyun eğmeyen” ya da “eşit” olarak tanımlamaları kolay görünmüyor⁶. Bunun yerine, itaatkâr ve fedakâr kadın klişesini sürdürüp besliyorlar ama bununla birlikte, mümkün olan her biçimde kendileri için bir güçlenme ve özgürleşme alanı açmaya çalışıyorlar. Aynı biçimde, erkeklerin de kendi erkeklik konumlarını sarsabilecek türden bir açık değişime göz yummaları zor görünüyor- pek çok örnekte evlilik ilişkisi ve kadın-erkek rollerinde önemli değişimler yaşansa da, bu değişimin adının konması, onları değişimin kendisinden daha fazla ürkütüyor. Dolayısıyla, kadınların “kendilerini ezen bir sistemle işbirliği yapma” stratejilerini cehalet ya da “erkeksi zihniyet” ile açıklamak yerine, bu stratejinin onlara neler kazandırabildiği sorusuyla değerlendirmek daha doğru olur.

Bir başka önemli nokta, kadınlar açısından mazlumluk söyleminin meşru bir güç istemi olarak da görülebileceği. Daha sonra, yersiz yurtsuzluk başlıklı ana bölümde yeniden dönüleceği üzere, mazlumluk, kadınlar açısından güçlü bir anlatıdır ve paradoksal biçimde, kendilerini bu dünyada güçlü bir biçimde konumlandırmalarının araçlarından belki de en önemlisidir.

2.2. Aile İlişkileri, Annelik ve Babalık

Görüşmelerde, özellikle sormadığımız durumlarda çocukluklarına ilişkin pek az anı, düşünce ya da değerlendirmeye karşılaştık. Sanki çocukluk, üzerinde durulmaya degecek, öyle ya da böyle hatırlanacak bir yaşam deneyimi değildi. Çocukluğun bu kadar az hatırlanan bir deneyim oluşu, görüştüğümüz kişilerin anlatılarında hemen hemen hiç yer almayışı, üzerinde düşünölmeye, ayrıca analiz edilmeye değer bir konu gibi görünöyor.

⁶ Bu noktada bir yıl kadar önce gazetelere yansıyan bir haberi hatırlatmak isteriz: Televizyon reklamlarındaki “Özgür kız” tiplemesinden etkilendiği anlaşılan genç bir kız ağabeyine kafa tutmuştu “ben özgürüm” diyerek; bu kafa tutma, ağabeyinin kızı bıçaklayarak öldürmesiyle sonuçlanmıştı.

Çocukluklarından kısaca da olsa söz edenler, daha sonra yaşadıkları mutsuzlukların başlangıcını orada görenlerdi. Örneğin Gül, çok küçük yaşta kaçarak evlenmesini ve hayatının savrulmasını, çocukluğunda ailesinden sevgi görmemesine bağladı. Orta okul birinci sınıftayken bu nedenle intihara kalkıştığını anlattı. Menekşe, babasının o çok küçükken ölmesinin ve annesinin amcasıyla evlendirilişinin bütün hayatını belirlediğini düşünüyor: “Babamın olmadığını bilmedim ya da biliyordum da kabullenmek istemedim. Sürekli birileri başımı okşuyodu. Çok ayrımcılık yaşadım. Bu da beni silik, kişiliksiz, içine kapanık, kötü yaptı.”

12 yaşındayken köyünü terk edip “gurbete çıkmış” olan Asım, şu anda işsiz, çok yoksul ve karısının kazandığıyla geçiniyorlar. Kendi hayatını değerlendirirken Asım şimdiki durumunun çocukluğundaki yoksulluk ve yalnızlıkla ilişkili olduğunu söyledi ve şöyle bir hikaye anlattı: “Neyi bekleyecem ben. Evde çoluk çocuk kalabalık. Yükümüz ağır. Gitmesen ne yapacan? Mecbur üç beş kuruş kazanmak için... (Nereye gittiniz?) İlk Mersin’e gittim. Orda ben çok çile çektim. Mesela ben memleketten çıktım, yol bilmem, iz bilmem. Hiçbir şey bilmiyordum. Yalnız başıma gittim. (Mersin’i nasıl düşündünüz?) Oralar mesela çocuk aklı işte. Mersin’e gittim. Akşama kadar iş bulamadım. Küçük bi yatakla gittim, bi yorgan, içinde battaniye sarılı. Bizim çilemiz çok. Anlatmakla bitmez. Onlar benim sırtımda. Nere gidiyosam, onları gezdiriyom. Akşam oldu, karanlık. Nereye gidecez, nereye sığınacaz. Sabaha kadar ağladım. Düşündüm, taşındım. Aşağıda bi bahçe var. Bahçeye indik, ceviz ağacı, hiç unutmuyorum. Adam ceviz ağacının üstüne bi yer yapmış tahtadan. Böyle lüks gibi. Yazın oturuyolar. Ben de bahçenin içine girdim, oraya baktım, ne yapacaklar dedim, öldürecekler mi. Yer Allahın yeri. Bi zararım olmaz, burada yatayım sabaha kadar. Sabah oldu, bi baktım, birisi benim ayaklarımın dibine vurdu”...

Asım’dan farklı bir kuşaktan, sınıftan ve yaştan olan Burcu’nun anlatısında da onunkine benzer bir yalnızlık atmosferi hakimdi. “Tek çocuk olmama rağmen benim ailem beni pek tanımaz aslına bakarsanız. Kızınız nasıl bir kız diye sorduklarında, çok böyle birebir cevaplar verebileceklerini zannetmiyorum” dedi.

Huriye ise, çocukluğunu evlendikten sonra yaşadığı şiddeti ve engellenmeyle karşılaştırmak üzere hatırladı: “Babamın evinde gördüğüm mutluluğu elin evinde göremedim. Gerçekten çok iyiydik” diye anlattı. Bu “iyilik” halini biraz tanımlamasını istediğimizde, ne annesinin ne de babasının çocuklara fazla karışmadıklarını, onları kendi hallerine bıraktıklarını söyledi.

Çocukluklarına ilişkin değerlendirmeleri biraz derinleştirebilmek amacıyla, anneleri ve babalarıyla ilgili neler hatırladıklarını, onlarla ilişkilerinin nasıl olduğunu sorduk.

Babalarla ilişkiyi tanımlayan temel izlek, görüştüğümüz kişilerin büyük bir çoğunluğu için “mesafe” idi.

Örneğin Turan’ın babası balıkçıymış ve evde geçirdiği süreler hep çok sınırlıymış. Kendisinin şimdi kızıyla kurduğu ilişkiyle babasının çocuklarla ilişkisinin çok farklı olduğunu anlattı. Ona göre, babasının kuşağındaki erkeklerin genel hali buydu: çocuklara ve eve uzak babalar. Turan’dan çok daha genç bir erkek olan Uğur da benzer şeyler anlattı: “Zaten babamla uzağız. Normalde de pek yakın olmadığımı söyleyebilirim. Sonuçta bi baba...” Alpay, babasının çocuklarına uzaklığını şöyle değerlendiriyor: “Babam çocuklarına karşı hep soğuk durmaya çalışırdı. Aslında çok severdi de bunu etrafına belli etmemeye çalışan bi yapısı vardı. (...)

Aslında ben kırılıyodum. Keşke canı istediği zaman ya da sevdiği zaman babamın benimle oynamasını, beni sevmesini, her çocuk gibi arzu ederdim”.

Tunç, babasıyla ilişkisinin nasıl olduğunu sorduğumuzda, şöyle dedi: “Babamla oturup da bir arkadaş gibi şu ana kadar hiç konuşmadık. Ne o benim derdimi dinledi ne ben onun derdini dinledim.”

Çağlar’ın babasıyla ilişkisi, Tunç’unkine benziyor ama o, Tunç’tan farklı olarak bunu olumsuz bir durum olarak değerlendirmiyor. “Babamla daha mesafeliyiz. (...) Babamla daha çok ders konularında, normal hayat şeyleri falan. Öyle özel şeylerimiz yoktur. Genel konuşuruz. Ülke sorunları falan. Çok bi özelimiz yok. Ben genelde soruyorum, o cevaplıyor. Ondan öğreniyorum”. Çağlar’a göre, babayla evladın ilişkisinin mesafeli olması, uygun ve doğru bir şey. Çünkü saygının korunması, ancak böyle mümkün olabilir. Mete, babasının hayatındaki otorite oluşunu daha açık ve belirgin bir biçimde şöyle ifade etti: “Bi de o yaşı itibarıyla, tecrübesiyle, daha farklı düşünüyö benden. Ben tabi genç olduğum için, farklı düşünüyorum. Bunlar çelişiyö. Ama eminim ki onunkiler doğrudur. Mutlaka ben de onun yaşına geldiğimde öyle düşüneceğim”.

Babaların ailede bir saygı ve otorite figürü oluşu, başka anlatılarda da karşımıza çıktı. Örneğin Umman, babası yokken daha rahat hareket ettiklerini, çünkü annesinin “o kadar disiplinli” olmadığını söyledi. Ama babası evdeyken, hareket alanları çok daha dar oluyormuş.

Sedat, Mete gibi, babasının evdeki her konuda son karar sahibi olduğunu belirtti ama o, kısmen içselleştirdiği bu baba konumuyla baş etmek için bazı stratejiler de geliştirmiş: “Çoğunlukla danışmam babama. Danışınca yok der. Kızdığı zaman ciddi tersleşmeler olur. Onun için fazla babamla bir şeyimi paylaşmam, danışmam. Danıştığım zaman yok diyo. Yapınca daha kötü. Yapma dediğim halde nasıl yaparsın gibi...” Ama sonuçta o da bu ilişkinin değişmesinden yana değil, yalnızca kendi istekleri doğrultusunda küçük hareket alanları yaratmaya çalışıyor: “Babada bi otorite olması gerektiğini düşündüğüm için bi miktar olsun anneye nazaran biraz seviye koymak iyi olur”.

Adnan, siyasi faaliyetleri de olan genç bir erkek. Babasını değerlendirirken, kendileriyle “fazla haşır neşir” olmadığını ama sürekli takip ettiğini söyledi. Her zaman takip edildiğinin farkındaymış ama bu onu rahatsız etmiyormuş. “Beni aslında rahatsız etmiyo, çünkü kendimi biliyorum” dedi.

Mert ve Bülent, babalarıyla çok yakın bir sevgi ilişkisi kurduklarını söyleyen iki erkekti. Mert, babasının çok evhamlı olduğunu, kendisinin başına gelebilecek şeylerle ilgili senaryolar kurup kendi kendini yediğini gülerек anlattı. Ama bunu hayatının kısıtlanması olarak değil, babasının ona duyduğu sevginin bir tezahürü olarak yaşamış.

Bülent de babasıyla baba oğul olmanın ötesinde, iki arkadaş gibi olduklarını, her şeylerini paylaştıklarını, kendisinin yaşadığı her şeyi babasına anlattığını söyledi.

Babalarıyla ilişkilerine daha eleştirel bir biçimde yaklaşanlar da oldu. Bunlar daha çok kadınlardı. Ama annesiyle babası ayrıldıktan sonra bir süre babasıyla kalan ama onunla yaşamakta zorlandığı için annesinin yanına taşınan Berk de, babasının “agresif bir insan” olduğunu,

annesiyile kendisine şiddet uygulamadığını ama yine de birlikte yaşayamadıklarını söyledi. “Hiçbir zaman sarhoşluğu falan yoktu ama hani inceden inceden laf sokmalar falan tarzında. Sınır bozuyodu, ortalığı geriyodu”.

Sinop’un bir köyünde doğup büyümüş olan Sevgi, babasını çok uzak ve korktuğu bir figür olarak hatırlıyor ama çocukken ona meydan okuduğu olmuş: “Resmiydik babayla. O zaman babayla içli dışlı konuşamazdık. Babalarımız asabiydi. Annem Sinop’ta doğum yaptı. Hadi kızlar gidip babama soralım, kız mı oğlan mı. Kardeşler toplanıyoruz. Kız kardeşlerim gülüyle, kaçıyle. (...) Siz neyseniz o da o dedi. Sen bizi beğenmiyo musun dedim”.

Birbirlerinden çok farklı toplumsal ilişkiler içinde yaşayan Şükriye ve Didem’in ortak noktaları, babalarının alkolik oluşuydu. Her ikisi de bundan kötü etkilendiklerini, sonraki yaşamlarında bunun izlerinin olduğunu anlattılar. Didem için bu iz, erkeklerle iyi ilişkiler kuramamaktı. Şükriye ise geç evlenmesini, erkeklere güvenmeyişini buna bağladı ve daha sonra müstakbel eşinden istediği tek şeyin içki içmemesi olduğunu anlattı.

Halide, babasının hem kendisine hem de kardeşlerine çok baskı yapmasını, yaşlandığında da felç geçirmesini şöyle bağlantılandırdı: “Benim babam belki yaşamda yaptığı kötülükler diyelim, yaşadığı ve yaşattığı olumsuzluklar bence babam da yaşadı. Kısmi felç geçirdi.”

Babalarıyla ilgili kötü anıları olan diğer iki kadın, Filiz ve Gül’dü. Filiz’in babası o beş yaşındayken aileyi terk etmiş, Gül’ünki ise çocuklarına uyguladığı ağır şiddetin dışında, bir başka kadınla da ilişki kurmuş ve onu ailesiyile yaşadığı eve getirmiş.

Filiz, kendi yaşadıklarını annesinin yaşadıklarının bir devamı olarak görüyor. “Çünkü benim babam da beni beş yaşındayken başka bi kadınla giderek beni bıraktı. Anneden kıza derler ya, herhalde bu doğru”.

Görüştüğümüz erkeklere, kendi babalık deneyimleriyle, çocuklarıyla ilişkileriyle ilgili sorular sorduk. Aldığımız yanıtlar, genellikle çocuklarıyla çok yakından ilgilendikleri biçimindeydi. Bu ilginin nasıl olduğuna ilişkin örnekler de anlattılar. Bütün bu örnekler, kendi babalarının mesafeli otoritesinden farklı olarak çocuklarıyla duygusal ve yakın ilişkiler kurduklarını ve böylece onları çok daha yakından denetlediklerini düşündürdü.

Örneğin Güngör, küçük kızıyla birlikte çok zaman geçirdiğini, onun her şeyiyile ilgilendiğini anlattıktan sonra, şöyle dedi: “Hatırladığımız kadarıyla, babam bizle ilgilenmemiştir. Bu kadar üstümüze düşmemiştir. Belki de o zamanlar benim kızıma yaptığım gibi davransaydı, belki ben daha farklı olurdum.”

Kemal, kendisinin köyde doğduğunu ve çocuk yaşta meslek öğrenmek üzere Ankara’ya, amcasının yanına geldiğini anlattı. Ne annesiyile ne de babasıyla fazla yakın bir ilişkisi olmamış, çünkü “o zamanın şartları öyle”ymiş. Ancak kendisi, çocuklarıyla çok yakın olmuş, özellikle ilk eşini kaybettikten sonra, çocuklarıyla daha da yakınlaşmışlar. “Birazcık pohpohladım ben çocuklarımı. Yani şöyle, el bebek gül bebek değilse de, hiçbir yönden onların incinmesini istemedim. Onlara sert davranmadım” diye anlattı.

Bir oğlu ve bir de kızı olan ve eşiyle ayrı yaşayan Eşref, oğluyla “bir arkadaş gibi” olma arzusunu şöyle ifade etti: “Benim oğlum mesela büyüyecek. Oğlum sigara içiyomu musun, içmiyomu musun? Baba içmiyorum. Oğlum içersen bak sigara burada, beraber içeceğiz. Ama tabii içersen yani ilk sigaranı benle içeceksin. Yani ilk sigaranı içme zevkini bana vereceksin dedim”.

Şeyhmus, küçük kızıyla nasıl bir ilişkisi olduğunu sorduğumuzda, şunları söyledi: “Yani istediğim her şeyi çocuğumda gerçekleştiriyorum. (...) Kurslara götürüyorum, bale kursuna götürüyorum, heykel kursuna götürdüm...”

Şahin, diğerlerinden farklı bir babalık deneyimi anlattı. Çocuğu küçükken kendisi hapisanede imiş, daha sonra da sendika faaliyetleri ile çok yoğun olarak uğraştığı için, ailesine zaman ayıramamış. Bu nedenle, oğluyla ilişkisi pek yokmuş. Babasının babalığının kendisinininkinden çok daha kaliteli ve iyi olduğunu düşündüğünü söyledi.

Anneleriyle ilgili anılarını anlatmalarını istediğimizde, babalarından oldukça farklı olduğunu gördük. Daha yakın, daha mesafesiz bir ilişkiydi tanımladıkları. Ancak, özellikle köyde yetişenler için anneler, farklı nedenlerle de olsa, babalar kadar uzak olabiliyordu. Örneğin Müşerref, annesiyle ilgili pek az şey hatırladığını, çünkü annesinin hep çok çalıştığını, hiçbir zaman oturup konuşmaya vaktinin olmadığını söyledi. Ayşe, benzer bir biçimde, annesini yorgun ve mutsuz bir kadın olarak hatırlıyor ama onunla fazla bir anısı yok. Neriman da “önceden” annelerin çocuklarıyla şimdiki gibi konuşmaları adetinin olmadığını şöyle anlattı: “Bi de öncelerden anneye oturup konuşup etme. Yani iki üç kadın gelse, kız kısmı onlarla oturmaz etmez. Siz hadi çekilin başka yere. Öyle bi dertleşelim edelim. Yani öncelerden öyle şeyler yoktu ki. (...) Her şeyi kendi kendine büyümüş gibi yaşadık.” Neriman, kendisinin kızıyla ilişkisinin çok farklı olduğunu anlatmak için bir örnek verdi: kızının çocuğu hastalandığı zaman aşırı evhamlanıyormuş, bir ara Neriman’ı endişelendirecek kadar zayıflamış, bunun üzerine kızını bir psikiyatru götürmeye karar vermiş. Kızı, yanında annesi olmadan doktorla konuşmak istememiş önce, sonra annesinin telkiniyle razı olmuş. “Doktor demiş Allahaşkına, sen annesiz hiçbir şey yapamaz mısın demiş. Sen annene çok bağlısın, Allah göstermesin bi ölse gitse sen ne yapacaksın...”

Serpil, evlendikten sonra annesinin sürekli ilgisine ve desteğine ihtiyaç duyduğunu, bunun da eşiyle arasında sorunlara yol açtığını anlattı. “Soba yakmayı bilmiyodum, ev is oluyo, her taraf falan. Yemek yapmayı bilmiyorum, annem arıyo, yemek yapabildin mi, doğal olarak, sobayı yakabildin mi, soba işte geri teper, kapını kapat gibilerden. Onları Suat istemiyodu. Aramasın, sen çocuk musun, yapamayacak mısın gibilerinden”.

Medine, amcasının oğluyla evlenmiş ve kısa bir süre sonra, Kars’ın bir köyünden Ankara’ya göç etmek zorunda kalmışlar. Annesi ise hala köydeymiş. Yeni yaşantısında uyum sağlamakta en çok zorlandığı şeyin annesinden ayrılmak olduğunu anlattı. Annesi yanında olmadığında, danışacak kimseyi bulamadığını, bazen ne yapacağını bilemediğini söyledi.

Medine’den bambaşka bir yaşamı olan Ulviye de benzer biçimde, evlendikten sonra annesinden ayrılmanın ona çok zor geldiğini ifade etti. “Annemden zaten hiçbir şeyimi gizlemem. her şeyimi anlatırım. Onla dertleşirim (...) Aslında evlendiğim zaman ilk başlarda çok sıkıntı çektim. Her akşam anneme gitmek istiyorum ama bu sorunu zaten herkes yaşamış.”

Halide de annesinin cahil bir köylü kadın olmasına karşın, babasına göre çok daha açık fikirli olduğunu ve onları her zaman desteklediğini şöyle anlattı: “Annemle ilişkimiz iyidir ya. Annem çok dost canlısı. (...) Mesela annem babam tepki gösterdiği zaman, benim çalışma dönemlerimde olsun, sosyal ilişkilerimde olsun, tepki gösterdiği zaman, annem de köylü kadınıdır, karışma derdi, gençtirler derdi”.

Adnan, annesinin çok fedakâr bir insan olduğunu söyledikten sonra ekledi: “Anne yani. Adı üstünde”.

Sedat, annesinin sevgi dolu olduğunu, bazen onu sıkacak kadar ilgilendiğini anlattıktan sonra, annesinin pek bir şey bilmediğini, bu nedenle de ancak “duygularıyla yol gösterebileceğini” söyledi.

Annelerin babalardan farklı olarak daha yakın, mesafesiz oldukları ama özellikle kız çocukları üzerinde güçlü bir denetim de kurdukları anlaşılıyor. Erkeklerin anlatılarında görülen “pek bir şeyden anlamaz” yorumu, onlar için annelerinin denetiminin sınırlarını da gösteriyor ama kız evlatların annelerle ilişkisi belli ki daha mesafesiz, daha denetime açık.

Görüştüğümüz kadınlara, kendi annelik deneyimlerini ve çocuklarıyla ilişkilerini sorduğumuzda, kendi yaşam deneyimlerinin onların annelik pratiklerini büyük ölçüde etkilediğini gördük. Tıpkı erkeklerin kendi babalarından farklı bir babalık deneyimi oluşturmaya çalışmaları gibi, kadınlar da çocuklarıyla ilişkilerini kendi deneyimlerinin ışığında biçimlendirmeye çalışıyorlar.

Filiz, annesiyle başlayıp kendisiyle devam eden şiddet ve terk edilme kaderinin kızlarında değişmesini istediğini söyledi. Bunun için onlara sürekli öğüt veriyormuş. “Diyorum ki, nikah çok bağlayıcı bir şey değil diyorum. Biraz tanıyın. Birlikte mi yaşayacaksınız, yaşayın. Biraz gezin, ondan sonra evlenin diyorum. O soyadı bence pek de bağlayıcı olmasın. Çünkü ben onun için 25 yılımı geçirdim. 19 yılı boşa bir hayat. 19 yıl ayrı odalarda.”

Okuyup da öğretmen olmayı hayal etmiş ama çeşitli nedenlerle bunu başaramamış olan Yeter’in en büyük amacı, çocuklarının okumasıymış. “Bizden iyi olurlar. Bizim gibi olmazlar. Daha bilinçli olurlar. Ben demin anlatmıştım, bilinçli değildim demiştim. Çocuklarımın öyle olmasını istemiyorum ben. Onun için okumalarını istiyorum.”

Müşerref, küçük yaşta babasını kaybetmiş, en büyük çocuk olarak annesinin yükünü paylaşmış, yine küçük yaşta da teyzesinin oğluyla evlendirilmiş. Çocuklarıyla ilişkisini sorduğumuzda, ilk söylediği, her zaman onlara destek olmaya çalıştığı, hep yanlarında olduğuydu. “Çocuklarıma hiç vurmadım. Artık, nasihatlen, yol göstererek. Genç kız olduklarında işte şu durum şudur, şu durum şudur. Derdim bir çocuk gelir derse “ölüym aşkından”, derdim çok seviyosa gelir ister. Hadi bi pastaneye gidelim, bi şey yiyelim derlerse sakın gitmeyin. Bakın neler oluyo televizyonlarda. İşte böyle şeyler öğrettim”.

2.3. Yakın İlişkiler

Görüştüğümüz kadın ve erkeklerin anne ve baba dışında, en yakın çevreleriyle nasıl ilişkiler kurduklarını, dayanışma/kontrol ağlarını nasıl gördüklerini anlamaya çalıştık. Bu amaçla çeşitli sorular sorduk; “en sık görüştüğünüz kimler var”, “komşularınızla ilişkiniz nasıl”,

“akrabalarınızla birbirinize sık sık gidip gelir misiniz”, “hafta sonlarında, iş dışı zamanlarda kimlerle görüşürsünüz” gibi sorular. Ortadoğu toplumlarına (bu arada Türkiye’ye de) ilişkin olarak yapılan analizlerde sıklıkla vurgulanan cemaat ilişkilerinin gücü, ilişkisellik gibi görüngüleri ortaya çıkarmaya çalıştık. Ancak, bizim görüşmelerimizde bu türden yakınlıklar, sıkı bağlar ya da ilişki ağlarının varlığına ilişkin pek az ipucu elde edebildik. Çeşitli yardımlaşmalar, yakınlıklar olmakla birlikte, en yakın aile ilişkileri dışında görüştüğümüz kişilerin kendilerini ait hissettikleri topluluklar yok. Ne hemşehrilik ne de başka türden ilişki örüntülerinin yaşamlarında önemli bir etki yaptığından söz etmediler.

Kimi örneklerde, bu tür ilişkilerin yokluğundan söz edildi. Örneğin Kezban, kocasının iflas etmesinden sonra bazı girişimlerde bulunduğunu, yeni bir iş kurmaya çalıştığını ama yapamadığını anlattıktan sonra, bu başarısızlıkla birlikte çevrelerindeki insanların da hızla kaybolduğundan yakındı. “Evvel bayramlarda gelirlerdi. Ara sıra gelirlerdi. Şimdi para istedik iki sefer. Onun parası kaldı. Bizimki gidince. Şimdi hiç kimse yok”.

Fatma’ya yaşadığı sağlık sorunlarını, çocuklarıyla çatışmalarını ve yalnızlığını kimseyle paylaşıp paylaşmadığını, dertleştiği komşularının ya da arkadaşlarının olup olmadığını sorduk. Fatma’nın yanıtı, bizim için çarpıcıydı: “Pek öyle dert anlatacak bi arkadaş yok. Dinleyecek. Sıkılırlar diye anlatmak istemiyorum.”

Fatma, köyden kente göç etmiş, bu anlamda henüz kalıcı ilişkiler oluşturamamış olabilir. Ama doğduğundan beri aynı köyde yaşayan Meliha da çok benzer şeyler söyledi. “Aman niye dertleşiyim. Konu komşuyla. Ben öyle şey yapmam. Kimseye derdimi söylemem. Kendi kendimize işte. Beli alırım, bel bellerim”.

Neriman, ne kendi memleketi olan Zonguldak’ta ne de daha sonra taşındıkları Antalya’da, aile dışından kimseyle derin ilişkiler kurmadığını, bunun da kendisini çok yıprattığını anlattı. “Ben hiç kimseyle paylaşmadım. Hep içime attım. Ama sinir hastası oldum tabi. Sinir ilaçları çok kullanıyorum şimdi. Çocuklarımı çok yıprattım. Küçükken çok döverdim onları. Onlardan alırdım hırsımı. Kimseye bi şey diyemezdim.” Bu kadar kendi içine kapanmasının nedenini sorduğumuzda, çevresindeki insanların anlamayacağını düşündüğünü söyledi. Ayrıca, aile içinde olup bitenleri başkalarına anlatmanın hoş olmadığını da ekledi.

Sadık, dayanışma/kontrol ilişkilerinin daha çok kontrol boyutunu yaşadığından söz etti. Evlendiklerinde hem kendisi hem de eşi çocuk yaştaymışlar, iki yıl boyunca çocukları olmamış. Çevreden giderek artan bir baskı gelmeye başlamış. Çünkü Sadık askere gitmeden önce çocuğunun olması gerektiğini düşünüyorlarmış. Böylece eşinin o yokken eve daha çok bağlanacağını söylüyorlarmış. Bu tür yorumlar yapanların daha sonra çocuğun bakımı, Sadık’ın iş bulması türünden konularda yardımcı olup olmadıklarını sorduk, Sadık gülererek “yok yahu, nerde” diye yanıtladı. Zaten kendisi ne biliyorsa iş ilişkileri içinde, ustasından, amirinden öğrendiğini, yaşadığı yerde, akrabalarından ve ailesinden öğrendiği tek şeyin büyüklere saygı olduğunu ekledi.

Dertlerini, sıkıntılarını kiminle paylaştıkları sorusuna büyük bir ağırlıkla aile bireyleri yanıtı geldi. Kimi annesiyle, kimi kardeşleriyle, ama hemen hiç kimse arkadaş ya da akrabayla değil. Örneğin Sultan, Van’dan Eskişehir’e göç ettikten sonra on üç sene boyunca hiçbir kardeşini görmemiş, bu nedenle de kimseyle derdini paylaşmamış. Geçen yıl kardeşlerinden biri geldiğinde onunla

hasret gidermenin kendisi için ne kadar önemli olduğunu anlattı: “her şey yani içimde kalmış, kimseye diyememişim”.

2.4. Evlilik

Görüşmelerde evlilik hikayelerini sorduğumuzda, orta yaş ve üzeri kadın ve erkeklerin büyük bir bölümünün görücü usulüyle evlendiklerini öğrendik. Yalnızca köyde yetişenler değil, kentliler için de görücü usulü yaygın ve geçerli bir yöntem gibi görünüyordu. Bu evliliklerin bir kısmında, hem kadınlar hem de erkekler çok gençler, kimi örneklerde çocuk yaşta evlilik sürecine girmişler. Örneğin Kezban, Denizli'nin bir köyünde doğup büyümüş, evlendikten birkaç yıl sonra kente göç etmişler. Kayınvalidesi, yaşlandığında kendisine bakacak bir kız aradığı için, akrabası olan Kezban'ı uygun bulmuş, oğluyla evlendirmiş.

“Okula giderken beni takip etmişler. Bi iki sefer ölen ninemiz bana sordu, kimin kızıydın diye. Sonra bunlar alımkâr olmuşlar. O zaman ben 11 yaşındaydım. Biz dört beş sene nişanlı durduk. Okul bitmemişti. (...) Beyim de ufaktı daha. O da 15 yaşındaydı. O başka bi kız seviyomuş. Kayınvalidem bu bizim akrabamız, bu bize bakar, kızım yok benim gibilerinden.”

Neriman'a “anlaşarak mı evlendin?” diye sorduğumuzda, şöyle yanıtladı: “Anlaşarak olur mu? Bizim zamanımızda anlaşarak mı olur Allahaşkına! Anneler babalar işte, görücü usulüyle. (...) Babam öldürür adamı, keser yani. Öyle ben şunu sevmiyom, başkasıyla evleneceğim, öyle uuu, bizde yoktur. İlk isteyene verdiler.” Neriman şimdi elli yaşlarında; Zonguldak'ın bir köyünde doğmuş ve büyümüş, evlendiğinde on altı yaşındaymış.

“Gelin almak”, yalnızca erkek evladın cinsel yaşamını düzenleyen, sosyal statüsünü yükselten, soyun devamını sağlayacak bir şey değil, bunlar kadar önemlisi, aileye yeni iş gücünün girişi anlamına geliyor. “Delikli taş yerde, gelinlik kız evde kalmaz” halk deyişindeki gibi, genç kadınlar, bulgur öğütmeye yarayan delikli taşlar gibi, emek güçleriyle ailenin maddi yeniden üretimine katkıda bulunurlar. Bu nedenle de oğullar henüz çok gençken evlendirilmelerinde bir sakınca görülmez. Kendi başlarına, ailelerinden ayrı yaşamayacakları için, gelin de erkek evlat da ailenin büyüklerinin gözetimi altında yetişkinliğe birlikte geçerler.

Elbette, gelin açısından da evlilik, evleneceği kişi kadar ailesinin de önem taşıdığı bir ilişkidir. Hangi aileye gelin gideceği, genç kadının sonraki yaşamı için belirleyici önemdedir. Örneğin Fatma, böyle bir düşünceyle, kendisini isteyen bir akrabası yerine daha yoksul bir yabancıyla evlenmeyi tercih etmiş. Çünkü akrabasının toprakları varmış ve tütün ekiyorlarmış. Oysa daha yoksul olan komşusu, kente göç etmeyi planlıyormuş.

“Önceden görüyodum da öyle konuşmuşluğumuz falan yoktu. İstediler. Abim askerdeydi o zaman. Babam da düğün falan edemiycez diye vermediler. (...) Ben dedim köye varmıycam, buraya varıcam. Ailem fakir falan dediler, olsun dedim ben. (...) Ne bileyim, istemedim işte. Köy yeri diye. Orda iş daha çok oluyo. Tütün işi ağır iş. İstemem dedim.”

Safiye, “el evi”nin zorluklarını yaşamış ve bunların evliliğin doğasında olduğunu söyledi: “Çekersin tabi. Çekmez olur mu. El evine gelirsin da. Ne yapacam, ne yapabilecem. İnsan çeker da. Bi hafta zorluk çekersin. Bi hafta sonra her şeyi öğrenirsin. Tarlaya mı gidecen, ormana mı gidecen. Erkek gider askere, askerde çeker, kız gider kocaya, kocada çeker. Ne yapacan”.

Erkek evlatlar açısından da durum çok farklı olmayabiliyor, Kemal'ın evliliği de tıpkı Fatma gibi, ailesinin isteğiyle ve ihtiyacıyla belirlenmiş. Kemal bu durumu o dönemin bir gereği olarak kabul ettiğini anlattı ama daha sonra kendi çocuklarını evlendirirken, en azından tanışmalarını, baş başa konuşmalarını sağlamaya çalışmış.

“Biliyorsunuz köylerde o zaman, ben görücü usulüyle evlendim. (...) Ben görmüştüm. Buradaydı. Gösterdiler. (...) Tabi bu biraz da şey için, dediğim gibi, annem babam pek çalışmıyordu, ee, aramız vardı, üç dört dönüm aramız vardı.”

Müşerref de çok genç evlenenlerden biri. Onbeş yaşındayken hiç görmediği biriyle evlendirilmiş. “Valla çok küçük evlendim. Onbeşi bitirdim, evlendim. (...) Sormadılar. Eskiden sormazdılar ki kızlara. Büyükler ne karar verirse o olur.”

Kentli ve çalışan kadınlar olan Didem ve Suzan'ın ve modern bir ailenin kızı olan Selma'nın evlilikleri de görücü usulüyle olmuş. Onların da yaşları çok gençmiş, Didem, istemediğini açıkladığı halde evlendirilmiş, Suzan ve Selma'ya ise fikirleri sorulmuş ise de herhangi bir biçimde kendi iradeleriyle evlendikleri söylenemez, daha çok ailelerinin güçlü bir itişine maruz kalmış gibi görünüyorlar.

Suzan, bir bankada çalışıyormuş, annesinin ölümünün hemen arkasından, müstakbel kayınpederi onu çalıştığı yerde görmüş, beğenmiş ve eşi yeni ölmüş olan oğlula evlendirmek üzere harekete geçmiş. Babası, genç bir kızın sorunlarıyla uğraşmaktan korktuğu için ve kızını isteyen aile çok zengin ve güvenilir geldiği için, kolayca ikna olmuş.

“Bizim görücü usulü oldu. Babasının beni tesadüfen görüp beğenip oğluna ve eşine empoze ederek, yani kayınvalideme.”

Selma'nın ise evlilik hiç aklında yokmuş, üstelik ailesi de modern bir aileymiş ve evlenmesi yolunda görünür bir baskı yapılmamış. Ama kendisinin “kısmet” dediği bir süreç içinde, hem kocasının ailesinin baskısı hem de kendi ailesinin “teşviki” ile genç yaşta hemen hemen hiç tanımadığı bir uzak akrabası ile evlenmiş. Babası, damadın ailesinin kendi memleketlisi ve uzak akrabası olmasını olumlu bir nitelik olarak değerlendirmiş, “nasıl olsa olacak” bu işin böyle uygun biriyle gerçekleşmesini uygun bulmuş.

“Liseden sonra üniversiteye yeni başlamıştım ki, ilk yılında hasbelkader, hiç düşünmediğim halde görücü usulüyle denecek şekilde bir evlilik yaptım. (...) Bizde derler ki dedi, bunu kızlar için söylerler, atasının toprağını bildiğin yerden gelin al.”

Didem, memur olarak çalışıyormuş, eşi evlenmeye karar verdiğinde, eş durumundan tayinini çıkarmak için bir devlet memuru ile evlenmek istediğini söylemiş ailesine ve bu şekilde, Didem'in isteği hilafına evlenmişler. Didem daha önce bir nişan bozmuş olduğu için, ailesi nezdinde itibarı çok düşükmüş ve bir an önce evlenmesi isteniyormuş, bu nedenle kendisinin isteksizliği bir engel teşkil etmemiş.

“Görücü usulüyle oldu. Kadir de çok istedi zaten. O ara Urfa'da çalışıyordu. Eş durumuyla gelmek için çalışan bi bayan olsun istemiş. Beni görünce beğendi. Babam da zaten zoraki, olursa

bu olur, nişandan yeni ayrılmıştım, beni evlenmeyecek zannetti herhalde. 18 yaşında, zoraki, sopa zoruyla nikaha gittik”.

Bazı durumlarda, “zorunluluk”lar devreye girip evlilik yolunu açabiliyor. Öznur’unki, böyle bir hikaye. Babasının ölmesi ve büyük ağabeyinin hapse girmesiyle başlayan bir dizi gelişme, onun pek de istemese de kendisini evlenmek zorunda hissetmesi ve tanımadığı biriyle evlenmesine neden olmuş.

“Okumak için gerekli bi ortamım yoktu. Onun için evlenmek zorunda kaldım. Görücü usulüyle bi evlilik oldu. (...) Mecburen evlendim. Çünkü evlenmeme bi sene kala, babam ölmüştü. Büyük ağabeyimin başından geçen acı bi olay da hapse girdi. Siyasi suçlu. (...) Yengemle birlikte yaşamak zorunda kaldık. Bizim geleneklerimize göre de kocası hapse düşen gelin, kötü yola düşer düşüncesiyle, onu kendi himayemize almak zorunda kaldık. Dolayısıyla, bizim kaderimizi de biraz değiştirdi. Yengemin bizim eve gelip yerleşmesiyle. Küçük abim bekarı. Ondan sonraki olan. Bekar olduğu için yengesiyle aynı evi paylaşmasının ezikliğini yaşamamasın diye, onu da evlendirmek zorunda kaldık.” Küçük ağabeyinin evlenmesi de tıpkı Öznur’unki gibi, zorunluluktan olmuş. Üniversitede okumakta olan bu ağabey, okulu bırakıp iyice genişleyen ailesine bakabilmek için çalışmaya başlamış. Öznur ise ilk talibiyle evlenmiş.

Daha yeni evlilikler ve gençler açısından da görücü usulü gündem dışı bir evlilik yöntemi değil. Örneğin Aliye’nin büyük kızı birkaç yıldır evliymiş, o da tanımadığı bir erkekle evlenmiş. Erkeğin yakınları kızı görüp beğenmişler, kendisinin bilgisi dışında oğullarına göstermişler, o da beğenince, ailesinden istemişler. Aliye ve eşi de tanıdıklar aracılığıyla çocuğun ailesinin durumunu araştırmış, “temiz bir aile” olduğunu öğrenince kızlarını vermişler. O sırada kızı dershaneye devam ediyormuş ama evlilik sürecine girince, nişanlısı izin vermediği için, üniversite sınavlarına girmekten vazgeçmiş.

Feride de kentli ve meslek sahibi bir anne babanın iki kızından biri. Ailenin geniş bir çevresi olduğu için, kızların her ikisine de genç yaşta çok sayıda talip çıkmış, aile de işi uzatmamak için her ikisini de henüz yirmi yaşlarına gelmeden evlendirmiş. “Küçük yaşta evlendirildim. Evlenmek değil de evlendirilmek diyorum ben. Çok yoğun gelen taleplerin arasından biri seçildi. 17 yaşında evlendim, 18 yaşında anne oldum”.

Bir turizm okulunda okuyan ve modern bir ailenin kızı olan Aysu ise görücü usulüyle evlenmenin kendisi için çok yabancı bir şey olmadığını, öyle de evlenebileceğini söyledi. “Bakarsınız görücü usulüyle de olur. Niye olmasın. Aşk evliliği diye tutturuyorum.” Aysu’ya göre aşk evliliğinde de sorunlar çıkabildiği için, ailenin dediğini yapmak daha iyi sonuç verebilirmiş.

Evlilik kararında ailesinin belirleyici olacağını söyleyen başka gençlerle de karşılaştık. Örneğin Mete, “bi kere ailemin onayını alırım diye düşünüyorum. Kesinlikle alırım. Çünkü onlar benden çok daha tecrübeli olacağı için, belki benim göremeyeceğim bi takım şeyleri görebilirler. Karşımdaki insan sadece kendisi olarak yetmez. Ailesi de uygun olmalı. Birlikte olunuyo çünkü. Önemli faktörler. Aile önemli” dedi.

Sedat ise, ailesinin evlenmesi konusundaki baskısından yakındı: “Askerden geldim, devamlı evlen evlen. Bir ara çok üsteledi. (...) onun söylemi şu şekilde, dünya ölümlü dünya, bize bir şey

olursa, evlenmeden olmaz. Abin, kardeşin, birbirinize destek olursunuz, olamazsınız... Ben başınızdayken evlendireyim sizi. O şekilde. Evlenmeden bi şey sahibi olamazsın diyo.” Ama, bu baskıdan bunalmış olsa da, evleneceği zaman annesinin devrede olmasını kaçınılmaz gördüğünü de ekledi: “Evlenme konusunda ben kendim karar veremem diye düşünüyorum. Annem kimi bulursa, onunla evlenirim”. Arkadaşlık ettiği kızlarla evlenip evlenmeyeceğini sorduğumuzda, “Evlilik hususunu düşünemem onlarla. Çünkü kişilik olarak tam onları algılayamam. Ailemin tecrübesine güveniyorum. Onlar iyisini bilir. Evlenme konusunu tabii ki onlar bilir.”

Siyasi faaliyetler içinde olan, bir dönem de bu faaliyetleri nedeniyle hapis yatmış Şahin de konu evliliğe geldiğinde, ailesinin söz sahibi olduğunu anlattı. “Bir yıl Kayseri’de görev yaptıktan sonra annem babam ya artık evlen falan. İyi olur molur. Öyle çok da flört hayatı yaşamadık açığı. O zamanki devir öyle gerektiriyodu. Bir yıl nişanlı kaldık, ondan sonra evlendik”.

Asiye, eşiyle anlaşarak evlenmiş. Ama bu evliliğin önce ağabeyi sonra da babası tarafından onaylanması gerekmiş. Asiye, hatırladıklarını şöyle anlattı: “Abim, hiç unutmuyorum, her anlattığımda o anı yaşarım. Ben mutfaktaydım ve hırka giyiyordum. Abim geldi bana sordu istiyomu musun diye. Eğer evet desem verecekti beni. Ama ben utanıyordum. Diyorum ya, o bizim babamız gibiydi. Böyle hırkayı ağzıma tuttum, kapattım. Başımı salladım. Sanki 50 sene eski zamandaki kadınlar gibi. Evet dedim. Tamam dedi. Ama ilerde bişey olursa, ben size o zaman sorarım dedi yengemi kastederek.”

Bu hikayelerin bize gösterdiği, hangi kesimden olursa olsun, kadınların da erkeklerin de evliliklerinin kişisel seçimler ve kararlarla değil, aileler arasında kararlaştırılarak, aile büyüklerinin inisiyatifiyle gerçekleştiği. Evlilik, iki kişi arasında kurulan bir birliktelik olarak görülüyor ve öyle yaşanmıyor. Evlenecek kişilerin tercih ve yönelimleri belirleyici önemde değil, onun yerine, ailelerin birbirine uygunluğu ya da gelinlerin ailenin ihtiyaçlarını karşılayabilecek kapasitede olması önemsleniyor. Şiddet ve engellenme ile ilgili bölümde de tartıştığımız gibi, insanların kendi yaşamlarına ilişkin bu çok önemli kararda belirleyici olmamaları, başka konulardaki güçsüzlüklerinin ve edilgenliklerinin de somutlaşmış bir örneği gibi görünüyor.

Dikkat çekici bir başka nokta, orta yaşlı ve yaşlı kadın ve erkeklerin kendi evliliklerinin görücü usulüyle oluşunu eski zamanlara ait, pek de onaylamadıkları ama uyum sağlamak zorunda kaldıkları “geleneğe”le ilişkilendirmeleri, gençlerin ise bu geleneği gönül rahatlığıyla benimsemeleri. Hem kadınlar hem de erkekler, evliliklerinde yaşadıkları kimi mutsuzlukları, olumsuzlukları, evlendikleri kişiyi seçme şanslarının olmayışına bağlarken, gençlerden bazıları, böyle bir şans kullanmak istemediklerini, kararı ailelerine bırakmayı daha uygun bulduklarını söylediler.

Evlilikle ilgili bir başka izlek, ailenin baskısından kaçmak için evlenmek. Özellikle kadınlar için evlilik, aileden bağımsızlaşmanın bir yolu olarak görülebiliyor. Aile içinde görünür bir şiddet ve baskı olmasa bile, genç kadınların yetişkin insanlar haline gelebilmek için görebildikleri tek seçenek evlilik olduğu için, bazen ailelerinin rızası hilafına da olsa, evlenebiliyorlar.

Örneğin Gül, babasının şiddetinden ve annesinin ilgisizliğinden bunalmış, komşusunun oğluya kaçmış. Anlattığına göre, çocuğu doğru dürüst tanıyamamış bile ama annesini tanıyormuş ve dışarıdan bakıldığında, mutlu bir aile ortamları var gibi görünüyormuş. “Safiye teyze kızına davrandığı gibi davranır bana da” diye düşünmüş. “O” dedi, “aileye kaçıştı, oğlanla evlilik

değildi”. Aradan geçen yıllar içinde kendi gençliğini ve ilk evliliğini değerlendirirken Gül, o zamanki ihtiyaçlarını tahlil edebiliyor: “16 yaşında evlendim. O zamanki evlilik değildi. Bi aileden kaçıştı. Zannediyolar ki sadece Doğulular da 15-16 yaşında evlendiriyolar, işte töreydi, şu bu. Değil. Bu burada da var.”

Menekşe, aynı zamanda amcası da olan üvey babasının evde yarattığı mutsuzluk ve kasvet havasını hatırlıyor. Annesinin yüzü hiç gülmezmiş. Hem o hem de üvey babası, ikisinin de istemedikleri bu evlilikten Menekşe’yi sorumlu tutuyorlarmış, çünkü babası öldüğünde küçük bir kızla dul kalan annesinin başka biriyle evlenmesi “töreye uygun olmadığı” için, kayınbiraderiyle evlendirilmiş. Bu yüzden, kendi çevresinden çok farklı biri olan eşi, Menekşe’ye bir kurtuluş gibi görünmüş. “Aslında hoşlanma değildi. Böyle bir şey yoktu. Ama yakınlık hissettim. Beni güldüren biriydi. Onun esprileri hoşuma gidiyordu. O yüzden biraz farklı gibi geldi bana. Hani alıştığım o erkek tarzından farklı bi tarzı vardı. (...) Dedim ki, iyi biri ve ben zaten evden kaçmak da istiyorum, kendimi fazlalık gibi görüyorum. (...) Aşkın arkasına saklanmış başka duygular.” Evlenmesine bütün ailesi karşı çıkmış, çünkü eşi Kürt değilmiş ve onlara güven vermiyormuş. Evlendiği gün üvey babası “bu evden gelinliğinle çıkıyorsun, kefeninle dönersin” demiş.

Serpil’in 19 yaşında yaptığı ve kısa süren evliliği de ailesine bir başkaldırı imiş. Babası, hem onu hem de kız kardeşlerini çok sıkıyormuş. Serpil yanında çalıştığı görme engelli avukatla kaçarak evlenmiş.

Görüşmelerde birkaç da “çift evlilik” hikayesi dinledik. Görüştüğümüz kişilerin taraf olduğu ya da bildiği bu hikayeler, genellikle ailelerin de onayıyla ve herhangi bir toplumsal baskıyla karşılaşmadan gerçekleştirilmiş gibi görünüyordu.

Gül, kocasıyla yeniden bir araya geldiklerinde yaşadıkları evi şöyle anlattı: “Adamın bi karısı bi katta, bi karısı bi katta oturuyo. Ben birinci karısının dairesini tuttum. İkinci karısının da oğlu nişanlanıyo, daiereyi ona hazırlamışlar.”

Gül’ün kendisinin de böyle deneyimleri olmuş. İlki uzun süreli bir ilişki yaşadığı kişiyle, ikincisi de halen “kocam” dediği ve haftada bir gün ziyaret edip bazı masraflarını karşılayan bir başkasıyla. “Bi de biz bi ara Kemal’le evlenmeye kalktık. Kemal’in karısı, ailesi, biliyordu beni. Patronu dedi ki, kırk kişinin altından geçmiş orospuyu alana kadar git köyünden bir kız al dedi. Herkes tanıyo Güleyi dedi. Bu da benim çok zoruma gitti. Biz dedim anamızdan orospu doğmadık ki dedim.”

Meliha, evlendikten kısa bir süre sonra kendisini bırakıp İstanbul’a çalışmaya giden kocasının orada yeniden evlendiğini duymuş. Resmi nikahları yokmuş, o da kocasının ailesinin yanından kendi ailesinin yanına dönmüş, sonra da ikinci kez evlenmiş. “Orda beyim varidi. Beyim askere gitti. Geldi. Gurbette evlendi. İki kızım varidi. O kızlarım da bana gelir. Kocam evlendi, ben de geldim buraya”.

Şafak, kız kardeşinin nasıl evli bir adamın ikinci karısı olduğunu anlattı: “Benim kız kardeşim de çok kötü şeyler yaşadı. Yani yaşadı derken, bi bahçenin içinde üç gecekondu. Yan komşumuz evli. Kız kardeşim Ramazan ayıydı gene böyle teraviye gidiyolar. Geliyo. Kız kardeşim evli adamlarla kaçtı gitti.”

Sultan'ın babası, annesinin üstüne ikinci kez evlenmiş, bu düğünden sonra da ilk evliliğinden olan çocuklarına desteği tamamen kesmiş. Zekeriya'nın babası da iki evliymiş, ölmesinden birkaç yıl önce, iki evi birleştirmiş ve iki karısıyla onlardan olan çocuklarıyla aynı evin içinde yaşamaya başlamış.

Evliliği bir bağımsızlaşma yolu olarak görüp seçen kadınlar da dahil olmak üzere, dinlediğimiz evlilik hikayelerinde şiddet, engellenme, baskı ve mutsuzlukla çok sık karşılaştık. Şiddet konusunu ayrıca ele aldığımız için burada girmeyeceğiz ama şiddet dışında da eşler arasında iletişimsizlik, güvensizlik ve bunun gibi sorunlardan bahsedildi.

Turan, evlilik hayatı ile ilgili hayal kırıklığını son derece üstü kapalı bir biçimde ifade etti: “Evlilikle ilgili mutlaka her şey toz pembe gibi bir evlilik beklemememiz lazım. (...) İdeal olarak ben şöyle düşünmüştüm, her şeyi paylaşabileceğim, en azından benim sosyal faaliyetlerimle de paylaşabileceğim bir evlilik olsun diye düşünüyordum. Bunun olmayacağını gördüm.”

Huriye de evliliğinde nasıl mutsuz olduğunu anlattı: “Gelin gittim, şimdi ben sana söyleyeyim abla, ben gelin gittiğimde hiç mutlu olmadım. Vardım, üç aylıkkene kocam mapuse düştü. Bir ay falan mapusta kaldı. Getti, tekrar kayınbabam mapustan çıkarttı. Sonra da askere gitti. Ben hep tek başıma, yalnız kaldım. Çaresizdim, mutsuzdum.”

Suzan, evliliğinin asıl olarak kendisinin “uyum sağlaması” üzerine kurulu olduğunu, ev dışındaki sosyal faaliyetleri olmasa buna dayanmasının mümkün olmadığını anlattı. “Aslında hazır değilmiş o da bence. Ben de hazır değildim herhalde. İkimiz de böyle hazırlıksız bir dönemde, böyle bir şeyin içinde bulduk kendimizi”.

Rıza, henüz birkaç yıllık evli olmalarına karşın, büyük bir iletişim kopukluğundan ve yakınlaşamamaktan şöyle yakındı: “Kendisi çalışıyo. Ben de çalışıyorum. Akşam eve geliyoruz, kendisinin sosyal faaliyetleri var. Evde karşılaşamıyoruz. Tabi kendisine vakit ayıramadığım için bir şey diyemiyorum ama evlilik sonucunda birlikte olmaya karar verdiysek, öncelikler konusunda kendisinin de bazı şeylere karar vermesi lazım. (..) Bi bayanın üstüne fazla gidilemiyo. Çünkü yorgun olmuş oluyo gün içindeki faaliyetlerden sonra. Şu anda sadece kötü şeyler yapmamasını tavsiye ediyoruz.”

Sadık, evliliğinin ilk yıllarını şöyle hatırladı: “Paylaştığımız fazla birşey yoktu gençlikte. Ben ne dersem o olur hesabı. Hep benim dediğim oluyodu. Anca biz sonra sonra kendi evimize ayrıldık, çocuklarımız büyüdü. Kendimiz bir yerlere girip çıktıkça, bir şeyler gördükçe yani, kendi kendimize kültürümüzü geliştirdikçe, artık birbirimize sormaya, danışmaya başladık. (...) Sıkıntı ekseriyette benden doğardı. Eve geç gelmem, eve gelmemem. Gece saat on ikilere kadar meyhanelerde, sinemalarda gezerdim. Gençliğini yaşayamayan bir kişi ne yapar, evlendikten sonra gençliğini dışarıda arar.” Sadık gündüz memuriyette çalışıp gece gençliğini dışarıda ararken, eşi evde çocukları büyütmüş ve halı dokuyarak onların okul masraflarını karşılamış.

Zekeriya, çok genç yaşta ve kendi iradesi dışında, bir akrabası ile evlendirilmiş. 37 yıldır evli ama bu evlilikte mutlu olmadığını söylüyor. “Evlilik mutlaka tarafların aradıklarını birbirlerinde bulacakları bir konum değil. Evlilik, tarafların müştereklerinin altını çizmeleri, müşterek olmadıkları noktalara da tahammül etmeyi göze alarak devam ettirilmesi gereken bir kurum

olarak gördüm. (...) Ama Allahın bize emanet olarak vermiş olduğu müşterek sorumluluğumuz olan evlatlarımızın da bir anne baba arasındaki mutsuzluğun meyvesi olmasını da istemedim. Bu yüzden mümkün olduğunda kol kırılır yen içinde kalır hesabıyla onlara hep bir mutlu aile gibi görünmeye çalıştık. Hamdolsun onu da becerebildiğimi veya becerebildiğimizi düşünüyorum”.

Kadir, hiç evlenmemiş genç bir erkek, evlenmeyi neden düşünmediğini şöyle anlattı: “Baktığımız zaman, evliliklerin insanlara çok şey kattığına da inanmıyorum. Ne için? Şimdi sevgi sürekli üretilmesi gerekir. (...) Şimdi burada yaşanan evliliklerin çoğuna baktığım zaman, tamamıyla artık toplum içinde klasikleşmiş evlilik anlayışı var. Yani babanın hakim olduğu. Babanın hakimiyetini ekonomisiyle pekiştirmeye çalıştığı. (...) Ben böylesi bir evliliğin benim için çok fazla anlamlı olmadığını düşündüm ve karar verdim.”

Görüştüğümüz bazı kadın ve erkekler, kendilerini mutsuz eden evlilik ilişkilerini sona erdirmişler.

Ayşegül, kendisinin otuz yaşından sonra iş hayatına girip başarılı olmasını katlanılmaz bulan eşi ile bir yıllık bir ayrılık yaşamış. Ona demiş ki, “senin bir kadına ihtiyacın vardır ama benim bana doping etkisi olacak bi erkeğe ihtiyacım yok. O zaman biz bu işi bitirelim. Hiç kimseye de söyleme”. Ayrıldıktan bir yıl sonra, eşinin yeniden birleşme konusundaki ısrarlarına dayanamamış, kızlarının da mutsuz olduğunu gördüğü için yeniden evlenmeyi kabul etmiş. Ama bu kez kendi önceliklerinden taviz vermeyeceği konusunda anlaşmış. “Ben senin soyadına leke getirmedim ve getirmem de. Ama benim çalışmalarına karışmayacaksın” demiş.

Türkan, evliliği boyunca hem dışarıda hem de evde sürekli çalışmış. Kocasının şiddeti ve kendisini aldatması yüzünden hep mutsuz olmasına karşın, boşanma talebi ondan değil, kocasından gelmiş. “Yani ben çok korkmuştum. Boşandıktan sonra neler yaşarım. Ailem huzursuz olur mu. Hep bunları düşünerekten boşanmayı bu kadar çok erteledim. Bu kadar çok istemedim. Ailemin kabul edebileceğini düşünmedim”.

Eşref, evliliğin kendisi için tam bir hayal kırıklığı olduğunu söyledi. “Ben evlilikten mutluluk bekliyodum. Mutluluk, anlayış. Mesela dışarıda bizi gören bizi çok mutlu görüyodu ama evde öyle değil. Mesela, aramız çok iyi, eve giderken bi olay çıkarıyo, küsüyo gidiyo eve. Evde küs”. Buna rağmen Eşref, yeniden evlenecek olsa yine eski eşiyle evleneceğini de belirtti. “Çünkü kadınların hepsi aynı. Evlensem de değişen bi şey olmayacak ki. Ötekinin huyunu suyunu öğrenene kadar bunun huyunu suyunu biliyorum.”

Filiz, 24 yıl süren evliliğinin son 19 yılının fiilen ayrı geçtiğini anlattı. Evliliklerinin beşinci yılından sonra odalarını ve hayatlarını ayırmışlar. Eşinin başka ilişkileri de olmuş, Filiz çocuklarını düşünerek ayrılmaktan çekindiği için bu duruma katlanmış.

Didem, henüz boşanmamış ama bunu düşünüyor. Çünkü eşinin bir başka ilişkisi olduğunu öğrenmiş. Daha önce de iletişimsizlik sorunları varmış, böylece evlilik hayatı Didem için tahammül edilmez bir hal almış. “İkide bir senden boşanacam, fikirlerimiz uyuşmuyo, giyim tarzımız uyuşmuyo, yeme tarzımız uyuşmuyo, boşanalım, boşanalım” diyen kocası, onun özgüvenini de yerle bir etmiş. Bu yüzden Didem karşısına çıkacak herhangi bir erkeğin ona ilgi göstermesi halinde kapılıp gitmekten korktuğunu anlattı.

Feride, 28 yıllık evliliğini bir yıl önce bitirmiş. Çocuklarının büyüüp kendi yollarına gitmesini beklediği yıllar boyunca hep mutsuz olduğunu, kocasıyla hiçbir ortaklığının olmadığını anlattı. “Elimden geldiği kadar gayret ettim. Fakat ne kendimi anlatabildim, ne de evlilikle ilgili beklentilerim konusunda ciddiyetimi anlatabildim karşı tarafa. Tabi ki toplumda çok büyük oturmuş değerler var. O değerler içerisinde, bir kadının hayattan beklentisi ne olabilir, evlilikten beklentisi ne olabilir. Orda belli kalıplar, o belli kalıplar içerisindeki beklentileri cevaplayan bir evlilik dıştan. Fakat beni hiçbir şekilde tatmin etmeyen bir evlilik.” Feride, annesi ve kızkardeşleriyle bile mutsuzluğunu paylaşamamasını açıklarken, “onların yeterleriyle benim yeterlerim tutmuyordu birbirini” dedi.

Evlilikle ilgili mutsuzluk hikayeleri, görüştüğümüz genç kadın ve erkeklerin de yakından bildiği hikayelerdi. Onlar, kendi ailelerinde ve çevrelerinde gördüklerinden farklı evlilikler yapmayı hayal ettiklerini anlattılar. Bu hayalleri dinlediğimizde, modern çekirdek aile idealinden daha fazlasını bulamadık.

“Ben ailemde yaşayamadığım şeyleri evimde yaşamak isterim. Birlikte oturup adamla yemek isterim. Çoluğumla çocuğumla. Birlikte oturup televizyon seyretmek isterim. Operayı sevdiriyim isterim. Yeri gelir kocamla maca gitmek isterim” diyen Burcu, onsekiz yaşında. Onunla aynı yaşta ama daha düşük bir sınıfsal konumu olan Umman ise kendisinin “tam evlenilecek insan” olduğunu düşünüyor, çünkü ona göre “insan ne ister, evdeki insanla, hayatım bugün nasıl geçti günün, moralini bozan bir şey var mı... daha çok motive eden, strese stres değil, azaltan biriyle evlenmek ister”.

Nuran, eşinin yuvasına bağlı olmasını istediğini söyledi, Hakan ise “Leyla ile Mecnun gibi” olunmayacağını ama birbirlerine anlayışlı davranarak mutlu olabileceklerini düşünüyor.

Mete, karısının “çok zeki olmayabilir, çok iyi yemek yapmayabilir, (...) tam sorumluluk sahibi anneler var, öyle de olmayabilir” ama namuslu ve kendisine bağlı olmasını yeterli buluyor.

Berk, “Türk filmlerinde çizilen pembe bir tablo var ya, onlar gibi. Hafta sonu pikniğe gidelim, ne bileyim, sinemaya gidelim. Çocukları alıp parka götürüyüm” dedi.

Evliliğe ilişkin deneyimler de beklentiler de son derece olumsuz görünüyor. Evlilik deneyimi olanlar açısından asıl olarak hayal kırıklığı ve mutsuzluk kaynağı. Evlilik kararının verilmesinden başlayarak kadın ve erkeklerin pek az müdahil olabildikleri, daha çok ailelerin denetiminde ve paylaşımdan çok iletişimsizliğin yaşandığı ilişkiler gibi görünüyor. Evlilik deneyimi olmayan gençler açısından ise, tanık oldukları evlilik ilişkilerinden daha iyi olacağını umdukları standart bir orta sınıf aileden fazlasını hayal etmek mümkün değil; daha sonra, hayaller ve arzular bahsinde yeniden döneceğimiz üzere, gençlerin hayata ilişkin beklentilerindeki bu “aşırı gerçekçilik” halinin de asıl olarak güçsüzlük duygusuyla ilişkili olduğunu düşünüyoruz. Kendilerini mutluluk gibi uzak ve soyut bir durumu yaratmak bir yana, hayal bile edemeyecek kadar güçsüz hissediyorlar.

2.5. Cinsellik

Görüşmelerde cinsellik konusu genellikle namus kavramı çerçevesinde konuşuldu. Kadınların ve erkeklerin cinsel yaşamlarını nasıl düzenlemeleri gerektiği ve kadın bedenlerinin denetimi, bu anlatılardaki temel izleklerdi. Dolayısıyla, cinsellik konusu, esas olarak namus başlığı altında tartışıldı. Ancak, daha çok kadınların anlattıkları deneyimlerden bazıları, cinselliğin namus bahsine dahil edilmesinin uzantılarına işaret ediyordu, bunları ayrıca değerlendirmeyi uygun bulduk. Erkeklerin bu konudaki deneyimlerine ilişkin bir derinleşme mümkün olmadı, ancak onların da bu konuda sorunlar yaşadıklarına ilişkin bazı ipuçları görebildik. Bunun nedeninin araştırmacıların kadın olması kadar, erkeklere bu konuda sorun ifade etmenin daha güç gelmesi de olduğunu düşünüyoruz. Dolayısıyla, görüşmecilerin erkek olması halinde cinselliğe ilişkin sorunların ifade edilmesi daha da zor olabilir, çünkü erkek görüşmeciler, erkeklikleriyle görüştükları kişilerin savunmacı tepkilerini kışkırtabilirler.

Kadınlar, bedenleri üzerindeki ağır denetimi ve bunun sonuçlarını ifade ederken kadınlık rolleriyle ilgili bir sorun yaşamazken, erkekler için böyle bir “itiraf”, erkeklik rolleriyle çelişebiliyor ve bu konuda konuşmaları kadınlara göre çok daha güçleşiyor.

Cinsel yaşamlarından söz eden kadınların neredeyse tamamı, bir soruna işaret etti: cinselliklerinin çocuklukları ve genç kızlıkları boyunca baskı altına alınması, yok sayılması, hem kendileri hem de aileleri için tehlike olarak görülmesi ve evlendikten sonra “serbest”leşmesi.

Türkan, evlenmeden önce cinsel deneyimi olmadığını söylediğinde, bu deneyimsizliğin evlendiğinde cinsel hayatını etkileyip etkilemediğini sorduk. “Ben evlenirken de insan evlenirken tabi ki bilmezsin ama erkeklik nasıldır bilemedim. Yani biz arkadaşlardan kulaktan duyma bir şeylerle. Ben ablalarım da sormadım nasıl yaşamam gerekir bu cinselliği. Annemle asla öyle bi şey konuşamadım”. Türkan, orta sınıftan ve kentli bir ailenin kızı olarak, herhangi bir cinsel deneyimi olmadığı gibi, bu konuda tamamen bilgisiz olarak yetiştiğini anlattı.

Asiye, evlendiği gece hastaneye gittiklerini, çünkü çok kanaması olduğunu anlattı. Sonradan çok utanmış ama hem kendisi hem de eşi o kadar korkmuşlar ki, apar topar bir hastanenin acil servisine gitmişler.

Ayşe, otuz beş yıl önce, evlendiğinde hiçbir şey bilmediğini hatırlıyor. “Ben evlendiğim gece ağladım ya. Çok ağladım. Çok korktum. Nasıl bi şeydir ki? Çok mu canım yanacak. Hep böyle kulaktan dolma şeylerde aptalca bi şey”. Daha sonra da bu korkusu uzun süre devam etmiş, “hiçbir zaman da bir şey anlamadım” dedi.

Suna, evlendiği gece korkudan bayılmış. “Cinsel ilişkimiz de güzelim... çok farklı bi ortam. Yani ilk defa gördüğüm bi şey diyim artık. Bayılmışım. O tabi korkudan diyim, heyecandan diyim. Gerçekten ya. İnsan ne kadar gülüyo şimdi kendine, değil mi?”

Mehtap, cinselliğe ilişkin pek bir bilgisi olmadığını söyledi, sonra ekledi: “işte filmlerde falan görüyorsun, ordan biraz şey yapıyorsun”. Ama bu izlenimlerin deneyim ve bilginin yerine geçmediğini söyledi. Evliliğinin ilk günü onun için kötü bir hatıra olarak kalmış: “Yaşamamışız ki, bilmiyoruz ki. Cinsellik nedir? Nasıl zevk alacaksın ya da nasıl bu olayı yaşayacaksın?”

Bilmediğim için. Artık kocamda bir takım değişiklikler olduğunu hissettiğim için ben çok kendimi kasarak tamam artık bu olsun dediğimi hatırlıyorum”.

Müşerref, kocasıyla nasıl bir ilişkisi olduğunu, cinsel hayatlarının doyurucu olup olmadığını sorduğumuzda, “anlamadık ki bi şey. Anladık mı? Hiç bir şey anlamadık. Ben bir şey anlamadım ki. Evlilik neyin nesi. Çocuk oyuncuğu mı. Geldim işte. Erkek. Zaten ben gelin oldum, gitti çalışmaya” diye yanıtladı.

Müşerrefle aynı kuşaktan olan Safiye, “böyle konular”ın konuşulmasını hoş karşılamadığını belirtti, şimdiki gençlerin fazla rahat, fazla utanmasız olduklarını da ekledi. “Sesimi kimse duymamıştır. Kapi komşumuz var idi. O bile sesimi duymamıştır. O kadar utanırdım. Hamile olsak, belli olmasın diye karnimizi örterdik. Şimdi yok. Şimdi de millet böyle geziyo. Herkes hamile olduğunu görsün de kısır demesinler diye”.

Didem, yetişme çağında annesinin ona adet kanaması ya da benzeri konularda bilgi verip vermediğini sorduğumuzda, “Hayır” dedi. “Hiç bi şey anlatmadılar. Hiç bi şey bilmiyodum. Ayıp. Öyle bi şey konuşulur mu? O zaman ayıptı.” Evlendikten sonra bu nedenle bir zorluk olup olmadığını sorduğumuzda ise, “Oldu bitti işte. O gecedен korkuluyo ya. O oldu bitti benim için. Ne bileyim, pek bi şey anlamadım. Hep zoraki bir şey gibi geldi” diye yanıtladı.

Öznur, evliliklerinin ilk yıllarında kalabalık bir evde yaşamalarının cinsel yaşamı üzerinde büyük etkisi olduğunu düşünüyor. “Ben uzun süre cinselliğe soğuk baktım. Yani soğuktum. Neden bilmiyorum. Ya ortam güzel değildi. Ya da aynı evde yaşıyo olmamızın stresi vardı. Sürekli kapı çalınacak, bi şey olacak sıkıntısı vardı. Hiç bir zaman istemedim. Zevk de almıyodum.” Sonradan bu stresin ortadan kalkıp kalkmadığını, cinsel yaşamının daha doyurucu hale gelip gelmediğini sorduğumuzda, omuz silkmekle yetindi, yanıt vermedi.

Medine, cinsel yaşamına ilişkin konuşmak istemedi ama görüşmenin sonlarına doğru kendisi konuyu açarak eşinin kendisine “soğuksun” dediğini anlattı. Bunun ne demek olduğunu bilmiyormuş ve ne yapacağını da kestiremiyormuş. “Ne olduğunu bilsem belki çözüm getirebilirim. Bu tip konuları da herkesle konuşamıyosun ki. Çözüm bulabilesin. Kitaplar yeterli olmuyor. Birebir konuşulması gereken konulardır. Soğuksun diyo bana. Sürekli hep benden bekliyorsun diyo. Sen hiç bir şey yapmıyosun diyo. Ne yapmam gerektiğini bilmiyorum. Ne demek istediğini de anlamıyorum işin doğrusu”.

Selma da yıllar süren şiddet dolu evliliğinde kocasının onu hep soğuk olmakla suçladığını, onun ise bunu hiç anlamadığını anlattı. Ama sonra, ikinci evliliğini yaptıktan ve farklı bir cinsellik deneyimi yaşadıkten sonra, ilk evliliğindeki cinsel sorunları farklı değerlendirebilmeye başlamış. “Onun için o soğukluğu hep yaşadım. O yüzden hep şikayetçi oldu benden. Yani problem ben miyim kendisi mi onu da bilmiyodum. Problemin kendisi olduğunu nerden bilebilirdim ki? Çünkü o benim tek eşimdi”.

Farklı yaşlardan, farklı hayatlardan bu kadınların cinsellik deneyimlerindeki benzerlikler, çarpıcı görünüyor. Evlilik hikayelerinde hem kadınların hem de erkeklerin çizdikleri mutsuzluk tablolarının bu anlatılarla birlikte değerlendirildiğinde daha iyi anlaşılabilceğini sanıyoruz.

Evlenmemiş ve henüz cinsel bir deneyimi de olmayan Aysu, kendini özgürlük çabası içinde biri olarak tanımlamıştı. Her ne kadar bu çabanın onu yorduğunu, kendini yalnız hissetmesine neden olduğunu söylese de, kendilik imgesinin önemli bir bileşeni, özgürlük arzusu idi. Aysu'yla cinsel bilgileri, cinselliğe ilişkin deneyimleri hakkında konuştuğumuzda, şunları söyledi: “Şimdi açıkçası cinsellikle ilgili hiç bir şeyi merak etmiyorum. Niye merak etmiyorum, odun değilim. Şimdi şöyledir. Biz çikolatayı hepimiz çok severiz değil mi? Çikolatayı hiç tatmasaydık bu zamana kadar, onun tadını bilmezdik ve istemezdik. Ben de cinselliği çikolata gibi görüyorum. Eğer ben şu an ne kadar çok bişey yaparsam, ikincisinde onun o kadarını yaparım. Ama ne kadar az yaşarsam, hep az giderim”. Cinsel yaşamın bir kez başladığında insanın denetimi dışında ilerleyeceği fikri, bekâret tabusuna ilişkin görüşlerle tamamen örtüşüyor. Aysu, bu tabuyu içselleştirmiş, kendi diline tercüme etmiş ve kendine ait bir tutum olarak yaşıyor.

Başta da belirttiğimiz gibi, erkekler cinsellik ile ilgili daha ketumdular. Yalnızca Eşref, evliliğinin sona erişinde eşiyle cinsel uyumsuzluklarının büyük bir rol oynadığını anlattı, bu nedenle de görüşmede sık sık cinsellik konusuna girebildik. Ona göre ayrıldığı eşi, cinsel açıdan soğuktu (görüşmenin bir yerinde, evlendikleri gün karısına tecavüz ettiğine ilişkin ipuçları da verdi), bu nedenle de hiçbir zaman mutlu olamamışlardı. “Yani böyle seksten şey yapalım, doktora gidelim, yok ben sağlamım sen git diyodu bana. Zaten bu mesela seksten çok korkuyodu”. Eşref, kendi deneyiminden yola çıkarak Türkiye’de kadınların en önemli sorununun da “seks” olduğunu söyledi. Oğlunu yetiştirirken, bu konuda bilgilenmesine büyük önem veriyormuş-kızının eğitiminin ise “annesinin vazifesi” olduğunu düşünüyor. “Ben oğluma ıı, orta sondaydı heralde, porno kaset aldım. Porno kaset eve. Dört beş tane. Bak dedim oğlum bunun adı porno kaset. Bunu dedim ben anneni akşam götüreceğim evden, sen sonra seyretçeksin, neyin ne olduğunu göreceksin, hiç merak etmiyeceksin”.

Çağlar’a cinselliğe ilişkin bilgilerini nereden aldığını sorduğumuzda, “tam olarak hatırlamıyorum. 12 yaşındayken, 17-18 yaşlarında bi abimiz vardı. O her şeyi anlatırdı. Her şeyi onlardan öğrendik. Ailemle hiç bir şekilde konuşmadım. Böyle bi diyalogumuz hiç bi zaman olmadı”. Çağlar, on sekiz yaşında ve herhangi bir cinsel deneyimi olmamış.

Berk de yirmi yaşında, üniversite öğrencisi. Cinsel deneyimi olup olmadığını sorduğumuzda, doğrudan yanıtlamak yerine kız arkadaşlarıyla değil ama para karşılığı bazı deneyimleri olduğunu ima etti. Kız arkadaşlarıyla cinselliğe ilişkin ise şöyle konuştu: “Hani dokunmak anlamında. Cinsel bişey düşünemiyosunuz o kız hakkında. Hani sokakta bi kız gördüğünüz zaman dönüp kalçasına bakarsınız ama sevgiliniz için hiç öyle bi şey gelmez aklınıza. Çok sevdiğiniz zaman”.

Ertan, beş yıldır evli, erkeklerin evlenmeden önce “bir şekilde” deneyim kazanmalarının gerekli olduğunu düşünüyor. Kendisi de “devletin kontrolü altında olan bazı yerler”de deneyim kazanmış. Hastalık riskine karşı böyle olmasının daha uygun olduğunu söyledi.

Bekir, evlilik öncesi herhangi bir cinsel deneyim yaşamamış. “Doğrusunu isterseniz bu konuda çok sıkıntı yaşadım. Bizim Hatay’da, özellikle Samandağ’da bu anlamda büyük kısıtlamalar var. Yani cinsel anlamda, cinselliği daha doğrusu bi ihtiyaç olarak görmüyolar. Kadın olsun erkek olsun her iki taraf için de ciddi anlamda kısıtlamalar var” diye anlattı. Bunun evliliğinde bir sorun yaratıp yaratmadığını sorduğumuzda, hiçbir sorun yaşamadığını, eşiyle büyük bir uyumlarının olduğunu birkaç kez vurgulama ihtiyacı duydu.

Birkaç anlatı ve bazı görüşmelerdeki ipuçlarından, erkeklerin cinsel deneyimlerinin kadınlarınkinden çok daha zengin ve doyurucu olmadığı izlenimi edindik. Ancak bu izlenimi geliştirebilmemiz mümkün olmadı.

2.6. Bedenin Denetlenmesi : Namus

Namusun görüştüğümüz kişiler tarafından nasıl algılandığını, nasıl değerlendirildiğini araştırmanın belirgin bir gücü vardı: Namus soyut bir kavram olduğu için, yönlendirici olmayan bir soru formu bulmakta zorluk çektik. İkinci bir zorluk, namus kavramının hem olumlu hem de olumsuz yükleniminin çok fazla olmasından kaynaklanıyordu; bir yandan “namus için ölünür” düzeyindeki klişelerle özetlenebilecek tutumlarla karşılaştık, diğer yandan görüşmelerin yapıldığı dönemde gazetelerde sıkça yer alan namus cinayetleri ile ilgili tartışmaların çağrışımıyla, namusu şiddetle bağlantılandıran pek çok kadın ve erkek oldu. Bu nedenle, namusun kendileri için ne anlama geldiğini sormaya devam ettik, aldığımız yanıtları mümkün olduğunca görüşmenin bütünündeki namusa ilişkin başka ifadelerle birlikte değerlendirmeye çalıştık.

Yaptığımız analizde de görülebileceği gibi, namus asıl ve neredeyse mutlak olarak, evlilik dışı cinsel ilişkinin gerçekleşmemesi anlamında kullanılıyor⁷. Namus dendiği zaman her yaştan, her sınıftan ve cinsiyetten insan, evlilik dışı cinsel ilişkinin yasaklanmasını ve bekâretin korunmasını anlıyor. Bu anlamda, son derece soyut bir kavram olan namusun gayet somut bir karşılığı var.

Evlilik dışı cinsel ilişki, görüştüğümüz kadın ve erkeklerin büyük bir bölümü tarafından uygun bulunmuyordu. Yaşları, eğitimleri, toplumsal statüleri ne olursa olsun, bekârete önem verme konusunda ortaklaşıyorlardı.

Görüşme boyunca birey olmaktan ve çağdaşıktan söz eden Turan, evlilik dışı cinsel ilişki konusunda ne düşündüğünü sorduğumuzda, şöyle konuştu: “Şöyle söyleyim, bi insanla flört edersiniz, çıkarsınız. Ama bizim Türk halkında şey vardır, tamam sen erkeksin, istediğin kızla dolaşabilirsin, hatta onu lekeleyebilirsin de önemli değil. Evlenmesen de olur. Zarar verme anlamı bu. Yani düzeyli bi ilişki olması gerekiyo”. Bekâretin önemli olmadığını ancak toplumsal baskılar nedeniyle dikkate alınması gerektiğini söyleyen başka kadın ve erkekler de oldu. Örneğin Eşref, ailelerin, babaların, çocukların bilinçlenmesiyle bekâretin sorun olmaktan çıkacağını, böylece “bekâretini kaybetmiş” kızlara “kötü kadın” damgası vurulmayacağını söyledikten sonra, şöyle devam etti: “Mesela kız bekâretini kaybediyö ama... Kızın kabahati yok, cahil belki bilmiyo ne olduğunu, bilmeden yapıyo. Veya da adam içki içiriyö, şey yapıyo, zorla ırzına geçiliyo. Kız bitti. Kızın hayatı kaydı. Bunun ömür boyu tamam bitti artık onun işi”. Bu biçimde tarif ettiği toplumsal baskılar nedeniyle olsa gerek, bekâretin bir bilinç sorunu olduğunu düşünmesine karşın, kızının evlilik dışı bir cinsel ilişki yaşamasını engelleyeceğini de belirtti. “bi baba istemez çocuğunun ıı o ııı durumda olmasını. Bi baba için en büyük acı o. Yani istemem”.

Hakan, bu konuda muhafazakâr olmadığını ama kadınların korunması açısından evlilik dışı cinselliği uygun görmediğini söyledi. Ona göre bakire olmamak, bir kız için büyük sorun olabilir,

⁷ Ka-Mer’in 2004 yılında yaptığı araştırmada “namus”un “itaat” olarak algılandığı ortaya çıkıyor. Bu araştırma ile bizimkinin karşılaştırılması ilginç olurdu. Araştırmanın yapıldığı bölge mi yoksa kullanılan yöntemin farklılığı mı böyle bir farklılığa neden oldu; belki de “itaat” olarak ifade edilen bütünün arka planında, yine benzer bir namus anlayışı, evlilik dışı herhangi bir kadın erkek ilişkisinin engellenmesi yatıyor.

bu nedenle de erkeklerin evlenmeyecekleri kızlarla cinsel ilişki kurmamaları gerekir. Kendisinin de evleneceği kadında bekâret aramayabileceğini, ama bunun belirli koşullar için geçerli olduğunu anlattı: “O duruma göre değişir. Şöyle, eğer kendi isteğiyle ilişkiye girmişse, o zaman ben ayrılırım. Ama tecavüze uğramışsa, zorla ilişkiye girdirilmişse, ben ona destek olurum. Çünkü kendi isteğiyle olmamış. Zorlama var. Ama kendi isteğiyle ilişkiye girmişse, o zaman aklıma bi çok şey gelir. Kurcalar aklıma. Derim o zaman, bu isteyerek ilişkiye girmişse, evlendiğimizde ne bileyim, belki önüne çıkan başka bir erkekle ilişkiye girecek. Düşünürüm sonuçta.”

Mehmet, Hakan gibi düşünüyor. Ona göre de evleneceği kızın daha önce yaşadığı cinsellik çok önemli: “Nasıl diyim. Kırk diyim ben size. Yüzde kırk önemi vardır. Yüzde altmış yoktur. Ya, bekâretin nasıl yani şimdi nasıl mı bozulduğuna bağlı. Yani bugün kendi yarın başkasıyla, öbür gün başkasıyla olacak bi kızsaa, o şekilde bi kızsaa, o şekilde bozulduysa, sonuçta çok önemli yani. Ben güvenemem ki sonuçta ona. Şimdi ben yarın başkası. Ben ne bilcem. Yani öyle bi şeyle, o tip bi şeysel zaten evlenmem. Zaten o kişiyi de sevmem zaten. Hoşlanacağımı falan zannetmiyorum.”

Kadın cinselliğinin bir tür “uyuyan yılan” gibi görülmesi, bekâret tabusuna güç kazandıran önemli bir etmen. Kadınlar kendi bedenlerinin, arzularının, hazlarının sahibi oldukça, denetlenemez hale gelebilirler korkusu, bu anlatıların geri planında kendini gösteriyor. Ancak “zorla” girilmiş ilişkiler kabul edilebiliyor, onun dışında, cinselliğini yaşamayı seçen bir kadın, zaten sevilmeye layık olamıyor.

Nuran, evlenmeden birlikte yaşamayı isteyeceğini, çünkü ileride yaşanabilecek cinsel sorunların böylece önceden bilinebileceğini söyledi. Ama sonra şöyle devam etti: “Eğer bu dünyada ben tek yaşasaydım yapardım. Ama ailem böyle bir şeyi kabul etmiycek. Toplum hiç şey değil. Ailem, annem, babam kabul etmiycek. Çünkü toplum ne der, çevre ne der, o muhabbete girecekler”. Bu nedenle de Nuran için evlenmeden birlikte yaşamak, gerçekleştirilebilir bir tercih gibi görünmüyor.

Genç bir kadın olan Derya, cinsel yaşamın kişilerin bireysel kararlarıyla ilgili olduğunu düşündüğünü anlattı. Bu nedenle evlilik dışı ilişki de kendilerinin bileceği bir tercih olarak görünüyormuş ona. Ama arkasından şöyle ekledi: “Ama tabi toplumun vereceği tepkiye de kendini hazırlaması gerekiyo. Çünkü Türkiye’de öyle bir şey olursa, erkek için elinin kiridir, bir şey olmaz ama kadın için hemen damga vuruluyo. Bi bayan olarak daha dikkatli olmak gerekir diye düşünüyorum”.

Evlilik dışı cinsel ilişkiyi ilkesel olarak doğru bulmadıklarını söyleyenler, ağırlıklı olarak genç erkek ve kadınlardı. Örneğin Burcu, aşık olduğu adama her şeyini vereceğini söyledikten sonra, yanlış anlamaları düzeltmek için ekledi: “Her şeyimi veririm derken, cinsel anlamda hiç bir şey vermem, onu söyleyim. Yani benim de kendime göre bir takım doğrularım var. Az önce söyledim, ailem benim için kutsaldır.”

Umman’ın iki yıldır birlikte olduğu bir erkek arkadaşı var ama onunla herhangi bir cinsel yakınlaşmaları olmamış. “Şu an erkek arkadaşım böyle bir şey istese, kesinlikle reddederdim. İsteyemez zaten. Öyle bir cesareti bulamaz kendinde ama istese de olmaz yani. Geleneklerimiz, göreneklerimiz böyle. Böyle yerleşmiş bir olay. Belki bir Amerika’da, Avrupa’da yaşasaydım

böyle düşünmezdim. 18 yaşına gelip de yaptırmayan kıza salak diyolarmış duyduğuma göre. Ama ne bileyim, namus, şeref yani sonuçta. Önemli yani. Beni bırak, ailem zaten benim için daha da önemli. Zaten evin bir kızıyım. Böyle bir şeyi yaptırayım da babamın başını yerde mi gezdireyim”.

Asiye, ne kendisi için ne de kızı için evlilik dışında herhangi bir cinselliğin yaşanmasının söz konusu olmadığını, olamayacağını şöyle anlattı: “Katiyen olmaz. Bilmiyorum tutuculuk mu dersin, cahillik mi dersin ama olmaz. Karşıyım. Kızımın da aynı şeyleri yapmasını isterim. Ona da karşı çıkarım. Evlendiği zaman olsun isterim”.

Mete için evlilik dışı cinsel ilişki bir kadın için asla söz konusu olmamalı. Kendisinin bir erkek olarak farklı deneyimlerinin olmasının gerektiğini düşünüyor ama evleneceği kızın cinsel ilişki değil, flörtünün bile olmamasını önemsiyor. “Benim düşünceme göre, zaten bi insan namusu için yaşar. Dünyadaki en önemli şeyler, kendim için söyleyim, bir namus, şeref, gurur, iki, sağlığıdır. Üç, parası, pulu falan.” Çağlar ise, evlilik dışı ilişkinin erkekler için de günah olduğunu, bu nedenle de kendisinin çok dikkatli davrandığını anlattı. “Onun günah olduğunu biliyorum ben önce. Günah olduğu için de hiç bir şekilde yanaşmıyorum. İkincisi de bugüne kadar böyle bir şeyim olmadı, evlenene kadar da olmaz diye ümit ediyorum. Çünkü hem günah hem de kız arkadaşına karşı büyük bir saygısızlık olarak düşünüyorum ben.”

Bülent, böyle şeylere hiç önem vermediğini söyleyerek konuya girdi, belki “sıklığı ve nasıl yaşandığı”nın önemli olabileceğini söyleyerek devam etti, konuyu şu şekilde bağladı: “daha önce hiç bir insanla ilişkisi olmamış bi kızı tercih eder ailem. Bunu ben de tercih ederim. Bana aileden gelen bir şey”.

Orta yaşlı ve evli bir kadın olan Suzan, kadınların da erkekler gibi bazı “arzu ve istekleri”nin olabileceğini ama bunları bastırması gerektiğini düşünüyor. “Çünkü kadının namusu yönünden bi kere bi namus simgesi. Yani kadının omuzlarında doğduğu andan itibaren önce ailesinin sonra kocasının ondan sonra çocuklarının namusunu taşıyor. Onun için her zaman iradesini ve bir takım arzı ve isteklerini, her türlü eylemlerini çok düşünerek ve bastırarak doğasal iç güdülerini mecburen bastırmak zorunda. Yoksa bu mutlaka bi suç ve bi yerde çocuklarının bile suratına yapışacak”.

Namus kavramıyla ilişkili yaptığımız konuşmaların çok büyük bir kısmı cinsellik ve cinsel ilişkilerle ilgiliydi, bunların büyük bölümü de evlilik dışı cinsel ilişki ve bekâret konusundaydı. Namusun kadınların bekâretiyle hemen hemen aynı anlama geliyor oluşu, yaptığımız görüşmelerin bazılarında karşımıza çıkan bekârete zarar vermeden yaşanan cinsel ilişkilerin namusa hâle getirmediğini düşünmemize neden oldu.

Adnan, yirmi beş yaşında genç bir erkek, bir süredir birlikte olduğu ve evlenmeyi düşündüğü bir kız arkadaşı varmış. Sevgilisiyle bir cinsel yaşamlarının olup olmadığını sordüğümüzde, şu yanıtı verdi: “İleriki hayatımda beraber olacağım insanla yapabileceğim şeyler sınırlıdır. En azından birliktelik resmiyete ya da aileler arasında bu olayın haberdar olmuş olması, nişan, söz falan, bunların olmuş olması gerekir. Yoksa dünya. Yarın bir gün ne olacağı belli olmaz. Birleşme konusunda söylüyorum. Onun haricinde. Ben son ayrıldığı insanla ikimiz de duş almış insanız ama herhangi bir birleşme söz konusu olmadı.”

Şeyhmus, evlilik dışı cinsel ilişkinin özellikle kadınlar açısından sorun yaratabileceğini, ama öte yandan da kadınla erkeğin birbirlerini cinsel yönden tanımadan evlenmelerinin sakıncalı olduğunu söyledi. Kendisi, bu çelişkiyi şöyle çözmüş: “Ben bir buçuk yıl nişanlı kaldım. Sordum da bir kaç kez, istiyosan birleşelim diye. Yok dedi. Onu kaldıracak kişiliği yoktu. Nişanlıyız ya sanki bana mahkum etmek istemiyodu kendini. Ama biz çok yaşadık. Çok uzun saatler beraber cinselliği yaşadık.”

Gül, ihtiyacı olduğunda hiç kimseden değil ama bir tefeciden para bulabildiğini anlatırken, tefeciye şöyle tanımladı: “Aşağı Eğlencede bi tefeci var. Ertan abi. Ertan abi, onbeş yaşındaki kızları bozmuyo. Kızların bilmem nerelerini yalıyo, işte kızlara kontör, ne bileyim, sigara, bu tür şeyler veriyo.”

Görüştüğümüz kişilerin namusu bekâretle özdeşleştirmeleri, onların bilinciyle sınırlı bir konu değil elbette. Pek çok görüşmede, bekâretin ne kadar önemsendiğini gösteren örnekler dinledik.

Köyde doğup büyümüş olan Yeter, evlilik töreninin bir parçası olan çarşaf göstermeden söz etti. “Ertesi gün bizde senet olur. Yani kız mı dul mu. Öyle bi gelenek olur. Çarşafı kaynanaya gösterirler. Damat çıkıp söylecek kız olduğunu. Öyle geleneklerimiz var.”

Türkan, Ankara’da, orta sınıftan bir ailede yetişmiş. Yeter’in anlattığı türden bir uygulamayla karşılaşmamış ama onun için de genç kızlık döneminde bekâretini korumak önemli bir baskı konusuymuş. Nişanlandıktan sonra daha da yoğun hissettiği bu baskıyı şöyle anlattı: “biz eski dönemde biliyosun gezmek tozmak, hele erkeklerle bir araya gelmek. Ben nişanlıyken bile annem beni çok sıktı ya. Saat 6’da eve geliyosam, 6’da evde olacaksın. Nişanlısın. Nişanlıyla yürüyosun, saatlerin geçmesini istemiyosun. Ben bi kere geç kaldığımda yalan söyledim. Treni kaçırdım dedim”.

Gülümser, dul bir kadın olarak Doğu’dan göç etmiş, kente tutunup çocuklarını büyütmüş. Onun için askere giden oğlunun karısının namusu, gerektiğinde kanla temizlenerek korunması gereken bir değer. On beş- on altı yaşında olacağını tahmin ettiği müstakbel gelinini oğlu askerdeyken kendi yanına alacağını ve sıkı bir denetim altında tutacağını anlattı. “mesela bi zamana kadar korursan ondan sonra o gendi gendini korur. Cahil çünkü. On beş on altı yaşındaki ne yapabilir yani? Yani herkes bir olmuyo mesela. Korkuyorum acaba mesela yani doğudan geldim, çevrede hani isteyen de olur istemeyen de olur, cahillik. Herhangi bi şey olursa ya ben ölmem lazım ya onu öldürmem lazım.”

Karadeniz’in bir köyünde yaşayan Safiye için kızlarının evlilik dışı ilişki yaşamaları zaten söz konusu değil ama kaçarak evlenmeleri bile büyük bir namus problemi olarak görünüyor. Kaçan bir kıza asla sahip çıkmayacağını, çünkü bunun hem kendisinin hem de kızının namusunu kirletmiş olacağını düşünüyor. “Namus geldiği zaman bi defadır. Bi defa daha namus olmaz. Ama dinlemedin de gittin mi istediğin yere kadar yolun var.”

Hakan, bugün kentte yaşıyor ve eskisine göre çok daha “açık fikirli” olduğunu söylüyor ama ilk gençliğinde, köyde yaşadığı dönemde, yeğenin erkeklerle konuşmasına bile müdahale ediyormuş. Hem kıza baskı yapıyormuş hem de konuştuğu erkeklere gidip uyarıyormuş.

Yine büyük bir kentte, Eskişehir’de yaşayan Serpil, evlenmek için kaçtığında, müstakbel eşinin akrabalarının hem geri dönüşünü engellemek hem de bekâretini denetlemek için yapıldığı anlaşılan bir davranışlarını anlattı: “En sonunda poşet içinde bi şey getirdiler bize. Hatta çıkarken Suat’a demişler ki bu gece kızın işini bitir yoksa yarın vazgeçer. Eline de bir şey tutuşturdular. Herkes gittikten sonra biz yalnız kaldık. Sonra poşete bi bakıyım dedim ben, çıkardım baktım, çarşaf. (...) Oraya kan çıkacak da ben bunu Suat’ın ailesine göstermeliyim.”

Yalnızca genç ve evlenmemiş insanlar için değil, yetişkin, hatta ileri yaştakiler için de cinselliğin denetimi ciddi bir baskı olarak yaşanabiliyor. Edirne’de görüştüğümüz Ertan, babasının daha sonra evlendiği kadınla hiçbir aile bireyinin konuşmadığını, çünkü evlenmeden önce babasının evine gidip geldiğini anlattı. Böyle bir ilişkiyi onaylamayışları, babalarıyla ilişkilerini dolaylı yoldan etkilerken, babalarının eşine çok daha doğrudan bir tepki göstermişler. “Babamın evlenmesini hiç bir zaman onaylamadık. Ama evlendi. Çok karşı çıktık. Evlendiği kişiyi kesinlikle onaylamadık. Çocukluk sevgilisiymiş babamın. Kadının eşi ölüyo. Üç tane çocuğu var bu bayanın da. Onun kocası ölmüş, babamın karısı öldü. (...) Babam bu kadını eve getirip götürmeye başladı. Yani bir nevi eve atmaya başladı. Dost hayatı yaşamaya başladı başta. Daha sonra aldı bunu kadın yaptı. Onun için soğuşuz yani. Şu anda dahi kadınla konuşmuyoruz. Sadece babamla konuşuyoruz”.

Müşerref, çocuk yaşta teyzesinin oğluyula evlendirilmiş. Babası ölüp de annesi üç çocukla dul kaldığında, en büyük çocuk olan Müşerref’in namusunu koruyamayacağından korkup apar topar evlendirmiş. “İstemedik ama mecburen. Babam yokidi. Yetimidik biz. Ben çok küçüktüm babam öldüğünde. Erkek kardeşim 4 yaşındaydı. Kız kardeşim annemin karnındaydı. (...) Yüzümün akıyla veriyim dedi. Ablasına gelin verdi işte”.

Namusun bekâretle neredeyse aynı şey olarak görülmesi, bu konudaki değerlerin, algıların ve düşüncelerin, uygulamaların, asıl olarak kadın bedeninin ve cinselliğinin denetlenmesine yönelik olarak değerlendirilebileceğini gösteriyor.

Bütün görüşmeler içinde namus ile ilgili olarak diğerlerinden farklı şeyler söyleyen altı kişi oldu. Bu altı görüşmeye baktığımızda, sosyal konum, yaş, eğitim gibi göstergelerde birbirlerinden çok farklı olduklarını görebiliyoruz. Her biri için ortalamanın dışında bir perspektif geliştirmiş olmanın farklı nedenleri olduğunu düşündük.

Örneğin Zeynep, İstanbullu ve birkaç kuşaktır eğitimli bir ailenin kızı. Evlenmeden önce eşiyile birlikte yaşamış, bu durumdan eşinin ailesinin haberi olduğunda, büyük problemler çıkmış ve halen de kayınvalidesiyle mümkün olduğunca az ilişki kurarak bu problemlerin alevlenmesini engelleyebildiğini anlattı. “Ben aslında evlilik öncesi cinselliğin gerekli olduğunu düşünüyorum. Sonra saçma sapan şeyler çıkıyor. Ama bunu da işin civığını çıkarmadan. Senin için önemli olan insanla bu işi yapmalarını düşünürüm. Ben öyle bir şey yaşadım. Eşimle evlenmeden önce beraber yaşadım. Hiç de pişman değilim. (...) Bekâretimi eşimle kaybettim. Dua etsin oraya kadar durmuşum.”

Alpay, sol görüşlü, genç bir öğretmen. Ona göre bekâret kadınların da erkeklerin de hayatlarını baskı altına alan bir tabu. Evleneceği kadının bekâretinin değil, birbirleriyle anlaşmalarının önemli olduğunu söyledi. “Şu anda düşündüğümde pek de sorunlu olarak görmüyorum. Karşı

taraf bu noktadan memnunsa, siz de memnunsanız, yani karşılıklı anlaşma varsa, pek sorun olarak bakmıyorum. (...) Yani bakirelik falan önemli değil. Önemli olan anlaşabileceğin kişi”.

Halide ve Kadir, Diyarbakır’da görüştüğümüz iki genç. Her ikisi de demokratikleşmenin insanların gündelik yaşamlarında büyük değişimlere yol açacağını düşünüyor ve bunu istiyor, siyasal baskılarla toplumsal baskılar arasında yakın bir ilişki olduğunu söylüyor.

Halide, cinselliğin insanın kendi yaşamına ait olduğunu, kendi kararlarıyla denetlenmesi gerektiğini şöyle ifade etti: “Bunun altında ezilmeyeceğine inaniyorsa, bence sakıncası yoktur. Yani bunun açıklamasını ya da bunun hesabını kendine verebilirse, kendi iradesinin bunun altında ezilmeyeceğini düşünüyorsa, belki yaşayabilir.” Toplumsal baskılara karşın, kişinin bunlara direnebileceğini, farklı davranabileceğini düşünüyor. Kadir ise bekâret tabusunun tek başına ele alınamayacağını söyledi. Ona göre, gelenek ve örf, kadınların korunmasına da yarıyor. Cinselliğin serbestleşmesini doğru buluyor ama böyle bir durumda kadınların daha ağır şeyler yaşamamaları için muhakkak şimdikinden farklı güçlerle donatılmalarının gerekli olduğunu vurguladı. “Eğer cinsellik illaki yaşanacaksa, o zaman yaşanan toplumun örf, adet, geleneklerin kalmadığı bir toplumda, o zaman kadına ciddi bir saygınlığın gelişmesi gerekiyo”.

Bekir, Arap kökenli, üniversite mezunu ve genç bir erkek. Eğitimin kendisini kardeşlerinden farklılaştırdığını, özgürleştirdiğini vurgulayarak şöyle dedi: “Kızımın bi yere bağlı hatta bağlıdan da öte, bi yere bağımlı olarak sürgün yaşayacağına, özgür ve kendi iradesiyle hayatı doya doya yaşamasını benimserim. Benim kendi kanaatim böyle. Benim kardeşlerim böyle değil. Beş erkeğin içinde böyle düşünen dört erkek var diyebilirim”.

2.7. Bedenin Denetlenmesi: Giyim

Kadın bedeni, çeşitli yöntemlerle ve çeşitli özneler tarafından denetlenebiliyor. Bunların en iyi bilineni ve üzerinde durulanı, özel alanda, ailenin, kadınların namusunu korumaya yönelik denetimleri. Bu denetimin önemli bir bileşeni ise, kadınların giyim kuşamlarının dikkatle seçilmesi. Bizim görüştüğümüz kadın ve erkekler, bu tür denetime konu olduklarına ya da bu denetimi bizzat gerçekleştirdiklerine ilişkin pek çok deneyim aktardılar.

Görüşmeleri yaptığımız dönemde yaygın bir şekilde konuşulan, tartışılan bir başka denetim mekanizması ise, daha çok kamusal alanla ilişkilendirilen türban ile ilgili yasaklamalardı. Türban, özel alanda, ailenin denetimi söz konusu olduğunda teşvik edilen (ya da zorunlu tutulan) bir giyim iken, kamusal alanda tam tersine, devlet tarafından yasaklanıyor. Her iki boyutu da göz önünde tutmaya, ikisini de ayrı ayrı değerlendirmeye çalıştık.

Ailenin denetimi ile kamusal alanda devletin denetimi arasında önemli farklar bulunmakla birlikte, her ikisi de kadınların kendi bedenlerini denetleme haklarını yok sayıyor. Ayrıca, doğrudan türban ya da örtünme olmasa da erkekler tarafından sıklıkla dile getirilen “başımı belaya sokmayacak şekilde giyinsin” talebini de bu çerçevede ele aldık.

Türban ile ilgili sorularımıza verilen yanıtlar, bu konunun inançla ya da kişisel tercihle ilgili olmaktan çok, siyasi bir konu olduğunun düşünüldüğünü gösteriyordu. Türbana karşı

olmadığını söyleyenler bile, siyasi sembol olduğunda farklı değerlendireceklerine ilişkin şerhler düşme gereği duydular.

Türbanlı kadınların okullara alınmaması konusunda ne düşündüklerini sorduğumuzda, bu uygulamayı hararetle desteklediklerini söyleyenler, genellikle kentli kadınlar oldu.

Örneğin Suzan, bu konuda en kesin ve sert tutumu sergiledi: “Bizim bir kılık kıyafet devrimimiz var. Atatürk’ün ve devletimizin. Biz bir devletiz. Sonuçta bizim bir giyim tarzımız var ve orası da bir resmi kurum. Hiç bir resmi kurumda o kılık kıyafetin dışına çıkılmaz”.

Mert, pek çok konuda olduğu gibi, bu konuda da liberal davranmaktan yana olmakla birlikte, örtünmenin din ile değil siyaset ile ilgili olduğunu düşündüğünü, bu nedenle de doğru bulmadığını söyledi. “O çünkü bence inançtan ziyade şekil olduğu için, o çok farklı. Ben öyle fazla inançlı insan da değilim. Tanrıya inanırım ama dindar bi insan olduğumu söyleyemem. Ama tesettür olayı bence dinden ziyade şekilcilik ve biraz da politik bir giyim seçimi. Onun için açıkçası tabii ki kendi bileceği şeydir. Öyle giyinebilir. Ama ben onla olmayı istemem. İstemem değil, olmam. O kadar net”.

Şahin, sol görüşlü bir öğretmen. Türbanlı kadınların okullara alınmamasını doğru bulmadığını ve bunu bir demokrasi sorunu olarak gördüğünü söyledikten sonra, “tabii ki bu insanlar samimi oldukları sürece. Eğer siyasi bir taktik olarak bunu şey yapıyorlarsa, o zaman desteklemem” dedi.

Mehtap da benzer biçimde, kişisel bir tercih olarak örtünmeye karşı olmadığını ama siyasal bir işaret olarak türbanı istemediğini söyledi. “Türbana şöyle karşı değilim, eğer onu gerçekten kendi iradesiyle, isteyerek şey yapıyorsa, gerçekten karşı değilim. O onu ilgilendirir. Ama onu siyasi simge veya kendini gösterme olarak şey yapıyorsa, onu istemiyorum.”

Ertan, siyasi olarak ve kişisel yaşamında muhafazakâr bir işçi. Okullarda türbanın yasaklanmasına karşı olduğunu söyledi, ama güvenlik açısından sorun yaratacak biçimde giyinilmesini de uygun bulmadığını ekledi. “Türbanla girene yasaklama getiriyolar niye mini etek giyene yasaklama getirmiyolar. Giyim bence önemli değil. Önemli olan kafanın içi. Türban giymiş ya da mini giymiş. Benim için fark etmez. Herkesin dini kendinedir. Ama tanınmayacak biçimde de giyinmemesi lazım. Sadece gözleri gözükiyorsa, ona ben de karşıyım. Kim olduğu belli değil. Karı mı erkek mi? Ne bileyim, PKK’lı mı Türk mü? O kadara karşıyım”.

Turan, kendisini her şeyden önce, çağdaş bir insan olarak tanımlıyor. Bu nedenle de türbana kesinlikle ve her durumda karşı olduğunu söyledi. Eşinin kapanması bir yana, herhangi bir biçimde “türbanlılar” a benzemesini de hoş karşılamayacağını şöyle belirtti: “Biz daha evlenmeden önce, onun uzun siyah bi eteği vardı. Türbanlılar gibi. Ya bunu dizine kadar kestirirsen kestir, ya da giyme bunu. Böyle bi şeyimiz oldu”. Turan’a eşinin kısa ya da dekolte giymesi konusunda ne düşündüğünü de sorduk, o zaman dedi ki “insanı tahrik etmedikten sonra, ne isterse giyebilir”.

Burcu da türbanı hoş bulmadığını, siyasi bir giyim tarzı olarak gördüğünü söyledi. İlerde nişanlısının ya da eşinin kapanmasını istemesi halinde ne yapacağını sorduğumuzda, “kapanmam. (...) Benim bir takım değer yargıları var. Bana ters düşüyo. O benim kapanmamı

isteyeceğine, ben onun açılmasını isterim. Bu tarz konularda açık bi insan olmasını isterim” diye yanıtladı.

Türkan, türbana karşı olmadığını ama siyasi bir işaret olarak gördüğü için onu ürküttüğünü anlattı. “Türban olayına karşı çıktığım değil. Bu kadar had safhaya geldiği için karşı çıkarım. Asla diyorum bak. Benim ailem de kapalı. Kapalı derken, annem kapalı. Bizde türban olayı yok. Ailemde hiç kimsede türban olayı yok. (...) Ama türbanın altından neler çıkacağı beni korkutuyo. “

Kendisi kapalı bir kadın olan Yeter, kızlarının örtünmesini hiçbir şekilde istemediğini söyledi. Kendi örtüsünü de “normal başörtüsü” olarak tanımladı ama saçlarını tamamen kapatacak biçimde sıkıca bağlanmış bir örtüydü. Kendi örtünmesinin siyasi bir anlamı olmadığını belirtmek için “normal başörtüsü” tabirini kullandığını tahmin ediyoruz. “Türban, peçelilere çok kızıyorum. Kızımın takmasını istemem. Ben türban takıyorum ama peçeli olmasını istemem. Ben normal başörtüsü bağlarım. Kızımın da türban takmasını istemem. Türban kötü bişey de değil ama istemem”.

Örtünün altında kontrol edilemeyecek “bir şeyler”in olabileceği endişesi, yalnızca Türkan tarafından değil, başka görüşmelerde de ifade edildi. Örneğin Eşref, örtülü kadınların “başı kapalı ama içi fesat” olduklarını, onlara hiçbir biçimde güvenmediğini ve kızının kapanması halinde zorla da olsa onu açacağını söyledi.

Asiye, oldukça muhafazakâr değerlere sahip; özellikle cinsellik ve namus konusunda. Ama kendisi kapalı değil ve kızının kapanma ihtimalini düşünmek bile istemediğini söyledi. O da Eşref gibi, ne yapıp edip böyle bir duruma engel olacağını anlattı. Kızının mini etek ya da dekolte giyinmesi hakkında ne düşündüğünü sorduğumuzda, “ortam götürüyorsa giyebilir” dedi.

Genç bir kadın olan Aysu için türban, kişisel bir tercih ve bir “imaj”; bu nedenle de yasaklanmasını çok saçma buluyor. “Öyle bi imaj belirlemişler kendilerine”, bu imajın örneğin bir punkçu imajından pek farkı yok onun gözünde. Bazı insanların kendilerini bu imajların arkasında daha rahat hissettiklerini bildiğini, kendisinin de bir ara rocker gibi giyindiğini anlattı.

Nuran’a göre türban sorunu tamamen dinin toplumsal hayatı işgaline ilişkin bir sorun. Eğer böyle bir işgal olmasaydı, okullarda türban yasağı da olmayacaktı ona göre.

Görüştüğümüz arasında kapanmanın inançla ve yaşam tarzıyla ilişkili olduğunu düşünen, böyle bir tarzı benimseyenler de vardı. Örneğin genç bir erkek olan Sedat, evleneceği kızın kapalı olmasını tercih edeceğini söyledi. “Başının kapalı olmasını isterim. Kapalı olsun, yeterli. Ya da çok aşırı sevdalısı olsam, saçı belki açık olabilir de öbür türlü kıyafetleri daha düzgün olmasını isterim”.

Umman, kendisini inançlı bir insan olarak tanımlıyor. İlerde kapanmayı düşünüp düşünmediğini sorduğumuzda, nerede çalışacağına bağlı olarak karar vereceğini anlattı. Yani kendisi kapanmayı istese de eğer kapalı bir çevrede çalışmazsa, o zaman açık kalacağını söyledi. Okuduğu okulda türbanlı öğretmenler varmış, onlar da okul kapısına kadar kapalı gelip kapıda başlarını açıyorlarmış. “Bazılarına da yakışıyo ya. Benim hoşuma gidiyo kapalı kadınlar. Her şeyi uyumlu

giydiklerinde benim çok hoşuma gidiyo. Ayakkabısının rengi, makyajı, türbanının rengi... çok hoşuma gidiyo o şekilde”.

Kemal, özellikle genç kadınlar için örtünmenin ve kapalı giyinmenin en güzeli olduğunu düşünüyor. Görüşme sırasında bizi de kolsuz giyinmediğimiz için takdir ettiğini belirtti. Her ne kadar “istismarcı”ların olabileceğine değindiyse de, Kemal için türban, uygun bir kadın giyimi olarak görünüyor. “Ben şöyle diyorum, o şekilde sarılma değil de güzel bir başörtüsüyle beraber okuyan genç kızlarımız. Televizyonda izledim dedi ki benim bi senem kaldı. Altı senelik bi okulda, zannedersem tıpta okuyor. Benim beş seneme yazık değil mi diyor (...) Ama toplum olarak o şekilde türban giyenler artık istismarcı, şudur budur. Onlara pek kafam ermiyo benim ama herhangi bi olaya karışmayan bir genç kız başını bağlasın, ne olur?”

Kemal’a kadınların ne giyeceklerine kendilerinin karar vermesi konusunda ne düşündüğünü sorduk, şöyle cevap verdi: “Bugün evli olan bir genç kızımız bana göre beyinin yanında eğer ilgi çekecek şekilde bir şeyler giyorsa, ben buna karşıyım. Çünkü sen artık evlisin. Genç kızken belki bazı şeyler. Evde ne yaparsan yap. Ama yolda giderken tüm vücut hatlarını göstermeye gerek yok. Ben buna böyle demokrasi söylemiyorum yani. Şimdi kaldı ki çünkü sen artık hanımsın. Örnek olman lazım ama güzel bir şekilde, mütenasip bi şekilde giy”. Kadınların kendi başlarına bırakıldıklarında vücut hatlarını göstermeye yatkın olduklarından korktuğunu tahmin ettiğimiz Kemal’in ilk eşi açılmış ama şimdiki eşinin yarım bağlanmış bir başörtüsü vardı.

Safiye’nin üç kızının üçü de kapalıymış. Gelinin açık olmasını “her koyun kendi bacağından asılır” diye yorumladı. Safiye, kadınların örtünmesi, hiç olmazsa kapalı giyinmesi gerektiğini düşünüyor.

Şükriye’nin anlatımı, bütün görüşmelerden edindiğimiz izlenimlerin billurlaşmış hali gibiydi: “Ben karışmam. İsterse bikiniyle gezsin. O onun sorunu. Aşırısı iyi değil. Güzel bi pardesönü giy, hanım hanımcık kapan. Ne böyle sarınıyosun. Belli ki bi yerlerden destekleri var. Oldu da yani”. Bir yandan giyimden kişisel bir tercih olduğunu söylerken bir yandan aşırılıktan sakınmak gerektiğini belirtiyor, aynı zamanda kapanmanın hanım hanımcılığına ilişkin olumlu bir değerlendirme yapıyor ama aşırı kapanmanın da arkasında siyasi bir komplo olduğunu ima ediyor.

Kadınların giyim kuşamlarının denetlenmesi, türbanın teşviki ya da yasaklanması ile sınırlı değil. “Açık” kadınlar için de baba, koca, hatta evlatların denetimi söz konusu. Örneğin Asiye, kapanmaya şiddetle karşı olmasına karşın, evlenene kadar ağabeyinin giyim konusundaki denetimi altında yaşamış. “Ben 86’da Ankara’ya geldiğimde, abim bana pantolon giydirmiyodu. Katiyen. Yengem etek alırken böyle kaldırıp bakıyodu içi gözüküyo mu diye”. Şimdi kocası pek karışmıyormuş ama kendisinin dikkat ettiğini anlattı. “Nasıl diyim, mesela askılı giyerim. Ama nasıl diyim, şort giymem. Ha tatil yerlerinde giyerim ama yaşadığım semtte giymem”. Böylece, giyim tarzını ortama göre, gelebilecek tepkileri göz önüne alarak belirlediğini de anlatmış oldu ki bu yaklaşım başka görüşmelerde de karşımıza çıktı.

Örneğin Rıza, eşinin giyimine hiçbir şekilde karışmadığını belirttikten sonra, ama onun da “ortama” uygun biçimde giyindiğini, doğrusunun da bu olduğunu söyledi. “Mesela Ulus’a mini etekle gitmesi mantıksız bi şey olabilir. Giyebileceğin bir ortam olsa sorun çıkmaz ama mesela

bir deniz kıyısı falan ama olmayacak ortamlara girmek akıllıca değil. Gereksiz problem, gereksiz sıkıntı yaratır”.

Özkan da benzer biçimde, yanındaki kadının kendisini zor durumda bırakacak şekilde giyinmesini istemediğini şöyle ifade etti: “Örneğin kısa etek giyinmişsiniz, gidiyorsunuz çarşıda, biri bakıp şöyle yaptığı zaman ben bundan huzursuz olurum ve bundan huzursuz olmak istemiyorum”.

Hakan için giyim tarzının önemi yokmuş ama kız arkadaşının fazla açık giyinmesini de istemeyeceğini söyledi. “Kılık kıyafette mini etek giymesine izin vermem. Sonuçta ben erkeğim, onu bilirim. Derim ya bu mini etekle gezecek, erkekler buna bakacak. Kıskançlık sonuçta. Ama normal etek, pantolon, askılı giysin, onlar önemli değil. Çok kısa giymesin”. Kız arkadaşının giyimine karışma hakkını nereden bulduğunu sorduğumuzda, onun da kendisine karışabileceğini söyledi ama bu müdahalenin nasıl olabileceğini düşündüğünde, aklına bir örnek gelmedi.

Mete, türbanın siyasi bir işaret olduğunu düşündüğü için benimsemiyor ama kız arkadaşının mini etek giymesindenense türban takmasını tercih edeceğini, aslında kapalılığın da bir kadına çok yakıştığını anlattı. Çağlar’ın kız arkadaşı nasıl davranacağını bildiği için davranışlarına karışması gerekmiyormuş ama bazen dar giyebiliyormuş, o zaman da Çağlar arkadaşını uyarıyor, “üstüne bir mont falan” veriyormuş.

Kendini dindar bir Müslüman olarak tanımlayan Sadık, kızlarının açık olduğunu, çünkü evlendikten sonra artık bu konudaki kararın kocalarına ait olduğunu söyledi. “Ben evlendirdikten sonra benden çıkar. Kız evladı evlendi, gitti. Tamam. Kocasını aç derse açar, açma derse açmaz.”

Biri İlahiyat Fakültesinde ders veren, diğeri ise İslamcı dergilerde yazılar yazan iki erkek, Recep ile Zekeriya, kapanmanın tamamen simgesel bir şey olduğunu, türban takmakla iffetini korumanın farklılığını vurguladılar. Her ikisi de asıl önemli olanın iffet olduğunu, bir kadının açık ya da kapalı olmasının onun iffetli ya da iffetsiz olduğunu göstermeyeceğini söylediler. “İffet bir şeyin korunması değil. Bana göre en öncelikle korunması gereken şey, kişinin aidiyetidir. En büyük iffet orda başlar. Siz insansınız netice itibarıyla. İnsani dokularınızı korumanız sizin önemli ve öncül iffeti ortaya koyduğunuz demektir”.

Kendisi kapalı bir kadın olan Feride de benzer biçimde, örtünmenin kişisel bir tercih olduğunu, kendisini böyle daha iyi hissettiğini, ama açık arkadaşları da olduğunu vurguladı. “Ama hiç kılık kıyafet, benim için karşımdaki insanla elektrik veya arkadaşımı tercih etmek de hiç kıstas değil. (...) Hiç kimseyi kılığından, kıyafetinden dolayı sorgulamak, yargılamak benim işim değil” dedi.

Görüştüğümüz kadınlardan birinin, Şafak’ın birkaç aylık bir kapanma deneyimi olmuş. Şafak bir pavyonda konsomatristlik yaparken, çocuğunun babasıyla karşılaşmış, imam nikahı kıymışlar ve Şafak hamile kaldığında işi bırakmış. İki aylık hamileyken, kendi kendine kapanmaya karar vermiş, kocasına söylemiş, yeni kıyafetler almışlar, kapanmış. Çocuğu doğduktan kısa bir süre sonra, kocası eve seyrek gelmeye, para getirmemeye başlamış. Bir yandan da şiddet devam ediyormuş. Elektriklerin kesilmesi ve eve haciz gelmesinden sonra, ailesinden de hiçbir destek alamayan Şafak, yeniden çalışmaya başlamış, kendi deyimiyle, “o ortama tekrar başlamak zorunda” kalmış. Böylece kapanma faslı da sona ermiş. Kapanma kararını nasıl verdiğini

hatırlayıp hatırlamadığını sorduğumuzda, bunun tamamen huzur arayışı olduğunu, kapandığında kendisini “daha huzurlu ve daha temiz” hissettiğini, işe yeniden başladığında günlerce ağladığını anlattı.

2.8. Ücretli Çalışma

Kadınların ev içinde ya da dışında ücretli çalışmaları, bir yandan toplumsal denetimle, diğer yandan kişisel güçlenme ile ilişkili bir konu. Kadınlar ücretli çalışmaya katıldıklarında bu onların aile içindeki konumlarını etkiliyor, kişisel güçlerini ve güvenlerini artırıyor. Diğer yandan, bu çalışma, kadınların ev içinde üstlendikleri rollerde bir değişim olmadığı sürece, onların daha fazla yıpranmalarına, kendilerine zaman ayıramamalarına da neden oluyor. Ücretli çalışmanın bu iki yönü, görüşmelerde kadınlarla erkekler arasında paylaşılmış olarak vurgulandı. Kadınlar, ücretli çalışmanın olumlu ve güçlendirici yönüne işaret ederken, erkekler daha çok yıpratıcı ve engelleyici boyutlarından söz ettiler. Yalnızca çok genç ve çalışan bir kadın olan Aysu, ev kadınlığını özenilecek bir durum olarak gördüğünü belirtti.

Aliye, çocukluğundan başlayarak çalışmış. Kendi arazileri varmış, küçük yaştan itibaren “işlerin başında durmuş”. Daha sonra evlenmiş, çocukları biraz büyüdükten sonra çalışmaya başlamak istemiş ama eşinin itirazıyla karşılaşmış. “Sonra geldim buraya, aynı durumda bi arkadaş, o zaman artık temizlik şirketleri açılmış, baya aradan zaman geçti. O da benim eşimin arkadaşının hanımı oluyo. Kız Nedime dedim, senin burada ne işin var? Eee, ben çalışıyorum, hastanedeyim. Kız dedim, beni de alsana oraya dedim, ben kadrolu işe girdim. (...) Eşim ilk zamanlar tabi ki sorun yarattı biraz. Şöyle böyle dedi. Ben bi beş milyon dahi olsun, bi milyon dahi olsun, gidip kocamdan istemesi o kadar zor geliyordu ki. Kendim çalışmayı tercih ettim. (...) Bu sefer babam kızdı. Ya utanmıyo musun sen hayvan herif, eşini gönderiyosun elin bilmem ne yerine falan diye. Bu sefer o söyledi. Artık onu da hallettik (...) Bizim ailede çalışma yoktu yani. Öyle öyle alıştılar. İlk etapta ben girdim işe”. Aliye, çalışıyor olmaktan ve ailesindeki diğer kadınlara öncülük yapmaktan gurur duyuyor. Küçük yaşta üvey babasının oğluyla evlendirilirken itiraz bile edememiş ama şimdi ailedeki bütün kararlarda önemli bir ağırlığa sahip. Son yerel seçimlerde muhtar aday olmuş. Aliye’ye kızlarının ücretli çalışmalarını isteyip istemediğini sorduğumuzda, şöyle yanıtladı: Çalışmalarını isterim. Ama şimdi çocuğu var. Çalışmak istiyor ama biraz da büyütsün istiyorum ben de. Biraz daha büyüsün. O zor durumları atlatsın. Yanceğine, bi yerden düşeceğine, bi araba çarpacağına. Bi de sağlam birine çocuğunu bıraksın. O şekil çalışmasını isterim. Başarmasını isterim.”

Huriye de Aliye gibi, eşinin muhalefetine rağmen ücretli çalışmaya başlamış. Çocuğu üç aylıkken apartmanlarda merdiven silmeye gidiyormuş, sonra düzenli bir temizlik işi bulmuş ve şimdi sigortalı temizlik işçisi. “Ben kendim karar verdim. Eşim gene razı olmadı. Ben dedim sen daha önceleri de böyleydin. Eve beş kuruş para getirmedin. Sen evin nasıl geçindiğini bilmiyosun ama bundan sonra sen bana karışmayacaksın. Ben kendi ayaklarımın üstünde duracam diye. Ben kendi imkanlarımla geldim. Gene ben eşimin lafına gideydim, belki bizim yuvamız dağılırdı şimdiye”.

Hem Aliye hem de Huriye, eşlerine rağmen çalışmayı başarmışlar; her ikisinin de eşinin aile içindeki konumunda güçsüzlükler var: Aliye’nin eşi, babasının işinde ve anlaşıldığı kadarıyla düzenli bir ücret almadan çalışıyor. Dolayısıyla, bağımsız bir hane haline gelmeleri, ancak

Aliye'nin para kazanmaya başlamasıyla mümkün olmuş. O zamana kadar üvey babasının (aynı zamanda kayınpederi) denetimi çok daha sıkıyken, daha sonra bu denetim gevşemiş.

Huriye'nin ise kocası uzun süredir düzenli bir işte çalışmıyor. Ev kirasını ödeyemedikleri için birkaç kez ev sahibine haber vermeden taşınmak zorunda kalmışlar, borçlarını ödeyemedikleri için sık sık elektrikleri ya da telefonları kesiliyormuş. Bu nedenle de Huriye, çalışmaya karar verdiğinde, kocasına “bundan sonra sen bana karışmayacaksın” diyebilmiş.

Benzer koşullarda çalışmaya başlayan Sultan için ise durum bundan farklı. Sultan ve eşi Van'dan Eskişehir'e göç etmişler. Sultan geldikten sonra hemen çalışmaya başlamış, eşinden daha fazla ve düzenli para kazanabiliyormuş, eşi onun ücretli çalışmasından rahatsız olsa bile, kazandığı paraya muhtaç oldukları için, sesini çıkaramıyormuş. Ama Sultan'ın anlattığına göre, Eskişehir'e taşındıktan sonra daha önce ender yaşadıkları dayak ve şiddet artmış, kocası çok sık ve çok ağır biçimde Sultan'ı dövmeye başlamış. Sultan bu nedenle birkaç kez hastanelik olmuş. Buna karşın, geri dönmeyi, yeniden köyde yaşamayı istemiyor, çünkü orada hareket alanının çok daha kısıtlı olduğunu düşünüyor. Belediye'nin sosyal yardımlarından yararlanmak, temizliğe gitmek, hastaneye gidip muayene olmak gibi şeyleri kendi kendine yapabiliyor ve bundan son derece hoşnut. “Ben her işe koşuyom. Mesela bilmediğim bi işi de tutarım. Belediyeye koşuyom mesela, kömürümü alıyom. Allah razı olsun. Aşevine gidiyom mesela, yemeğimi getiriyom. Şuraya gidiyom, buraya gidiyom, her derde, her çileye ben koşuyom. O koşamıyo. Bilemiyo. Temizliğe giderim, çapaya giderim, sık sık hastaneye giderim.”

Sultan'ın eşi Asım, evin geçimini sağlayamadığını söylerken çok zorlandı, “eve gelmeye utanıyodum. Kendi kendime utanıyodum” dedi. Karısının pancara ya da temizliğe gidiyor olmasından hoşnut olmadığını da şöyle ifade etti: “Eğer halin vaktin yerindeyse, o kadın ancak kendi evinin işlerini yapması lazım. Kendi çoluk çocuğuna bakması lazım. Bi kadın öyle yaşamalıdır. Bi işe gitmemeli. Mesela dört tane çocuğum var, benim hanım mesela evet bi memursa o ayrı mesele. Ama bi hizmetçilikte diyelim ben de işe gidiyom o da işe gidiyo. Evde yokuz. Evde olsa, kendi işi yapsa bence daha iyi.”

Neriman, çocukları büyüdükten sonra çalışmayı düşünmüş. Hatta tanıdığı bir öğretmene söylemiş, onun çalıştığı dershanede temizlikçi olarak işe başlayabileceği yanıtını almış. Ama eşi ve çocukları şiddetle karşı çıkmışlar. “Sen çalışmanın ne olduğunu biliyon mu. (...) Olsun da ne olursa olsun. Evden kurtulmak olsun da. Dışarıya ben bi çıkıyım istedim. Sen çalışmanın ne olduğunu biliyon mu, emir altında çalışmak nasıl. Küçük kızım başladı. Ben eve falan gelmem okuldan çıkınca, dışarlarda gezerim. Ben işe gidicem diye akılları çıktı. İstedim yani çalışmak”.

Neriman'ın bu isteğini gerçekleştirilmesi mümkün olmamış, çünkü büyük bir maddi sıkıntıları yok, eşinin emekli maaşı ve büyük kızının ücreti ile geçimlerini sağlayabiliyorlar; “evden kurtulmak” belli ki çalışmaya başlamak için yeterince güçlü bir gerekçe olarak görülüyor.

Menekşe, üvey babası/amcasının dükkanında çalışmaya başladığında, genç bir kızmış ve o zaman Diyarbakır'da kadınların çalışması görülmemiş bir şeymiş. “Ben ilktim denebilir. Hakkaten ilktim. Bi tane tezgahtar kadın vardı. O zaten Diyarbakır'da parmakla gösteriliyordu. İnanılmaz ilgi çekiyodu. Herkes aaa, kadına bak, mağazada kadın çalışıyo”. Diyarbakır'da görüştüğümüz bir başka kadın, Öznur da benzer bir biçimde, kadınların çalışmasının buldukları toplumsal ortamda alışılmadık bir şey olduğunu anlattı. Birkaç yıl önce, kocası işsiz

kalmış ve uzun süre iş bulamamış. O zaman kendisi çalışmayı düşünmeye başlamış. Ama “okumamış, kariyer sahibi olmamış kadınların çalışmasına farklı gözle” bakıldığı için, ne iş yapacağını bilememiş. Daha sonra tesadüfen bir açılış işi bulmuş ve çalışmaya başlamış.

Hem Öznur’un hem de Asım’ın anlatısında, kadınların ücretli çalışmasıyla ilgili ince bir ayırım göze çarpıyor: “bir memur olarak” ya da “okumuş, kariyer sahibi” bir kadın olarak çalışmaları uygun bulunuyor ama bu koşullara sahip olmayan kadınların çalışmasına “farklı gözle” bakılıyor.

Bu iki anlatıyı ücretli çalışmanın ciddi ve belirgin bir kategorilendirmeye tabi tutulduğuna ilişkin ipuçları olarak düşünmek mümkün. Yani, kadınların ücretli çalışmasını tek ve homojen bir bütün olarak değil, sınıfsal ayrımlara denk düşen bazı nitelikler tarafından kategorilendirilmiş olarak değerlendirmek gerekiyor. Orta sınıftan eğitilmiş ve meslek sahibi kadınların ücretli çalışmaya katılımı daha kolayken, alt sınıftan, eğitimsiz, “niteliksiz” kadınlara sıra geldiğinde, çalışmalarını “çoluk çocuğun rızkı”yla gerekçelendirmedikleri, yani sonuçta kadınlık rolleriyle bağdaştırmadıkları sürece, uygun olmayan bir faaliyet olarak görülüyor.

Yeni evli bir hemşire olan Mediha’nın anlatısı da meslek sahibi bir kadının çalışmasının desteklendiğini gösteriyor. Mediha’nın annesi çalışmak istediği halde babası engellemiş- “erkeklerin kıskançlıkları falan olur ya, yeni evlilik döneminde. Kıskanmış herhalde” diye anlattı. Kendisi de evlendiğinde eşi çalışmasını istememiş. “Evlendikten sonra çalışmamı aslında eşim pek istemiyodu. Evde otursan daha iyi diyodu. Kayınvalidem kayınpederim buna çok şiddetle karşı çıktılar. Onun elinde bi mesleği var, niye evde otursun diye. Yok falan. Benim gözüm götürmez diyodu ama...” Kayınvalide ve kayınpederinin desteğiyle, eşinin itirazına rağmen Mediha evlendikten sonra çalışmayı sürdürmüş. Kayınvalidesi, çocuğu olduğunda da kendisinin bakabileceğini, böylece gelininin çalışabileceğini söylüyormuş.

Görüştüğümüz kadınlardan ikisi, Kezban ve Müşerref, tarım dışında ücretsiz aile işçiliği yapmışlardı. Müşerref, kendisini “ev hanımı” olarak tanımlıyor. Ancak görüşmenin bir yerinde, kocası yorgancılık yaparken pek çok dikiş işini eve getirdiğini, kendisinin de koltuk örtüsü, perde gibi şeyler diktiğini anlattı. Yıllarca böyle çalışmış. Ancak işin sahibi kocası olduğu için, Müşerref’in katkısı hem kendisi hem de eşi tarafından, “eşine yardım” olarak görülmüş ve kadınlık rolünün doğal bir parçası olarak kabul edilmiş. Kezban da benzer biçimde, eşinin iflas etmesinden sonra mefruşat işinde onunla birlikte çalışmış, ancak herhangi bir ücret almadığı gibi, sigorta da söz konusu olmamış. “Beyimin bağ-kuru var, onunla gidiyorum” dedi.

Ertan, tanıştıklarında eşinin tezgahçılık yaptığını, evlendikten sonra çalışmayı bıraktığını anlattı. “Çünkü babam, kardeşim, ben. Evde üç erkektik. Ben evlendim, babamla ve kardeşimle de ilgilenmesi gerekiyordu eşimin. Mecbur, onun için çalışmadı.” Evle ilgili işler kadınlar için asli olarak tanımlandığı sürece, ücretli çalışma, özellikle de “kariyer sahibi” olmayan bir kadın için, kolaylıkla vazgeçilebilir görülüyor. Ertan eşinin çalışmasına karşı olmadığını, bunun asıl olarak maddi olanaklara bağlı olduğunu anlattı. İlerde kızları büyüdüğünde maddi sıkıntı yaşarlarsa, eşinin çalışmasını istemiş.

Ücretli ya da ücretsiz çalışma kadınlık rolüyle böyle örtüşürken, çalışmama da yine aynı şekilde, kadınlığın bir gereği olarak görülebilir. Daha çok erkeklerin anlatılarında ortaya çıkan bu yaklaşım, Berk tarafından şöyle dile getirildi:

“Belki anneleri de çalışacak ama ben o konuda ezikliği yaşadığım için fazla çalışması taraftarı değilim. Bu yobaz bi düşünce değil. Tamamıyla çocuklarla ilgilenisin, o sıcak aile ortamını kursun. Çünkü bunları erkek yapamaz. Kadının rolü çok farklı. Bizi birlikte tutsun”.

Kadınların ücretli çalışmasına şiddetle karşı çıkan Sedat, kendi işsizliği ile kadınların çalışması arasında dikkat çekici bir bağlantı kurdu ve işsizliğin ortadan kaldırılması için kadınların eve dönüşünün teşvik edilmesi gerektiğini savundu: “Şöyle bi uygulama gelmiş olsa, mesela resmi dairelerde, gerekli yerlerde hemşireler, toplumsal olaylarda bayan polis daha açabiliriz bunları, çeşitli alanlarda olabilir ama daha çok kadın çalışanını azaltmak. Özel sektörde sekreter olayını en aza indirmek için özel vergi falan. Mesela erkekten vergi üç lira alıyosan, ondan beş lira alacaksın. Biraz daha cazibesini kaybedecek. Ondan sonra erkekler daha fazla iş bulur. Erkekler iş bulduğu zaman ekseriyetle işler rayına oturur. Bugün daha çok ailelerdeki çatışmalarda bence erkek işsiz, evine para getiremiyo, artı hanımını çalıştırmak istemiyo. Ne yiyecek, duvarı mı kemirecek. Olan oluyo ondan sonra. Çünkü toplum yapısı onu götürüyo. Bugün biz toplum yapısını değiştirmek çok zor bi şey.”

Sedat gibi işsiz olan Kazım da kadınların çalışmasını uygun bulmamasının nedenini şöyle açıkladı: “Evdeki işlerin aksaması diyebiliriz. Bunlar bahane olarak gözükebilir. Çocukların bakımı olarak düşünebiliriz. dışarıda işe gitme safhasında dışarıdaki insanlardan rahatsızlık duyacağını veya iş ortamında bi rahatsızlık duyabileceğini düşünürüm. Çalışmasına karşıyım. Sadece kadınların çalıştığı bi ortamda feminist bi hava esiyo. Onlar kendi aralarında konuşurken daha çok erkek düşmanlığı gibi konulara giriyolar. Bütün kadınlar bu tür şeyleri yapıyolar. Bu yüzden istemem.”

Kemal, kadınların çalışmasına karşı olmadığını söyledikten sonra şöyle devam etti: “Ama burada şu var, bir kadın çalıştığı zaman acaba gerektiği şekilde çocuğunu yetiştiriyor mu? Yani bana göre böyle yurtlarda, çocuk yuvalarında, oralarda acaba gerekli şekilde acaba eğitebiliyorlar mı? Büyütebiliyorlar mı? Bilmiyorum. Benim açımdan eğer bir kadının kocasının maddi imkanları iyiye, bana göre, çalışsın. Çocuğunu büyüksün. Evinin kadını olsun. Yemeğini, yatağını, ütüsünü, üstünü, başını, çocuğunu yetiştirsin. Ama eğer maddi yönden imkan yoksa, çalışsın. Adabıyla beraber çalışan kadın, neden çalışmayacak?”

Kadının ücretli çalışması ile ilgili olarak gündeme gelen bu “adap”, başka anlatılarda da karşımıza çıktı: “Kadın namusuyla çalıştıktan sonra, tabii ki çalışsın” (Eşref); “kendini biliyorsa, ne yaptığını biliyorsa, çalışmasını isterim”(Sadık); “kadının kendinde bitiyor olay. Eğer kendini koruyabilecekse, çalışabilir” (Mete).

Böylece, kadınların ücretli çalışması, ailenin geçimine katkı amaçlı ve edebini koruma koşullu bir sorumluluk/hak olarak ortaya çıkıyor.

Görüşüğümüz kadınların tamamı, ücretli çalışmanın özgürleştirici ve güçlendirici yanını vurguladılar; yalnızca çok genç ve çalışan bir kadın olan Aysu, zaman zaman ev kadınlarına özendiğini anlattı: “Vay diyorum, bu anneannem de amma şanslı hatun falan diyorum içimden. Niye çünkü, sabah kalkıyo sekizde, kendi evinde. Misler gibi evi var. Kocasına hizmet ediyo. Kocasına ona getiriyo. Ona saygı duyuyo. (...) Bir tek adam. Tek bir kişi. Ama çalışan kadın öyle değil. Herkese saygı duymak zorundasın. Herkese hizmet etmek zorundasın. Anneannem şanslı kadın. Ev kadınları şanslı”.

2.9. Cinsiyet Eşitliği

“Sizce kadınlarla erkekler eşit midir” sorusuna aldığımız yanıt, büyük oranda varolan durum bu değilse de aslında eşitliğin olması gerektiği yolundaydı. Bu konuda kadınlarla erkeklerin verdikleri yanıtlar arasında sistematik bir farklılık görünmüyordu. Ancak, eşitsizliğin tarifi ve ortadan kaldırılmasına ilişkin perspektifler, birbirinden çok farklıydı. Genç kadınlarla erkekler, çok eski ve köklü bir sorun olarak görülen cinsiyet eşitsizliğini haklarla ilişkilendirmek yerine kültürel atmosferle, dinle, eğitimsizlikle bağlantılı bir tür “doğal durum” olarak tarif ederken yetişkin kadınlar, eşitsizliği kendi yaşam deneyimleriyle bağlantılı somut durumlarda görüyor ve somut bir sorun olarak tanımlıyorlardı.

Örneğin Burcu, muhtemelen orta öğretim tarih kitaplarından aklında kalan iddiaları hatırlayarak, “Türklerin taa orta Asyaya yerleştiklerinden ve İslamiyeti kabul ettiklerinden bu yana hani biliyorsunuz, Gök Tanrı olayı, kadın erkek falan filan. Birlikte yönetilen bir Türkiye bilmemne. İslamiyeti kabullenmeden sonra bize ne olmuşsa olmuş zaten” diye konuştu. Bir yandan “eskiden daha iyiymiş ama İslamiyetten sonra böyle olmuş” gibi bir “bilgi” var ama öte yandan bu bilgi belli ki çok sağlam ve güvenilir bir bilgi olarak görünmüyor, görüşmecinin de paylaştığı bir mitolojinin hatırlatılması gibi: “falan filan, bilmemne”... Burcu’nun anlattığı, eşitsizliğin çok eskiden beri varolan, insanları ve toplumu biçimlendiren bir sistemin parçası olduğunu ve böyle algılandığını gösteriyor. Başka türlü bir zamanlar yaşandıysa bile, bu bilgi bugün bizim için ancak bir tür mitoloji olarak anlam taşır, bize bugüne ve geleceğe ilişkin bir şey söylemez, çünkü zaten tarihin bir noktasında, “olan olmuştur”; dolayısıyla, cinsiyet eşitsizliği, en azından o zamandan beri, artık tarih dışı bir gerçeklik haline gelmiştir.

Alpay da, cinsiyet eşitsizliğini “erkek egemen toplum” gibi çok büyük, baş edilmez, tarih dışı bir olguya bağlayanlardan biriydi: “Hayatın gerçeğine baktığımızda, erkek egemen bir toplum; hem bunda çok yönlü değerlerin etkisi olduğunu düşünüyorum aslında. O yüzden bu noktadan baktığımda kadın erkeğin eşit olduğunu düşünmüyorum” derken, erkek egemenliğinin birden fazla kaynağı olduğuna ve bu kaynaklardan en azından bir bölümünün kendisi için de meşru olduğuna işaret ediyor. Dolayısıyla, eşitlik bir hedef olarak benimsense de, eşitsizliğin nedenlerini anlamak, belki bazılarını da korumak gerektiğini ima ediyor. Nitekim, başka anlatılarla birlikte düşündüğümüzde, bu büyük ve baş edilemez gerçekliği kabul etmek, onunla birlikte yaşamayı öğrenmek, belki daha katlanılır hale getirmek gereğine ilişkin güçlü bir arka planın varlığı sürekli kendini gösteriyor.

Mert, “genel bakınca, kesinlikle arada uçurum var bence. Bunun nedeni benden büyük açıklığı. Yani çok geçmişten gelen bir şey. Anlayış özellikle. Kültürümüz diyecem demek istemesem de. Ama hep böyle ataerkil bir toplum olması falan gibi ama böyle gelmiş” diyerek, Alpay’ın “erkek egemen toplum”u yerine “kültürümüz”ü koydu, ama sonuçta o da cinsiyet eşitsizliğinin politik değil kültürel bir konu olduğunu düşündüğünü böylece gösterdi. “Ataerkil bir toplum olması falan gibi” hepimizin paylaştığı sınırlarımız olsa da, bunlar sonuçta “böyle gelmiş” olduğundan, pek yapacak bir şey olmadığı duygusu, biraz önce söz ettiğimiz arka planın ayrılmaz bir parçası gibi görünüyor.

Gerçekten de, Bülent’in söyledikleriyle birleştirdiğimizde, bu arka plana ilişkin daha belirgin bir fikir edinebiliyoruz. Bülent de eşitsizliğin eğitimle, “sinsilikle” ve uzun dönemde çözülebileceğini düşündüğünü anlattı. Ama sözlerine bakıldığında, eşitlik değil, kadınların

erkekleri daha iyi “idare” etmesine ilişkin bir perspektif olduğu görülüyor: “Erkeği eğitmek değil olay. Erkeği eğitirsiniz ama kadın kölelik ruhuna alışmışsa doğuştan köledir. (...) Yani siz kadınsınız, her şeyi yaparsınız değil de çünkü Türk toplumdur, ahlak budur, gelenek görenek budur, erkek ataerkildir, tabii ki erkeğin yeri ayrıdır. Kültürü de ezmeden, bilinçlendirmekten yana gruplar kurarak... başkaldırıyla olmaz. Biz kadınız, hakkımızı isterizle olmaz. Sinsi sinsi olur. Kadınlar çok iyi bilirler bunu ama niye yapmıyorlar, bilmiyorum.”

Baş edilemez bu büyük gerçeklik eğer değişecekse de bir insanın ömrünü çok aşan, uzun bir zamanda- aslında tıpkı sorunun kendisi gibi, ucu bucağı görünmeyen bir zamanda değişecektir. Kuşaklar atlayacak, öznesi ve nesnesi belirsiz bir eğitim seferberliği gerçekleşecek, belki ondan sonra... Tıpkı Özkan’ın söylediği gibi: “Bu hemen paldır küldür olacak iş de değil. Öncelikle toplumun iki üç kuşağın atlaması lazım. Eğitim özellikle şarttır. Eğitimi tüm uç kısımlara indirmek lazım. (...) Bu en az yüz yıllık, iki yüz yıllık bir olay”.

Görüştüğümüz kadın ve erkeklerin çoğu için eşitsizliğin politik bir konu olarak tanımlanması o kadar yabancı, hatta itici bir fikirdi ki, eşitsizlikten yakınan genç bir kadın bile, bu sorunun çözümü ile ilgili politik bir hareket hattının çizilebileceğini, böylece cinsiyet konusunun politikaya taşınabileceğini düşünmek yerine, kadınların güçlü olduklarını sandığı tek konu olan cinselliğin politikaya taşınmasını hayal edebildiğini söyledi: “Kadının lafının geçtiği tek yer bence açıkça söyleyeyim, cinsellikten başka bir yer değil. O adamla o kapıyı kapattıktan sonra, yataktan başka bir yer değil. Ne olacak o zaman, bayan milletvekilleri erkek milletvekilleriyle yatacaklar, o olacak yani. O şekilde kabul ettirecekler, üstünlük sağlayacaklar”!

Kadınlarla erkeklerin eşitliğinden söz ederken farklılığı vurgulayanlar da istisnasız hep erkekler ve genç kadınlardı. Eşitliğin gerçekleşmesi halinde kadınlarla erkeklerin farklılıklarının, dolayısıyla bir anlamda, kadınlığın ve erkeklığın de ortadan kalkacağına ilişkin endişelerini ifade ettiler. Nitekim bu endişe, modern toplumların hepsinde son derece yaygın, köklü bir endişedir; kimi zaman bu açıklıkla ifade edilse de genellikle homofobi, erkeklığe aşırı vurgu, anneliğin yüceltilmesi gibi stratejilerle kendini gösterir.

Genç ve üst sınıftan bir erkek olan Mete, cinsiyet eşitliği fikrini doğru bulmadığını şöyle anlattı: “Kadınla erkeğin farklı üstünlükleri ve farklı kısıtlamaları vardır. O yüzden eşitlik yok. Ülkemizde zaten yok. Zaten de olmamalı. Farklı yönlerde üstünlükleri var.”

Eğitilmiş ve orta yaşlı bir erkek, Rıza ise, yasalar önünde eşitliğin olabileceğini ama bunun ötesinde bir eşitliğin mümkün olmadığını söyledi. Çünkü ona göre, “kadın ve erkek iki ayrı canlı. Realiteleri çok farklı, hayata bakış açıları çok farklı, beklentileri çok farklı”.

Toplumsal baskıdan, birey olmanın güçlüklerinden, insanların önyargılarından yakınan Aysu, cinsiyet eşitliği konusunda son derece tutucu değerleri benimsiyor. Kadınların “madem eşitiz, her istediğimi yaparım” demesini doğru bulmuyor, cinsiyet farklarının korunması gerektiğini düşünüyor. “Erkek biraz daha deneyimli olmalı. Koruyucu. Kadın biraz daha masumiyet, doğallık, zarıflık. Öyle değerleri olması lazım. Tamam kadın erkek eşit de, her konuda değil. Bizim üstün olduğumuz yerler var. (...) Kadın erkek eşit, her istediğimi yaparım diyen denyo kızlar da var.” Aysu’ya karşılaştığı gerçek kadın ve erkeklerin bu söylediği değerleri taşıyıp taşımadıklarını sordüğümüzde, “tabi bu ideal olan. Gerçek olan değil” dedi; belli ki, kadınlık ve

erkeklikle ilgili ideallerin gerçekleştirilebilir modeller olduğunu düşünüyor ve bunların cinsiyet eşitsizliği ile bağlantısı olabileceği hakkında herhangi bir sezgisi yok.

Adnan da, kadınların her alanda erkeklerle eşit olmalarını, siyasete girmelerini, yönetime gelmelerini savunuyor. Ama ona göre bunu yaparken “kadınlıklarını kaybetmemeleri, erkek gibi düşünmemeleri gerekir”. Adnan, kadınların katılımının erkeklerden farklı olması gerektiğini, çünkü kadınların şefkatli ve duyarlı olduklarını, erkekler gibi rekabetçi ve acımasız olmadıklarını düşündüğünü de anlattı.

Adnan gibi, Şeyhmus da cinsiyet eşitliğini savunuyor ama bu eşitliğin farklılıkları ortadan kaldırılmasını her iki cins için de hayırlı görmüyor. “Ama sorumlulukları yine de farklıdır. Bi kadının bi erkek gibi davranması, onu çok zorlar. Kadın sürekli alışveriş yapsın, sürekli kasaba gitsin, evdeki tüpü değiştirsin, evdeki işi yapsın, çocuklara okula gidip gelsin... Onu kasar veya bi erkek evde de sürekli bulaşık yıkasın, sürekli çay yapsın, onu da azaltır kendince.”

Şeyhmus’dan ve Ayhan’dan farklı bir siyasal yönelimi olan, kendini asıl olarak bir Müslüman olarak tanımlayan Sadık, cinsiyet eşitliği konusunda sol görüşlü bu iki erkekle hemen hemen aynı şeyleri söyledi: “Ama eşitiz derken de erkeği çiğnememek lazım (...) Bir iş verilirken tamam kadın erkek eşitliği var ama erkeğe biraz daha öncelik tanımak lazım, biraz daha öncelik tanımak lazım. Çoluk çocuğu var, karısı çalışmıyo olabilir”.

Bütün bu anlatıların bize gösterdiği, kamusal alandaki eşitliğin, yani kadınların çalışma hakkı, eğitim hakkı, yasalar önünde eşitlik hakkı gibi kazanımların hem kadınlar hem de erkekler tarafından benimsenmiş olduğu. Bu haklara ilişkin kimsenin kuşkusu, itirazı yok gibi görünüyor. Ama iş özel alana geldiğinde, yani cinsiyet ilişkilerinin kurulduğu, kadınlık ve erkekliğin yeniden üretildiği yerlere bakıldığında, sorun başlıyor. Kamusal alan eşitliğin, özel alan ise farklılığın alanı gibi kodlandığından, özel hayat, aile, ev içi ilişkiler, aşk ilişkileri gibi mahrem olana ait yerler, kadınlık ve erkekliğin farklılığının korunabileceği, dahası, korunmasının gerekli olduğu yerler gibi görünüyor. Cinsiyet eşitliğine ilişkin her türlü itiraz ve endişenin özel alandaki ilişkilerin değişmesi, cinsiyetler arasındaki farklılığın yeniden üretilemez hale gelmesine ilişkin olarak ortaya çıkması, bize cinsiyet eşitliği politikalarının özel alandaki uzantılarına ilişkin ciddi sorunlar olduğunu da işaret ediyor.

Kamusal eşitliğe ilişkin olarak dikkat çekici bir eleştiri, Sedat’tan geldi. Sedat, cinsiyet eşitliğinin kamusal ve özel alandaki yüzleri arasındaki bağlantı hakkında oldukça net bir fikre sahip ve kendi yaşam deneyimi ile bu sezgisi arasındaki ilişkiyi de güçlü biçimde kuruyor: “Eşit değil. Erkekler biraz aşağıda kalıyo. Kadınlarda üstünlük var. Erkeklerin pek ilgilenmediğinden. Bugün bazı yasalar var, kadınlara ayrıcalık tanıyo. Mesela, babamın emeklisi var. Ben bugün çalışmıyorum, babamın sigortası bana bakar. Kadın olsam, kız olsam veya dulum, babamın maaşını ben alıyorum. (...) Eşitlikse, ona da verin, bana da verin. Bayana ver tamam ama de ki o zaman da, Medeni Kanuna eşittir diye bir şey koyma. Evin reisi erkek olsun veya çalışma hayatında erkeğe biraz daha öncelik ver. En azından toplum öyle hissediyö.”

Sedat, yasal düzenlemelerin arkasındaki toplumsal değerlerin ve ideolojinin farkında olduğunu gösteriyor ve eşitlik politikalarının bu ideoloji ve değerlerle çelişmesine dikkat çekiyor. Erkeklerin cinsiyet rolleri gereği üstlenmek zorunda oldukları geçim sorumluluğu ile Medeni Kanun’daki değişikliklerin kendi hayatına getirdiği yükü ve sıkıntıyı anlatıyor.

Yetişkin kadınlar, cinsiyet eşitliğinin somut durumlarla ve sorunlarla ilişkisini kendi yaşam deneyimleri üzerinden kurdular, kadınlarla erkekler arasındaki farklılıkların korunmasına ilişkin derin bir endişeleri yoktu, eşitliği farklılığın alternatifi olarak görmedikleri gibi, soyut bir kavram olarak da ele almıyorlardı.

50 yaşında, ilkokul mezunu bir ev kadını olan Neriman, “kadınlarla erkeklerin eşit olduğunu düşünüyor musunuz” sorusuna, son derece doğrudan ve net bir yanıt verdi: “Eşit olur mu be. Ne eşiti. Her yerde erkek erkektir, kadın kadındır. En basiti, bi akşam oldu mu dışarıya bi kadın kendi başına çıkabiliyo mu; çok afedersin, ‘bu zilli nereye gidiyo’ Ya bir dul olsan yani. Hepimizin başında. Görüyoruz ediyoruz. E bi dudağını boyasan da gitsen, koca aramaya gidiyo. (...) Eşitlik yok canım. Geri kafalıktan. Başka neden olacak.” Neriman, erkeklerden ve genç kadınlardan farklı olarak, “erkek erkektir, kadın da kadındır” diye ifade ettiği durumun eşitsizlikle ilişkisini kurmakta herhangi bir zorluk çekmiyordu. Cinsiyetlerin farklılığının eşitsizlikler tarafından yeniden üretildiğini ve eşitsizliklerin de bu farkları ürettiğini kendi evliliğinde ve yaşam deneyiminde görmüştü.

Şafak da eşitsizlik sorunu ile kendi yaşamı arasında bağlantı kurarak şöyle dedi: “Yo, eşit olduğunu zannetmiyorum. Ne kadar bi eşitlik var denilse de, nerde? E, yok. (...) Ya, sahiplenme şeyleriyle, yaptıkları işlerle bazen. İşte, kadın üzerinde uyguladıkları şiddet de var. Bir çok kadın var, ekonomik yönden olsun, diğer yönlerden olsun...” Aysu’nun erkekler için ideal bir değer olarak gördüğü sahiplenicilik ve korumacılık, Şafak’a şiddet kaynağı olarak görünüyor, çünkü bunu kendi ilişkisinde böyle yaşamış.

Didem de kendi hayatı ile eşitsizlik sorunu arasında doğrudan bir bağ kurarak, şöyle dedi: “Kadın daima ezilir bence. Ama ben ezilmeyeceğim artık. Yirmi yıl sonra aklım başıma geldi. Kesinlikle ezilmiycem”. Asiye, kendi evlilik ilişkisinde değilse de başka ailelerde gördüğü eşitsizlikleri anlatırken, “sistem, kültür, ataerki” gibi soyut kavramlar yerine kadın ve erkek gibi somut öznelerden söz ediyor, böylece eşitsizliği maddi bir gerçeklik olarak tanımlayabiliyor: “Erkeklerin sorunu hep üstünlük, hep kendilerini üstün görmeleri. Maddi durumu olan erkekler daha bi azgın oluyolar. Ben gördüm çevremde. Yani ne evi biliyor ne barkı biliyor. Eve para verince bütün sorunların bittiğini zannediyor. Erkek eşini daha aşağı tabakadan görüyo. Sen bilmezsin, sen konuşma, ben çalışıyom, şöyle diyo, böyle diyo, işte böyle sorun çıkıyo.”

Mesude, eşitsizliğin tekil kadınların yaşadığı ama sistematik bir sorun olduğunu şöyle ifade etti: “En büyük sorun, kadınların horlanması, dayak olayı, küçük düşürülmesi. Bunlar bence çok büyük şeyler. Belli kesimde yoktur belki ama çok büyük kesimde bu var.” Mesude için sınıfsal durum ve eğitimle ortadan kalkma ihtimali bulunan bu sorun, toplumun büyük kadın kesimleri için ortak bir sorun olarak görülebilir.

Kendisi üniversite mezunu ve üst-orta sınıftan bir kadın olan Zeynep, Mesude’den farklı olarak, cinsiyet eşitsizliğinden muaf kadınların olmadığını vurguladı. Ona göre eğitim, eşitsizliğin ortadan kalkmasını sağlayacak bir araç değil. “Okumuş olmak, bir yerlere gelmiş olmak da çok fazla bir şey değiştirmiyor. Tavır farklılığı diye düşünüyorum. Dayak yiyen üniversite mezunu kadın da tanıyorum. Benim arkadaşım var yani.”

Orta sınıftan bir kadın olan Türkan da Zeynep gibi düşünüyor- ekonomik özgürlük ve eğitimin özel yaşamdaki eşitsizlik sorunlarının üstesinden gelmeye yetmeyeceğini söyledi. “Hiçbir konuda eşit görmüyorum. Eşit gibi duruyorum. Ha ne, çalışma hayatı, onlar da para kazanıyo, biz de para kazanıyoruz. Onların da eve katkısı var, bizim de var. Gecenin bir yarısı ben canım sıkıldığında dışarı çıkabiliyor muyum? Veya çok afedersin, ben bugün başka bir erkekle yatmak istiyorum diyebilir miyim? (...) Adamın canı sıkılıyo, karısını istemediği zaman, sevgili buluyo. Duyulduğu zaman erkeğin elinin kiri.”

Kadınların bu anlatıları, bir yandan yaşam deneyimi ile eşitsizlik arasındaki ilişkileri nasıl kurduklarını gösterirken, diğer yandan, cinsiyet eşitliği sorununa asıl olarak özel alandan baktıklarına da işaret ediyor. Nasıl erkeklerin ve genç kadınların anlatılarında eşitlik kamusal alana ait bir kavram olarak tanımlanıp bunun özel alandaki uzantıları ve ilişkileri görülmüyorsa, bu anlatılarda da eşitsizlik, özel alandaki bir “ezilme” olarak tarif edilerek kamusal alandaki mekanizmalarla ilişkisi geri planda kalıyor.

Bununla birlikte, kimi anlatılar, özellikle çalışma ve eğitimin özel yaşamdaki eşitsizlik sorunlarıyla ilişkisini kurarak geri planda kalan mekanizmalara yeniden dikkatimizi çekiyor. Örneğin düzensiz temizlik işlerinde çalışan, kendisi için en büyük hayali sosyal güvenceli ve kalıcı bir işte çalışmak olan Yeter, eşitsizliğin çalışma ile ilgili boyutunu işaret etti: “Biz diyoruz ki kadın erkek eşitliği bir olsun. Ama değil. Nasıl diyebilirsin ki? Hiçbir yerde erkekten fazla kadın işçi var mı? Yok. Düşük yani. En çok erkek işçi. Yapamazsın diyorlar mesela. Öyle bir şey değil. Erkeğin yaptığı işi kadınlar da yapabilir. İşimin olmasını istiyorum mesela ben”.

52 yaşında bir ev kadını olan Ayşe de özel yaşamdaki sorunların çalışma ve eğitim haklarının kullanılabilmesiyle hafıfleyeceğini düşündüğünü anlattı. Onun için de sorun, asıl olarak “erkeklerin kadınları aşağılaması ve horlaması”. Kadınlık rolünün ana bileşeninin annelik olması nedeniyle, kadınların çalışmalarına iyi gözle bakılmadığını, oysa kendisinin hayalinin öğretmenlik olduğunu söyledi.

3. YERSİZYURTSUZLUK

Görüşmeler bittikten ve deşifre edildikten sonra, tekrar tekrar okuduğumuzda, araştırma boyunca farkında olduğumuz halde adını koyamadığımız genel bir izlenim, güçlü bir biçimde kendini yeniden gösterdi: Yersizyurtsuzluk.

Böyle bir kavramsallaştırmayı tercih etmemiz, uzun bir tartışmadan sonra oldu. Önce, “bireyselleşme” denebileceğini düşündük ancak bireyselleşme, olumlu içerimleri de olan, kişisel güçlenmeyi çağrıştıran bir kavramdı. Oysa bizim gördüğümüz, anlam çerçevelerinin dışına düşmek, yeni anlam çerçeveleri kuramayacak kadar güçsüz hissetmek ve dolayısıyla da “bu dünyada yeri olmamak”la ilgili bir durumdu. Diğer iki izlekle, şiddet/engellenme/ayrımcılık ve toplumsal cinsiyetle yakından bağlantılı ancak bunlardan ayrı biçimde ele alınmayı hak edecek kadar da güçlü görünen bir durum. Bu durumu atomizasyon olarak da ifade etmek mümkündü ancak bu kavram daha tanıdık ve kolay anlaşılır görünmekle birlikte, kişilerden çok toplumun bütününe görme iddiasındaki yukarıdan bir bakışı ima ediyor oluşu da bu tercihimizi etkiledi. Sonuç olarak bizim yaptığımız araştırma, derinlemesine görüşmelere dayalı, temsili niteliği olmayan, insanların hikayelerini anlamaya ve bunların daha büyük bir hikayenin parçası olabileceğine ilişkin sezgiler geliştirmeye yönelik bir çabaydı yalnızca.

Bir çekincemiz de, yersizyurtsuzluk kavramının karşıtı olan “yeri yurdu belli olma”nın muhafazakâr çağrışımlara yol açmasıydı. Yani, insanları güçsüz kıldığını söylediğimiz şeyin, “bu dünyada yeri olmamak”ın, “milli ve manevi değerlere sahip çıkarak” ya da “aile yuvasının sıcaklığını yeniden bularak” üstesinden gelinebilir olduğunu ima ettiğimizin düşünülmesini istemiyorduk. Tersine, bizce bütün bu muhafazakâr dilin kendisi, yersiz yurtsuzluktan beslenirken bir yandan da onun üzerini örtüyordu. Nitekim, görüşmelerin büyük bölümünde, kadınlık, erkeklik, kadın-erkek ilişkileri ve evlilik gibi konularda son derece muhafazakâr görüşler ifade edildi, görüştüğümüz kişilerin büyük bir çoğunluğu, böyle bir dilin içinden konuşuyordu. Ancak bu dil, onlar için bir yer yurt sağlamıyordu; pek azı dışındakiler, bu dille kendi hikayelerini kuramıyorlardı. Kendi hikayesini kurabilenlerin kimler olduğunu, “yeri yurdu belli olma”nın nasıl mümkün olduğunu anlamaya çalıştığımızda, problemin sadece maddi değil aynı zamanda politik olduğunu da görebildik.

Dünyada yeri olmamak, bir inanç ve değer sorunu değil, maddi, tarihsel ve politik nedenleri ve boyutları var. Her şeyden önce, fiziksel olarak yerinden olma (muhakkak zorunlu göç olması gerekmez, son elli yılın büyük göç dalgalarını da kastediyoruz), toplumsal değişimin bir kuşağın kendi yaşam süresi içinde tanık olacağı kadar hızlanması, bu değişim içinde var kalacak, güçlenecek araçların giderek azalması gibi maddi süreçleri hatırlatmak isteriz⁸. Türkiye’nin yakın tarihi, bütün altüst oluşlar, unutulmuşlar, büyük ve sert kesintiler ve yine unutulmuşlarla birlikte düşünüldüğünde, yersiz yurtsuzluğun zengin/yoksul, eğitilmiş/eğitimsiz, köylü/kentli kategorilerini ikincilleştiren çok önemli bir toplumsal görüngü olduğunu ve insanların kendilerini ve dünyayı içinde anlamlandırdıkları “büyük hikayeler”den yoksun kalışlarının hem kişisel hem de toplumsal düzeyde güçsüzleşmeyle sonuçlandığını ileri sürüyoruz. Nitekim, ileride tartışacağımız gibi, bu genel güçsüzlük halinin nispeten dışında gibi duran kişiler, kendi hikayelerini böyle “büyük bir hikaye” içine yerleştirebilen, bunun diline sahip kişilerdi. Kimi

⁸ Oğuz Işık ve Melih Pınarcıoğlu’nun geliştirdiği bir kavram, “nöbetleşe yoksulluk” kavramı, bu maddi süreçlerin bazılarını işaret ediyor: kente yeni göç edenlerin artık tutunup kendi yoksulluklarını sonradan gelenlere devredebilecekleri koşullar yok. Çünkü kentsel rantların paylaşımı artık farklı mekanizmalarla yapıyor.

zaman politik, kimi zaman ise doğrudan politik demenin kolay olmadığı ama belirli bir dünya kavrayışının varlığına işaret eden bir dil.

Farklı yaşlardan, cinsiyetlerden ve sınıflardan insanların anlatıları, muhafazakâr, rasyonel ve “pratik” bir dil içinde biçimlenmişti ama bu, onların yaşam deneyimlerini, arzularını, korkularını anlamlandırmakta yeterli görünmüyordu. Bu nedenle de görüşmelerde sıklıkla karşımıza çıkan klişeler, bu klişeleri kullanan kişiler tarafından herhangi bir gerçekliğe karşılık geldikleri düşüncesiyle kullanılmıyorlardı. Tersine, konuşanı dilsizleştiren, deneyimi anlaşılabilir hale getiren, tam da bu nedenle, kişileri özne olmaktan uzaklaştıran kalıplar olduklarının farkındaydılar⁹.

Giriş bölümünde değindiğimiz gibi, araştırmaya başlarken sorduğumuz iki sorudan biri, insanların var olan çerçeveler içinde hareket edebilme yeteneklerinin, yani, öznel kapasitelerinin hangi durumlarda arttığı, ne tür güçlenme mekanizmalarının olduğu, dolayısıyla, halihazırdaki muhafazakâr kalıpların ve değerlerin gündelik pratiklerde nasıl dönüştürüldüğüne ilişkindi. Kadın ve erkeklerin, cinsiyetlere ilişkin kalıpları esnettikleri, zorladıkları, kırdıkları noktaları görmeyi, böylelikle, cinsiyet rejimi dediğimiz iktidar ilişkileri dizgesini nasıl dönüştürdüklerine ilişkin ipuçları yakalamayı, bunlar üzerinden bir “demokratikleşme perspektifi” oluşturmayı öngörmüştük.

Görüşmelerde gündelik pratiklere ilişkin sorularımız, asıl olarak bu ipuçlarını ortaya çıkarmayı hedefliyordu. Hayatlarında önemli görünen kararların nasıl süreçler içinde, kimlerin müdahalesiyle alındığı, travmatik deneyimlerle nasıl başa çıkıldığı, geleceğe ilişkin arzu, hayal ve umutların gerçekleştirilmesine ilişkin ne türden güçlenme stratejilerinin izlendiği gibi soruları, bu çerçevede anlamlandırmaya çalıştık. Bunu yaparken, kadın ve erkeklerin anlam dünyalarını, bu dünyaların onları nerelerde güçlendirip nerelerde engellediğini de görebilmeyi umduk. Çünkü biliyorduk ki, güçlenme stratejilerinin de dahil olduğu kişisel hareket alanı, ancak böyle bir çerçeve içinde kurulabilir; esnetilse, değiştirilse, hatta kırılabilirse bile, öncelikle üzerine basılacak bir zemin sağlayacak bu türden bir anlam çerçevesi gereklidir.

Ancak, anlatıların çarpıcı bir biçimde gösterdiği şey, bu türden anlam çerçevelerinin son derece zayıflamış olduğu, kişilerin kendilerini içinde hissettikleri güçlü bağların bulunmadığıydı. Hem pratik olarak dahil oldukları ilişkiler hem de daha soyut düzeyde yerleşik oldukları anlam mekânları anlamında, görüşmeler derin bir yersizyurtsuzlaşmaya işaret ediyordu.

Örneğin dinsel söylemin farklı yorumlarla, gevşek bağlantılarla da olsa, kişilerin hayatlarında daha belirgin bir yer tutacağını düşünüyorduk ancak dinsel gereklilikleri yerine getirdiklerini söyleyenler de dahil olmak üzere, kendi hayatlarını ve dünyayı algılamaları, böyle bir söylemin içinden değildi. Bunun gibi, “modernleşmeci söylem” diyebileceğimiz türden bir anlam çerçevesinin parçalarıyla sık sık karşılaşsak da, bu parçalar öylesine dağınık ve güçsüz görünüyordu ki, kendilerini “çağdaş” olarak nitelendiren kadın ve erkekler için bile üzerinde sağlamca durabildikleri bir zemin sağlamıyordu. Milliyetçi-muhafazakâr bir söylemin ne derece

⁹ Bu farkındalığı en iyi gösterecek şey, görüşmeler sırasında video kullanabilmemiz olurdu. Bedenlerin duruşu, jestler, konuşma temposu gibi şeyleri ancak öyle yansıtabilirdik. Şimdiki halde ancak “falan filan” diye geçen anlatılar var elimizde ne yazık ki... Bir klişeyi tanımamızı sağlayan, elbette ki onu daha önce defalarca duymuş olmamızdı ama bir o kadar önemlisi, konuşan kişinin de bunu bilmesi ve konuşma sırasında orayı çarçabuk geçmek, lafı yuvarlamak, görüşmeci ile fiziksel mesafesini artırmak ya da göz temasını kesmek gibi tutumlarıydı.

güçlü olduğuna baktığımızda da ayrımcılık başlığı altında ele aldığımız türden çok güçlü bir biz/ötekiler algısı olmakla birlikte, bir ölçüde tutarlı, izlenebilir, bütünlüklü bir “biz” ve “onlar” algısından çok, asıl olarak korku ve önyargıya işaret eden bir dizi ifade ile karşılaştık.

Elbette ki “dünya görüşü” ister dindarlık çerçevesinde olsun, ister modern ya da milliyetçi, tutarsızlıklar, kopukluklar, atlamalar, süreksizlikler barındırır; bu bakımdan bütün bunları da belirli bir anlam çerçevesi içinde ele almak mümkündür. Önemli olan, konuşan öznenin kendisini belirli bir dünya görüşü, bir anlam çerçevesi içinde görmesi, hissetmesi, göstermesidir. Bunun için kullandığı referanslar, kendine ilişkin tanımlamalar, kendisini farklılaştırmayı önemseydiği başka duruşlar yol gösterici olur. Yani, daha önce de söylediğimiz gibi, kişinin kendi hikayesini kuran ve anlatan bir özne olabilmesi, ancak böyle bir anlam coğrafyası içinde mümkün olur. Bizim görüşmelerimizin büyük bir bölümü, bu türden bir konumlanışı içermediği gibi, bunun mümkün olduğuna ilişkin bir ipucu da vermiyordu. Tersine, görüştüğümüz pek çok kadın ve erkek, bizim yersiz yurtsuzlaşma olarak adlandırdığımız bu durumu doğal bir durum olarak algılıyor gibi görünüyordu.

Yine bununla bağlantılı olarak, kişisel ve toplumsal gelecek beklentilerini değerlendirdiğimizde, karamsarlığın ve endişenin hakim olduğunu fark ettik. Ancak bu karamsarlık ve endişe, kişileri harekete geçiren, müdahale isteğini artıran bir şey olmaktan çok, az sayıda istisna dışında, ilgisizlik biçiminde kendini gösteriyordu. Kendilerini birer özne olarak tasarlayan kişilerin sayısı çok azdı, ağırlıklı olarak kendilerinin herhangi bir etkisinin olamayacağı duygusu hakim görünüyordu.

Yeniden başlangıç noktamıza, öznelik kapasitesi izleğine dönmek üzere, güçlenme ve özgürleşme deneyimlerini, algılarını ve ufuklarını da bu başlık altında değerlendirdik. Çünkü dağılan anlam çerçevelerinin yerine yenilerini kurabilmek, kişisel ve toplumsal geleceğe müdahil olabilmek, en azından bunu hayal edebilmek, kişisel güçlenme ve özgürleşme ile yakından ilişkiliydi. Aynı zamanda, toplumsal değişimin olumlu yanlarını görebilmeleri için, kişilerin bu değişimi yönlendirebilecekleri duygusuna sahip olmaları gerektiğine inandığımızdan, cinsiyet rejiminin demokratikleşmesi gibi bir perspektifin de kişisel güçlenme ve özgürleşme ile yakından ilişkisi olduğunu göstermeye çalıştık.

3.1. Anlam Çerçevesinin Dışına Düşmek

Görüşmelerde, kadınların ve erkeklerin kendilerini, dünyayı ve hayatı anlamlandırma çerçevelerini görmeye, anlamaya çalıştık. Dinin bu çerçevelerin en güçlülerinden biri olduğunu düşünüyorduk ancak, görüşmeler sırasında biz özellikle sormazsak dini referanslara başvuran, herhangi bir konuyu bu çerçevede anlamlandıran pek az kişi oldu. İlk görüşmelerde böyle bir görünümle karşılaşınca, sonraki görüşmelerde din ve inanca ilişkin sorular da sorduk.

Dini inançlarının olduğunu söyleyenler, genellikle gündelik yaşamla bu inanç arasında fazla bir ilişki kurmadılar, dini kişisel bir alan olarak gördüklerini ifade ettiler; dinsel anlam çerçevesini kişinin Allah’la ilişkisi düzeyinde ele aldılar ve bunun ancak bireysel bir deneyim olabileceğine işaret ettiler. Dinsel pratiklerin bile kişileri ne reel olarak ne de soyut düzeyde bir cemaatin parçası kılmadığını gördük. Bu pratikler aracılığıyla kendilerini daha geniş bir topluluğun (ister tüm Müslümanlar/ümme genişliğinde isterse daha özgül bir cemaat düzeyinde olsun) parçası

olarak hissetmiyorlar, pratikler de inanç gibi, doğrudan Allah'la ilişkinin bir yolu olarak görülüyor.

Örneğin Eşref, Allah'a inanıp inanmadığını sorduğumuzda, şöyle yanıtladı: “Ya ben Müslümanım. Bak Allah'ın yazısı var mesela. İçimde var benim yani şey ben camiye gidip namaz kılmam falan. Sevmem çünkü ben. İçimde. O Allah'la benim aramdaki olay. Kimse bana karışamaz. Ne bana camiye git diyebilirler... Yapıyorum, kendime yapıyorum. Allah'a kendim dua ediyorum. Benim şeyim o yani”.

Nuran da benzer bir biçimde, dinin kişisel bir yaşantı olduğunu söyledi: “Sürekli Allah'tı falan denilmesinden hoşlanmıyorum. Herkesin inancını kendi içinde yaşaması gerektiğine inanıyorum.”

İnancın kişisel bir şey olduğunu bu açıklıkta ifade etmeseler de dinsel yaşantılarını son derece bireysel bir biçimde tanımlayan kadın ve erkekler oldu.

Annesinin dindar ve kapalı olduğunu anlatan Türkan, böyle olmasına karşın, kardeşlerinin ve kendisinin hiçbir şeylerini kısıtlamadığını, şort da giydiklerini, annelerinin onlara izin verdiğini söyledi. “Biz Kuran okumayı da biliriz, hepimiz namaz kılmayı da biliyoruz. İşinize gelirse yaparsınız, ben elimden geleni yaptım size, her şeyi öğrettim, camilere de gittiniz, namaz kılmayı da öğrendiniz, ama bunu yapıp yapmamak sizin tercihiniz. (...) Ablam namaz kılıyo, ben kılmıyorum. Benim de bir zamanım vardır diyorum. Belki Allah onu benim içime 50 yaşında verecek ama şimdi yapamıyorum. Kafamı bağlayamam da, beş vakit namazımı kılamam da.”

Asiye, kendisinin inançlı bir Müslüman olduğunu anlatırken, “yeri geldiğinde namazını da kıldığını” söyledi. Güngör, “elhamdulillah Müslüman” olduğunu belirttikten sonra devam etti: “da, çalıştığımız için, bilmiyorum belki bunlar sebep değil ama yeterince ibadetimizi yapamadık.” Özkan, Güngör'den farklı olarak, dini yükümlülüklerini yerine getirmemiş olmaktan sıkıntı da duymadığını söyledi: “Dinsel inançlarla aram fazla yoktur. Yani dinle fazla alakam yoktur. Mesela ben istediğim zaman oruç tutarım, tutmam. Ailemden kimse bana niye tutmadın demez. Namaz zaten yoktur”.

Mert, kendisinin “fazla inançlı bir insan” olmadığını, Tanrı'ya inandığını ama dindar olmadığını söyledikten sonra, dini şekilcilikle ve politikayla karıştırmayı doğru bulmadığını da ekledi.

Berk'in babaannesiyle büyükbabası hacıymış, kendisinin ise pek ilgilenmediğini söyledi. “Sürekli kıl bıyıklı insanlar geliyo. O yüzden fazla hoşuma gitmiyo. Tabi ki insanların bazı şeye inanıp inandıkları şeye ibadet etmeleri güzel bi şey ama bilmiyorum yani. Beni fazla enterese etmiyo”.

Mehmet, ailesinin isteğiyle İmam Hatip Lisesine gitmiş ama daha sonra okuldan ayrılmış. Kendisini dindar olarak tanımlamıyormuş ama ateist olmadığını özellikle vurguladı: “Ateist değilim, aşıkam. Yani satanist değilim. Namaz kılmıyorum, din eğitimi filan, babam bunları yapmamı isterdi. Yapmadım. (...) Kendime göre dinim yani...” Bu “kendine göre din”, Mehmet'in dünyayı, kendisini, hayatı anlamasında işlevsel bir yerde görünmüyor, ona içinde hareket edebileceği bir referans çerçevesi sunmuyor.

Serpil, dinle arasının nasıl olduğunu, Allah'a inanıp inanmadığını sorduğumuzda, inandığını söyledi ve arkasından şunları anlattı: "Benim ahlaki düşünceme uygun değil deyip yapmadığım çok şey oldu. Evliyen de. Mesela anal seks. Benim ahlaki düşünceme uygun olmadığı için yapmadım ben. Eşim istedi. Buna karşı çok fazla ısrarcı olmadı. Çünkü ona saygı duyuyodu. Yani benim dinsel inancıma". Serpil'e dinsel inançları nedeniyle yaptığı ya da yapmadığı başka şeyler olup olmadığını sorduğumuzda, "ya tabi öyle çok şey değiliz, eskisi gibi, hayatımız dedelerimizinki gibi değil" diye yanıtladı.

Edirne'de görüştüğümüz liseli bir genç kız olan Derya, dinle arasının nasıl olduğunu sorduğumuzda, "dinimi seviyorum" diye yanıtladı. Ama insanın Allah'la ilişki kurmak için herhangi bir araca ihtiyacı olmadığını, önemli olanın kalbinde hissetmek olduğunu düşündüğünü de ekledi. Ama bir yandan da haç takmayı çok seviyormuş, ailesinden izin almış ve "bir aksesuar olarak" takmasında sakınca görmemişler. Haçta hoşuna giden şeyin ne olduğunu sorduğumuzda, şöyle yanıtladı: "Çekim gücü var. Bizim peygamberimiz istememiş herhangi bi şekil bi şey. Ona tapılmasını istemediği için. Ama bi ikon olması güzel".

Zeynep de inancın dinlerle sınırlandırılmasını saçma bulduğunu söyledi. Annesi inançlı bir Musevi, babası ise Müslümanmış. Kendisinin gerçek anlamda ne Müslüman ne de Musevi olduğunu, doğu felsefesine yakınlık duyduğunu anlattı. "Muhammed'le Musa'yla pek de kan bağı yok açıkçası. Açık ve net Doğu felsefesi. Reenkarnasyona çok inanıyorum. Dalai Lama'yı falan çok şey yapıyorum işte".

Genç ve muhafazakâr bir kız olan Umman, dinle arasının nasıl olduğunu sorduğumuzda, "Allah'la arasındaki şey"i şöyle anlattı: "Dinle ilgili şeyleri dinlemeyi severim. Bende bir şey var, bir kadın ilmihali var. Çok güzel. Oku oku doyamazsın. Perşembeden Perşembeye Yasin okurum. (...) Allah'la aramdaki şey, bütünlük, güzeldir. İnanırım Allah'a." Umman'a dinsel inancın yaşamına ilişkin karar verirken nasıl bir etkisi olduğunu sorduğumuzda ise, "aileme danışırım. Benim için her şeyden önce onlar gelir" diye cevap verdi ve kendisini "şeriatçı" olarak görmememiz için de bizi uyardı.

Dinsel inancı kişisel bir deneyim alanı olarak gördüğünü ifade eden kadın ve erkeklerin kendi yaşamlarını ve dünyayı anlamlandırma çerçeveleri de dinsel bir söylemle çizilmiyor. İnancı kişisel güçlenmenin bir aracı olarak deneyimlemiyorlar, yeniden döneceğimiz türden "pratik refleksler" daha önemli görünüyor.

Görüştüğümüz Alevilerin dinsel pratiklerle ilişkileri, belirgin biçimde farklı görünüyordu. Dinsel inanç ve pratik ile kültürel ve siyasal kimlik arasında çok yakın bağlar olduğunu belirttiler ve ayrımcılık konusunda Aleviliği öne çıkartmamızdan rahatsız olanlar da dahil, Aleviliği yalnızca dinsel değil aynı zamanda kültürel bir kimlik olarak da gördüklerini belirttiler.

Örneğin Şevki, Alevi ve bu kimliğini öne çıkarmayı tercih etmiyor. Buna rağmen, görüşmenin büyük bir bölümünde köy derneğinin faaliyetlerinden, ailesinin Alevi oluşunun çocuklarını okutmaya önem vermelerine neden olduğundan, Alevi kültüründe cinsiyet eşitliğinin varlığından söz etti. Okullarda din dersleri verilmesine karşı olduğunu çünkü sadece Sünniliğin öğretildiğini söyledi. Ailesinin geldiği köyde Alevi kültürünü "kıyısından köşesinden" görebildiğini hatırlıyor ama kent kültürünün buna hiç imkan tanımadığından yakınuyordu.

Bekir, kendisinin Alevi olduğunu belirttikten sonra, “ama şunu da söyleyeyim, bizim Samandağ’da o Anadolu’daki yerleşik anlamda, Bektaşılık anlamında benimsenmiş bir Alevilik değil. Değerlere inanırlar Aleviler” diye devam etti. Kızının kendi yetiştiği ortamı, atmosferi görebilmesini, tanıyabilmesini çok önemseydiğini, çünkü ancak bu şekilde gerçek bir aidiyet geliştirebileceğine inandığını anlattı. “Burada yetiştiği zaman kendi öz değerlerini, sülalesini, geleneklerini öğrenmesi çok zor, hatta imkânsız. O zaman hangi yola gidecek, nereye gitmeyecek, bunu bilmesi de zor” dedi.

Aleviliğin kişisel değil toplumsal ve kültürel bir deneyim olarak yaşanmasının daha önce ayrımcılık bahsinde değindiğimiz türden dışlama ve baskı deneyimleriyle ilişkili olarak kavranabileceğini düşünüyoruz. Kendilerini bir cemaat değilse de bir kimliğe ait hissetmeleri, bu deneyimler yüzünden/sayesinde mümkün olabilmiş gibi görünüyor.

Kendisini tam olarak inançsız değilse de dinsiz olarak tanımlayanlar da oldu. Örneğin Mehtap, “ya ben bi çok şeye inanmıyorum işin açıkçası” dedi, “Yani bi güç var ama nası bi güç onu da anlamlandıramıyorum işin açıkçası. Ya bana saçma geliyo yani bi oruç tutmak, bi günde beş vakit namaz falan. Ben işte, lise bitti, ondan sonra bi daha hiç oruç tutmadım mesela”.

Tunç, “bakın şimdi, ben Müslüman değilim. Onu açık açık söyleyebilirim. Daha doğrusu, dini inancı olmayan bir kişiyim. Hıristiyan da değilim. Yani ben insanlar arasında ayırım yapmam” diye yanıtladı dindar olup olmadığı sorumuzu. Şeyhmus ise ateist olduğunu, eşiyile tanıştığında da ilk sorusunun Allah’a inanıp inanmadığı olduğunu söyledi. Kendisi dini eğitim görmüş ama çocuklarını tamamen dinsiz olarak yetiştirmiş.

Aysu, Allah’ın varlığına inandığını ama farklı dinlerin varlığını açıklayamadığını anlattı. Dinsel inancın kişinin kendi seçimi olduğunu söyledi ve ilerde Budizmi seçebileceğini ekledi.

Dini inanç ya da Allah inancı ile ilgili soru sormadığımız halde, başka bir olayı anlatırken dinsel inançlardan söz eden az sayıda kişiden biri, Safiye oldu. Köyde iki çocuk boğulduktan sonra, kefarete için oruç tutmuşlar; çocuğun annesi de komşuları da tutmuş. Sonra hacca giden birinden Kabe toprağı alıp çocukların boğulduğu yere serpmişler. Bundan sonra bir daha boğulma olayı olmamış. Safiye, kendisinin gençliğinde bir ara köye bir hayaletin dadandığını da şöyle hikaye etti: “Gece bile yürürdik ortalıkta. Korkmazdık. Gece gider mısırları kırardık. Benim arkamda bi arap varmış. Beyaz bi şey. Yukarda kiranlar görürmüş. Dediler sakın burada durmaysan. Ben çıktım mısırları kırmağa, dediler sen bunu kırıyor, arkanda beyaz arap durur. Durdi durdi arkamda, getti. Bana zarar vermedi”. Safiye’nin anlattığı, dinsel inancın gündelik pratiklerin anlamlandırılmasında işlevsel olduğu ender örneklerden biri. Elbette bu örneği, “halk dini” olarak nitelendirebileceğimiz, yazılı kaynaklara değil gündelik yaşam ve kültüre uyarlanmış bir mistisizm geleneğine dayalı bir dinsel inanç boyutu çerçevesinde düşünmemiz gerekir. Bir başka örnek, Neriman’ınki. Neriman da Safiye gibi bir köyde doğup büyümüş, onun için de dinsel anlam çerçevesi hayatı anlamak ve anlamlandırmak için işlevsel görünüyor.

Neriman, daha önce hiçbir bilgisi olmadığı için ilk kez adet gördüğünde çok korktuğunu ama kimseye söyleyemediğini anlatırken şunları hatırladı: “Çok korktum. Kurana da gidiyodum. Öyleyken Kuran ele alınır mı? Gizli gizli. Nereye söyleyecen anneye babaya. Ben öyle oldum diye. Öyle giderdik. Onların günahı bize ne, Allah günah yazmaz herhalde”. Üçüncü örnek, Sadık’la yaptığımız görüşmede karşımıza çıktı. O da erkek evlat sahibi olamayışını Allah’ın

takdiri olarak gördüğünü anlattı. “Allah oğlanı verdi dördüncü olarak, bir gün yaşadı, öldü. Allah dedi ki, bize yerinme, sana oğlan evladını veriyorum, oğlum olmadı deme. Yerinme. Ama ben sana kız evladı münasip gördüm. Allah isterse verir.”

Her üçü de köyde doğup büyümüş ve orta yaşın üzerinde kişiler olan bu örnekler dışında, gündelik pratikler ya da normlarını dinsel bir referansla açıklayan tek kişi, üst orta sınıftan çok genç bir erkek olan Çağlar’dı. Çağlar, evlilik dışı cinsel ilişkiye karşı oluşunu dinsel kurallara uygun olmayışıyla açıklamıştı ama herhangi bir dinsel pratikle ilişkisi olmadığı gibi, kendisini dindar olarak da tanımlamıyordu.

Dinsel referansları kullanan bu kişilere dinsel inancın kendilerini güçlendiren, güvende hissettiren bir etkisi olup olmadığını sorduğumuzda, Safiye “güçlü olmak için paran olacak, bi güvencen olacak, yoksa ne olur ki” diye yanıt verdi. Neriman ise kendisini son yıllarda daha güçlü hissettiğini çünkü çocuklarının büyümüş olduğunu anlattı. Ona göre, dinsel inançların güç verebilmesi mümkün değildi çünkü zaman çok değişmişti ve “böyle şeyler”in eski etkisi kalmamıştı. Neriman bu gelişmeyi olumlu bulduğunu da özellikle ekledi. Sadık, “öbür dünya korkusu”nun artık etkili olmadığını, kendisi buna göre yaşasa da başkaları öyle olmadığı için, kızlarının okumalarını, çalışmalarını daha fazla önemsedğini anlattı.

Dinsel inancın kişisel güçlenmenin bir aracı olduğunu söyleyen Şafak, yalnızlıkla da böyle başa çıktığını anlattı. Şafak konsomatris olarak çalışıyor ve kısa süreli ilişkiler yaşasa da kendisini çok yalnız hissediyor. Ailesinin kendisini sadece bir para kaynağı olarak gördüğünü, hiçbir zaman destek olmadıklarını anlattı ve dinin kendisi için bir sığınak olduğunu söyledi. “Kuran-ı Kerim okuyorum işte. Tabi Arapça bilmediğim için Türkçe’sinden okuyorum. Türkçe de okuyunca hatim oluyomuş zaten. Üç kere okudum. İşte şimdi dördüncüdeyim. Öyle Ramazanda elimden geldiği kadarıyla yapmaya çalışıyorum, seviyorum. Ya huzur buluyorum İlknur abla. Belki yaptığım işten dolayı kendimi onlara sığındırıyor da olabilirim. Mesela türbeye giderim, Hacı Bayram’a giderim, orayı ziyaret ederim”. Şafak için de din, toplumsal bir aidiyet sağlayan düzenleyici kurallardan çok, iç huzurunun aranabileceği bir alan gibi deneyimleniyor.

Kendilerini dindar olarak tanımlayan ve cemaat ilişkileri kanalıyla bağlantı kurduğumuz üç kişi ve yine İslamı bir yaşam kılavuzu olarak gördüğünü söyleyen bir erkek de dinsel inanca kamusal bir anlam yüklemediklerini özellikle belirttiler. Hayatı dinsel bir referans çerçevesi içinde anlamlandırıyorlardı ancak dini kişisel bir deneyim alanı olarak tarif ettiler. Yine de bu dört görüşme, diğerlerinden belirli bir farklılık gösteriyordu, dinsel inancı özel alana ilişkin bir olgu olarak görmekte diğerlerine benzeseler de bu inancın kişisel güçlenme ve özgürleşme için bir araç olduğunu söylediler. Bu nedenle bu dört görüşmeyi güçlenme ve özgürleşme başlığı altında değerlendirdik.

“Modernleşmeci” diyebileceğimiz bir söylemin izlerini de görüşmelerde bulmaya çalıştık. Bunlar, dinsel inanç ve pratiklere göre daha azdı ve özel alandan çok kamusal alana ilişkin deneyimlerle ilişkilendiriliyordu. Örneğin Suzan, kendini “çağdaş bir Türk kadını” olarak tanımladı ve bu tanımı kamusal etkinlikleriyle temellendirdi: “hanımların biraz da kendilerinde var. Ben ilk Lioness’leri kurduğumda, kimse destek olmadı, tersine... (...) Şimdi iki derneğin başkanımı bir de Vakıf var. Tabii böyle olunca, aranan, sayılan bir insan oluyorsunuz, bunun da hanımlara katkısı büyük. Her şeyden önce, örnek oluyorsunuz. Hanımlar da yapabilir, bunu gösteriyorsunuz”. Ancak, daha önce de belirttiğimiz gibi, cinsiyet eşitliğinin kamusal alana,

cinsiyet farkının (ve eşitsizliğinin) ise özel alana ilişkin olarak kavranılması, Suzan'ın anlatısında da açık biçimde görülüyordu. Evliliğini görücü usulü ile yapmış ve kendisinin buna rıza göstermesini de güvenlik ihtiyacı ile açıkladı. “Evliliği tanımış, bilmiş, oturaklı bir kişiyle ve oturaklı bir ataerkil ailede kendimi daha güvenli hissettim.”

Ayşegül de Suzan gibi, bir taşra kentinde toplumsal ve siyasal etkinliklerde bulunmaya çalışan bir kadın. O da Suzan gibi, bu etkinliklerin özel yaşamını “zedelememesi” için her zaman son derece dikkatli davrandığını, kendisine yönelebilecek eleştirileri baştan engellemek için çok iyi bir eş, anne ve ev hanımı da olduğunu belirtti.

Bu kadınların güçlenme deneyimi kamusal etkinliklere dayalı; her ikisine de böyle bir güçlenmenin kişisel yaşama etkisinin olup olmadığını sorduk, Suzan kendisini güçlü hissettiğini ama özel yaşamında bir değişime ihtiyaç duymadığını, çünkü büyük bir sorun yaşamadığını anlattı. Evliliğinin yarattığı kısıtlama ve engellerin başlangıçta ve kendisi gençken sıkıntı verse de artık öyle olmadığını, tersine, kocasının ve kocasının ailesinin kamusal etkinliklerini desteklediklerini söyledi. Yaşadığı kentin ileri gelen bir ailesine mensup olmak, bu etkinlikleri son derece kolaylaştırıyormuş. Ayşegül ise sorumuz karşısında uzunca düşündü, sonra “benim değil herhalde ama kızlarımın hayatını etkiler diye düşünüyorum” dedi. Her ikisi de klasik modernleşmeci yaklaşımın “kadınların kamusal yaşama katılımı” hedefini paylaştıkları söylenebilir ancak bu yaklaşımın sınırlarını açık biçimde gördükleri anlaşılıyor.

Turan, görüşmenin birkaç yerinde kendisi ile ilgili “çağdaş” ve “modern” nitelendirmelerini kullandı, ancak bu nitelendirmenin işlevi asıl olarak kendi anlam dünyasına işaret etmekten çok, gerici ve yobaz olarak gördüğü çoğunluktan ayırt etmektir. “Bi defa, bu kadar gericilerin, bu kadar yobazların hakim olduğu bir yerde, zaten olmaz. Kendi ananesine, geleneğine, göreneğine sahip çıkma anlamında söylemiyorum. Tabii ki hepimizin aileden gördüğü şeyler var, bunları bırakamayız. Bunların amacı o değil. Bütün bu cahil kitleyi arkalarına alıp kendi istedikleri yöne götürmeye çalışıyorlar. Millet de koyun olduğu için, cahil olduğu için, nereye çekilirse oraya...” Turan'ın gündelik yaşam deneyimi, “aileden gördüğü şey”i sürdürmeye dayalı gibi görünüyor; namus ve cinsiyet eşitliği konularında son derece muhafazakâr görüşleri olduğu gibi, eşcinsellik, gayri müslümler ve Kürtler konusunda da ayrımcı ifadeler kullandı. Dolayısıyla, Turan için “çağdaş”lık, gündelik pratik ve dünyaya bakışla değil, siyasal pozisyonla ilgili bir durum gibi görünüyor.

İsmail, Turan gibi kendisini çağdaş bir insan olarak nitelendirdi ve konuşma boyunca sıklıkla Atatürk'e gönderme yaptı. Onun için de çağdaşlık, aile ilişkilerini ya da kişisel ilişkileri düzenleyebilen bir çerçeve sunmuyor gibi görünüyor. Özellikle namus, eşcinsellik, cinsiyet farkları gibi konularda, herhangi bir muhafazakârdan farklı konuşmadı. Ancak başörtüsü gibi siyasallaşmış bir konuda farklılaşıyordu.

Kendilerini modern ya da çağdaş olarak isimlendiren kadın ve erkeklerin anlatıları, bu anlam çerçevesinin asıl olarak kamusal alana ilişkin bir çerçeve olduğunu, aile ve cinsiyet ilişkileri gibi “özel alan”daki deneyimleri farklılaştırmadığını gösteriyor. Bu anlamda, cinsiyet eşitliğini kamusal, farklılığı ve eşitsizliği ise özel alanda kuran, orada anlamlandıran diğer kadın ve erkeklerden farklı şeyler söylemiyorlar.

Ancak bir yandan da son yirmi yılda giderek artan bir “özel alan”ın açılması süreci yaşanıyor. Hem medyadaki temsillere hem de toplumsal tartışmalara baktığımızda, “toplumsalın kamusal işgali” gibi bir olgudan söz etmek yanlış olmaz. Dolayısıyla, insanların eskisi gibi özel alana ilişkin deneyimlerini kamusal görüşlerinden ayırmaları, birindeki “muhafazakârlık”la diğerindeki “çağdaş”lığı sorunsuzca yan yana yaşayabilmeleri artık kolay görünmüyor. Dolayısıyla, modernleşmeci söylemin son derece güçlü olduğu deneyim alanlarını görmemek mümkün değilse de (bu gücün bir göstergesi de kendini farklı konumlayan, örneğin dindar olduğunu söyleyen insanların da bu alanlarda modern söylemi benimsemiş olması), artık özel alan ilişkilerini görmezden gelerek, bunları erteleyerek devam edebileceğini iddia eden pek kimse yok. Bu nedenle de modernleşmeci anlam çerçevesinin de cinsiyet ilişkileri boyutunda ciddi biçimde dağıldığını, insanları içinde barındırmasının artık mümkün olmadığını söyleyebiliyoruz. Çünkü bu çerçevenin sunduğu “özel yaşam” ideali, insanların kendi deneyimleriyle bağlantı kurabilecekleri bir ideal olmaktan son derece uzak¹⁰.

Dinsel inanç ya da modernleşmecilik gibi anlam çerçevelerinin dağılmasının demokratikleşme sürecine etkisinin ne olacağı, elbette ki yalnızca kendisine bakılarak ölçülemez. Böyle bir dağılma, daha demokratik yeni rotalar, yeni çerçeveler çizilebilmesi durumunda, gayet olumlu bir durum olarak görülebilir. Ancak böyle olmadığında, kişisel güçsüzlük duygusunu artırdığı için, otoriteryen eğilimleri artıran, güçlü iktidar arzusunu destekleyen bir etki yapar diye düşünüyoruz.

Buna ilişkin işaretleri ve ipuçlarını ise asıl olarak gelecekle ilgili beklenti ve korkularda buluyoruz. Hem kişisel hem de toplumsal geleceğe ilişkin düşünceler, anlam çerçevelerindeki dağılmanın olumsuz ve güçsüzleştirici sonuçlarına işaret ediyor.

3.2. Gelecek Tasarımları, Hayaller

Görüşmelerde, gelecekle ilgili hayallerini, beklentilerini sorduğumuzda, aldığımız yanıtlar genellikle hayallerden çok endişeleri yansıtır nitelikteydi. Kendilerini geleceklerini biçimlendirecek özneler olmaktan çok, başına türlü kötülükler gelecek, yapabileceği şey ancak bu kötülüklerden korunmak olan kişiler olarak gördüklerini belirtir anlatılarla karşılaştık.

Bu anlatılar içinde bir ev sahibi olmak, belirgin olarak öne çıkıyordu. Özellikle kadınlar, kendilerine ait bir ev özlemini dile getirdiler. Bu özlem, bir yandan geleceğe ilişkin endişelerini, diğer yandan ise bugün ile ilgili yersiz yurtsuzluk duygularını yansıtıyordu.

Örneğin Gül, gelecekte hiçbir şey beklemediğini, olsa olsa bir ev sahibi olma hayali kurabileceğini şöyle ifade etti: “Bizim için gelecek yok. Bu herife mahkumuz. Hem kelim hem

¹⁰ Modern çekirdek aile idealinin çok uzun bir süredir “güncellenmediğini”, Türkiye’deki modernleşme sürecinin farklı güçlerin tam da aile ve özel alan bahsinde yaptıkları bir pazarlıkla yürüdüğünü hatırlatmak isteriz. Kamusal düzenlemelerde modern bir çerçeve kurulurken, özel yaşamın “özel patriark”lara, aile ve aşiret reisi erkeklere bırakılması, kadınların eşitliğine ilişkin yaygın söylemin kamusal alanla sınırlı kalmasıyla ilişkilidir. Bizim yaptığımız görüşmelerde de görüldüğü gibi, özel alan hala farklılığın ve eşitsizliğin alanıdır.

Tam da bugün, yeni kadınlık ve erkeklik modelleri, yeni aile idealleri üzerinden bir tartışmayı destekleyecek araştırmalara ihtiyaç var. Örneğin “Çocuklar Duymanın” ya da “Babalar En Son Duyar” türünden televizyon dizilerinin izleyici tarafından nasıl algılandığının araştırılması, bu tartışma açısından son derece ilginç ve anlamlı olurdu.

fodulum hesabı var ya. Hem kelim hem fodulum. Başka bi gelecek düşünemem. (...)Benim idealim, hep bi evim olsun. Bana ait olsun.”

Huriye de yoksul bir kadın, ne kendisinin ne de kocasının sosyal güvencesi var, o da en büyük hayalinin bir ev olduğunu söyledi. Benzer bir konumda olan Fatma, köyden kente göç ettikten sonra büyük bir yalnızlık yaşamış, çevresinde dertleşebileceği, konuşabileceği, herhangi bir biçimde yardım alabileceği hiç kimse yok. Köyde kalan ailesi ile ilişkileri de son derece sınırlı, çünkü onlar da yoksullar ve köye gidip gelmenin maddi yükünü kaldırabilecek durumda değil. O da şöyle söyledi: “Bi evim olsun yeter diyom. Kiradan kurtulayım. Başka bi şey istemiyom”

Yeter, geleceğe ilişkin hayallerini sorduğumuzda, acı acı güldü, hayal kurmanın kendisi için ne kadar uzak bir fikir olduğunu belirten sözler söyledi: “Bilmiyorum. Hayal etmiyorum. Tabi ki okusaydım, daha iyi bi geleceğim olurdu. Onu düşünüyorum.”

Neriman, çok kötü olmayan bir yaşam standardına sahip, henüz elli yaşında bir ev kadını ama kendisi için herhangi bir gelecek tasavvuru yok. Sadece, ilerde çocuklarına yük olmamayı düşünebildiğini anlattı: “Fazla yaşamak istemiyorum. Çoluk çocuğun eline düşmek istemiyorum. Ben yapamam çünkü. (...) Allah yataklara düşürmeden, annem gibi ölmek istiyorum. Temiz ölüm”.

Sadık’a gelecek hayallerini sorduğumuzda, kendisinin hayal ettiği şeyleri gerçekleştirdiğini, çocuklarını büyüttüğünü, emekli olduğunu söyledikten sonra, zaten hayal kurmanın kendisi için uygun bir şey olmadığını düşündüğünü de ekledi: “Ben çoğunu istersem icabında azarım. Azmaktan korkuyorum yani. Önceden çok görmeyip de sonradan çok gören kişi mutlaka azar”.

Öznur, yaşadığı ortamdan, şiddetten, baskıdan çok sıkıntı duyduğunu bütün bir görüşme boyunca anlattı. Hayallerini sorduğumuzda da en büyük arzusunun bu ortamdan ve ilişkilerden uzağa gitmek olduğunu söyledi. “Ben hayal kurmuyorum aslında ama hayal kurabilirsem ki buna fırsatım olmuyo. O kadar gerçekçi oldum ki bu yaşantıda.”

Orta sınıftan, eğitilmiş erkekler olan Alpay, Tunç, Rıza ve Bülent, hayal kurmanın anlamsız bir şey olduğunu, kendilerinin de hiç hayal kurmadıklarını şöyle ifade ettiler: “Ben bunu gereksiz bir kurgu, hayal olarak görüyorum” (Alpay). “Gelecek hayalim yok. Gelecekte hiçbir beklentim yok. (...) Planlar yapıyorsunuz, bakıyorsunuz olmuyo. İstediklerin gibi gitmiyo. Bu sefer yıkıntı başlıyo sende. Niye kurayım o halde. Nasıl olsa olmak istediğin gibi oluyo hayat. Değiştiremiyorsunuz” (Tunç). “Hiç hayal etmedim. Gerçekçi olmak lazım. Hayal olunca hayal kırıklığı oluyo çünkü” (Rıza). “Bu konuda ben burada istediğim gibi bi hayat... ya şöyle oluyo, siz istediğiniz gibi yaşayamıyorsunuz. Size verilenleri kabul etmek zorunda kalıyorsunuz” (Bülent).

Bu anlatılar, yoksulluk ya da şiddet mağduru olmayan kişilerin de kendilerini geleceği hayal edip bu hayalleri gerçekleştirme gücünde özneler olarak tasarlamadıklarını göstermesi bakımından bize çarpıcı göründü. Hepsisi de genç ve eğitilmiş olan bu erkekler için de tıpkı yoksul kadınlar için olduğu gibi, gelecek, başlarına gelebilecek kötülüklerden sakınma dışında, olumlu bir beklentiyle birlikte düşünülüyor.

Adnan, alt orta sınıftan, hem çalışıp hem okuyan bir genç erkek. Kendi geleceğine ilişkin öyle bir projeksiyon yaptı ki, bunun bunaltıcılığı kendisini bile rahatsız etti. Neden bu kadar karamsar

olduğunu sorduğumuzda, aslında hayal ettiği şeyin bu olmadığını ama başına geleceklerin bunlar olacağını bildiğini söyledi: evde yaşayan bir eş, birkaç çocuk, iletişimin ve sevginin yerine alışkanlığın ve kopukluğun hakim olduğu bir evlilik, bitmek bilmez bir geçim mücadelesi. Sonra da ekledi: “Benim yapmak istediğim şeyler onun için garip gelir, diğerini o kadar normal karşılırsınız ki. Bizim Türk toplumunda da önemli olan yaptığın şeyin normal karşılanması. Normal karşılanıyorsa gerçekten doğru olan budur”.

Çok yoksul ve işsiz bir Kürt erkeği olan Asım, uzun vadeli bir gelecek algısına sahip değil; ancak sürekli bir iş sahibi olmayı, ailesinin geçimini sağlayabilmeyi hayal ediyor. “Şu an için kendime gelecek hayal ediyorsam yalan olur. Ben şu anda kendime hiçbir şey düşünmem. Sadece devamlı bir iş, sigortalı bir iş bana denk gelirse, kendimi değil de bu çocukları kurtarmak için”.

Mehtap, orta sınıftan, eğitilmiş bir kadın, kocasından ayrılmış, kendine yeni bir hayat kurmuş, bu nedenle de görüştüğümüz pek çok kadın ve erkeğe göre kendini daha güçlü hissedebileceğini düşünmüştük. Ancak onun için de gelecek, yalnızca güvence anlamına geliyordu: “İşte param beni idare eder, sonuçta emekli olucam, o beni idare eder işte”.

Gelecek hayallerinin gençler için biraz daha iyimser ve geniş olabileceğini düşündük, bu nedenle de özellikle gençlerle yaptığımız görüşmelerde gelecek ile ilgili hayallerini ve arzularını daha derin konuşmaya çalıştık. Ancak gençleri diğerlerinden ayırt etmemize neden olabilecek herhangi bir ipucu elde edemedik. Onlar da varolan koşullarının dışında herhangi bir perspektif oluşturamamışlardı. Örneğin Mete, on sekiz yaşında, üst sınıftan bir üniversite öğrencisi, gelecekte neler beklediğini sorduğumuzda, şu yanıtı verdi: “Maddi standartımı korumak. Böyle ciddi bir sağlık sorunuyla karşılaşmamak”.

Mete’den çok daha yoksul ve eğitim düzeyi daha düşük olan Sedat’ın yanıtı da ondan çok farklı değildi: “Sadece hayal ediyorsunuz ama sabah kalkıp işine gitmek. Akşam evine gidersiniz işte. Sıcak aileniz olur. İşler yolunda gider. Çoluk çocuğun okur, haylaz olmazlar. Normal şeyler yani.”

Yine üst sınıftan, eğitilmiş bir genç olan Çağlar’ın gelecek hayali, “babasından gördüğü” gibi, evlilik, düzenli bir ev hayatı. Özkan için de “aile hayatı her şeyden önemli”, dolayısıyla, düzenli bir hayat ve mutlu bir aile hayal ettiğini anlattı. Bu aile “fazla üst kısımlarda olmasın, fazla altlarda da olmasın, böyle ortalarda” olsun istiyor, çünkü bu şekilde daha mutlu olunabileceğini düşünüyor.

İçinde yaşadığı toplumun tutuculuğundan, kapalılığından yakından Nuran, gelecek ile ilgili hayallerinin ne olduğunu sorduğumuzda, bir ev, “güzel ve temiz bir iş” ve “istediği gibi birini bulmak”tan söz etti. Toplumsal sorumluluklar üstlenmeye, siyasete ilişkin herhangi bir düşüncesi olup olmadığını sorduk, hiç düşünmediğini çünkü siyasete inanmadığını söyledi.

Yaptığımız yetmiş iki görüşmenin yalnızca üçünde kişisel geleceğe ilişkin özgül beklentilerden söz edildi. Bu üç görüşmenin üçü de genç insanlarla yaptıklarımızdı. Halide, çocuk gelişimiyle ilgili bir meslek lisesine gidebilmeyi ve bu meslekte ilerlemeyi hayal ettiğini anlattı. Mert, bilim kurgu-komedi tarzında bir film çekmeyi hayal ediyordu. Burcu ise opera sanatçısı olmayı istiyordu, insanların onun yaptığı işi anlamasını, saygı duymasını, “bağırarak bir kadın” olarak görmemesini hayal ediyordu.

Kişisel geleceklere ilişkin bu karamsarlık ve darlığın asıl olarak güçsüzlük duygusuyla bağlantılı olduğunu düşündük. Bu güçsüzlüğün toplumsal-siyasal bağlantılarını kurup kurmadıklarını görebilmek için, her görüşmede ülkenin geleceğine ilişkin beklenti ve endişelerini de sorduk.

Cinsiyet, yaş ya da sınıfsal konum ne olursa olsun, görüşmelerin tamamına hakim olan hava, karamsarlıktı. Ülkenin geleceğine ilişkin olumlu beklentiler hemen hemen hiç ifade edilmedi, tersine, “bu memlekette iyi bir şey olmaz” yaklaşımı çok yaygındı. Örneğin Burcu, “çok açıkça söyleyim. Çok boktan bir ülke. Yaşanabilir bir yer değil çok fazla” derken, Derya da “Türkiye’nin geleceğini ben görmüyom ki, hep karanlık” dedi. Nuran, Türkiye’de herhangi bir gelecek görmüyor, Ertan da benzer şeyler söyledi, “yarını görmek zor Türkiye’de” diye de ekledi. Sevgi, “bu geri kafalılıkla Türkiye’den hiçbir şey olmaz” dedi, Tunç’a göre iyi bir gelecek yok, insanlar giderek kötü yönde değişiyorlar. Berk, “bu kafaylan nereye gidecek” diye düşünüyor, Huriye’ye göre “paran var mı gelecek budur yani.”

Hemen hemen bütün görüşmelerde ortaya çıkan bu tabloyu biraz derinleştirebilmek umuduyla, geleceğin bu kadar karanlık oluşunun nedenleri hakkında ne düşündüklerini sorduğumuzda, aldığımız yanıtlar asıl olarak ahlaki bozulmaya ilişkindi: “hortumcusu, hırsızı, mafyası ele geçirmiş”, bu nedenle de “insanların derdi günü para olmuş”, geleceğin iyi şeyler getirmesini engelleyenler de “hep bana hep bana” diyenler.

Görüldüğü gibi, kişisel gelecek beklentilerindeki karamsarlıkla ülkenin geleceği ile ilgili olumsuz düşünceler, uyum içinde. Hem kişisel hem de toplumsal/siyasal güçsüzlük duygusunun bir sonucu olarak gördüğümüz ayrımcılığın asıl olarak gündelik pratikler içinde ve kişiler arası ilişkilerde ortaya çıktığını, toplumsal ve siyasi düzeyde ayrımcılıktan çok ahlaki düzelmeye isteğinin ifade edildiğini de eklemeliyiz. Ahlaki bozulma kodlarıyla ifade edilen toplumsal/siyasal sorunlara ilişkin çözümlerden söz eden pek az kişi oldu. Bunlardan biri, Eşref’ti:

“Türkiye’ye Atatürk gibi bi adam gelicek. Bırakcak kanunları falan on sene on beş sene, herkes çalışcak diycek. Herkes çalışcak. Türkiye’nin yarısını kescek, o hacı hoca takımının topunu kescek, faydasız kescek...”

Görüşmelerde, Eşref kadar net ve bütünlüklü önerilerle karşılaşmadık ama yaygın bir biçimde “hırsıza uğursuza imkân veren adam sendeci millet” imgesi vardı. Avrupa Birliği ile ilgili düşüncelerini sorduğumuzda, yine bu imgeyle karşılaştık: “Türkiye’nin geneli biraz daha ağırlıklı cahil tabaka olduğu için, belki ilersini çok iyi düşünemiyorlar” diyen Güngör’den “bi işler ederken ne edeceğini bilen bir halk” isteyen Özkan’a kadar, toplumun genelinde bir sorun olduğunu söyleyen pek çok kişi oldu. Cehalet, ilgisizlik, çıkarıcılık gibi niteliklerin yaygın ve belirleyici olduğunu düşünüyorlar, bu nedenle de geleceğe ilişkin fazla umut beslemiyorlar.

Ancak, birkaç görüşme, kişinin kendisinin geleceğin biçimlendirilmesinde etkin olabileceği algısını yansıtıyordu. Bu görüşmelerden biri, Suzan’la yaptığımızdı. Suzan, özel yaşamında uzun yıllardır ciddi bir kısıtlama altında, çünkü evlendiği kişi, buldukları yerin ileri gelen ailelerinden birine mensup. Ancak, belki de bu nedenle, Suzan, bu kısıtlamaları hafifletmenin, kendisine nefes alabilecek alanlar açmanın yolunu toplumsal/siyasal etkinliklerde bulmuş. Kadınlar için belirli ölçülerde hoş görülen yardım faaliyetleri ve kültürel faaliyetlerle başlamış, daha sonra bir Vakıf kurarak bunları kurumsallaştırmış ve kendisine kamusal bir kimlik edinmiş. Bu kimlik onun yaşamında öylesine önemli ve güç verici olmuş ki, şimdi artık siyasete girmeyi, milletvekili

adayı olmayı düşünmeye başlamış. “Şu anki tablo hiç hoşuma gitmiyor ve de siyasete girme arzusu onun için de daha çok beni kavuruyor” derken, hoşuna gitmeyen bu tablonun değişiminde etkin olabileceği inancını da vurguladı. Suzan’ı harekete geçiren şeyin geleceğe ilişkin umutlarının yüksekliğinden çok korku olduğuna da işaret etmek isteriz. Hali hazırdaki toplumsal ve siyasal tabloyu ürkütücü bulduğunu, gericiliğin ülkeye hakim olmasından, Atatürk’ün kurduğu Cumhuriyetin bir şeriat düzenine dönmesinden korktuğunu görüşmenin pek çok yerinde, defalarca belirtti.

Geleceğe yönelik iyimser beklentilerin ifade edildiği az sayıda görüşmeden biri, Şeyhmus’la Diyarbakır’da yaptığımızdı. Şeyhmus, dikkate değer bir demokratikleşme sürecinin yaşandığını vurgulayarak bunun Diyarbakır’da daha özel, daha derin olduğunu anlattı. Demokratikleşme ile cinsiyet eşitliğinin birlikte ilerlediğini vurguladı: “Diyarbakır’da toplumsal yapı, toplumsal hukuk, bunu daha derinliğine yaşıyor. Bu hak kavramı oldukça, ben çok görüyorum, tanık da oldum, mesela bi ailede karı koca ilişkisinde bakıyorum kadın da artık kocasına karşı demokratik söylemlerde bulunuyor. Demokratik haklarını savunuyor. (...) İç hayatlarından dış ilişkilerine kadar böyle bir yaygınlık var, ben bunu çok olumlu görüyorum. Diyarbakırlı Kürtlerin geleceği için çok olumlu. Demokratik. (...) Kadınlar da siyasal hayata karışıyolar. Özellikle kadınların, bi kere televizyon başlı başına bir dünya. Yani bir çok kadın da öyle zannedildiği gibi, ben Diyarbakır’da çok kadın tanıyorum, ev kadınıdır, benim kız kardeşim dahil olmak üzere, sabah oturup da TGRT yahut Show TV’de Kadının Sesi’ni izlemezler. Sabah oturup NTV’de basın özetlerini izlerler.”

Şeyhmus’un söylediklerini doğrulayan bir başka görüşme, Kars’ın bir köyünden dört yıl önce Ankara’ya göç etmek zorunda kalmış yoksul bir aileden Medine ile yaptığımızdı. O da ailedeki tüm erkeklerin DEHAP üyesi olduğunu, özellikle köyden göç ettikten sonra siyasal etkinliklerinin arttığını ve bunun da onların “kafasını değiştirdiğini” anlattı. Daha önce aile içi şiddet ve kadınlar üzerinde çok ağır bir baskı varmış ama bu durum hızla olumlu yönde değişmekteymiş. Bu nedenle, yaşadığı son derece kötü koşullara karşın Medine de geleceğin daha iyi olacağını düşünüyor.

Yine Diyarbakır’da görüştüğümüz Kadir, “çeşitli etnik yapıları olan, farklı düşünceleri olan, farklılıkları olan” insanlarla birlikte verilecek bir demokrasi mücadelesinin başarıya ulaşabileceğine inandığını, kendisinin de böyle bir mücadelenin içinde olduğunu anlattı. Ona göre büyük sorunlar yaşanıyor, özellikle zorunlu göçle birlikte Diyarbakır’da fuhuş sektörünün nasıl büyüdüğünü anlattı, ancak bütün bunların çözülebilir problemler olduğuna da inandığını söyledi.

Diyarbakır’da görüştüğümüz genç bir üniversite öğrencisi olan Mehmet Ali’ye ülkenin geleceği ile ilgili beklentilerini sorduğumuzda, “bana göre önemli gelişmeler katettik. Güzel şeyler yaşanacaktır. Ben de bu güzellikler için mücadele edeceğim” yanıtını verdi.

Van’ın bir köyünden Eskişehir’e göçmüş olan Asım, kendi geleceği ile ilgili hiçbir şey tasarlayamadığını, ancak sürekli ve güvenceli bir iş hayal edebildiğini söylemişti. Ama ülkenin geleceğini nasıl gördüğünü sorduğumuzda verdiği yanıt, çok daha iyimserdi: “Biz birlik olsak, hep birlik olsak, olacak bu iş” dedi ve AKP hükümetini beğendiğini, yoksullara yardım ettiklerini, onlar geldikten sonra soğukta kalmadıklarını da ekledi.

Kişisel düzeydeki beklentilerin ve umutların olumsuzluğuna karşın, ülkenin geleceğine ilişkin iyimser olanların tamamı, Kürtler ve kendilerini dindar olarak tanımlayanlardı. Bu iki grubun anlatılarında da kategorik bir farklılık gözümüze çarptı: Kürtler, kişisel ilişkilere dair sorunları, eşitsizlikleri, toplumsal bağlamı içinde, bu bağlantıları öne çıkararak anlatır ve algılamak, dindarların tutumu tam tersi; onlar, toplumsal ve siyasal bağlamı kişisel terimlerle anlattılar.

Örneğin Zekeriya, ülkenin geleceğine ilişkin iyimser olduğunu şöyle anlattı: “Bütün bunlara rağmen, bi şekilde bu ülkenin gidişatında en azından müsbete yönelik değişimler yapabilecek birine de ihtiyaç söz konusu. İşte bu ihtiyacı Tayyip Beyin karşılayabileceği gibi bir ümide kapıldım.”

Benzer bir biçimde, Recep de Türkiye'nin çok kötü dönemlerden geçtiğini, hala büyük sorunları olduğunu ama önümüzdeki dönemde bu sorunların azalacağına inandığını söylerken, “Hoca'nın tabi ki ağırlığı vardı ama aynı zamanda tenkitleri de hiç dinlemezdi. Halbuki Tayyip Bey daha genç, ikazları, tenkitleri dinliyor, istişareye önem veriyor. Bu yüzden de başarı şansını daha yüksek görüyorum” dedi.

Kapalı bir kadın olan Feride, hem kişisel hem de toplumsal geleceğe umutla bakan ender kişilerden biriydi. Demokratikleşmenin insanlar arasındaki ilişkilerin düzelmesine bağlı olduğuna inandığını anlattıktan sonra şöyle dedi: “insanların samimi olmasını istiyorum, rahat olmasını istiyorum. Çoğu problemlerin de insanların bazı şeyleri en yakınındaki eşleriyle de dahi doğru düzgün paylaşmadığını, konuşmadığını, içlerinde hep bi şeyler kalıyor. O kalan şeyler konuşulmadığı için zaman içerisinde yaraya dönüşüyo ve onlar taze taze konuşulmadığı zaman çözümsüzlüğe gidiyor. Büyük problemler haline geliyo. En ufak beklentiler dahi, en küçük noktalar dahi. Samimiyet yok insanlarda.”

Görüşmelerde geleceğe ilişkin beklentilerinin olumsuz olduğunu söyleyen büyük bir çoğunluğa karşın belirgin olarak ayırt edilebilen iki kategoriden insanın daha iyimser ve umutlu olmalarını güçlenme ve özgürleşme kavramları ile bağlantılı olarak anlamaya ve tartışmaya çalıştık.

3.3. Güçlenme ve Özgürleşme İmkânları

Görüşmelerde şiddet ve engellenmeye ilişkin karşımıza çıkan çarpıcı tablo, geleceğe ilişkin beklentilerin karamsarlığı ve görüşmelerin bütününe yayılmış olan derin güçsüzlük duygusu, özgürlük kavramını nasıl algıladıklarını ve güçlenme deneyimlerini merak etmemize neden oldu. Bu yüzden, bize yansıttıkları derin güçsüzlüğün derecesini, bunun ne ölçüde farkında olduklarını, hangi noktalarda kırabildiklerini, kimlerin güçlenmek için ne türden araçlara sahip olduğunu anlamaya çalıştık.

Ertan'ın söylediği “Türkiye’de geleceği görebilmek çok zor” sözü, pek çok görüşmede tekrarlandı. Aysu, geleceğin öngörülemez oluşunun yarattığı güvensizlik duygusunu şöyle ifade etti: “En azından zaman zaman kendimi çok güvende hissetmiyorum. Zaten Türkiye’de hiç kimse kendini güvende hissetmemesi lazım”. Yoksullukla ya da sosyal güvencesizlikle açıklanamayacak kadar yaygın biçimde dile getirilen bu kaygı halinin, güçsüzlük duygusunu şiddetlendirdiğini, beslediğini ve bundan beslendiğini düşünüyoruz. Daha önce geniş bir biçimde ele aldığımız şiddet ve engellenmenin, kadınların da erkeklerin de “yapabilirliklerini” azalttığına, kendilerini birer özne olarak tasarlama imkanlarını daralttığına inanıyoruz. Öyle ki,

böyle bir imkânı hatırlatan özgürlük kavramını tehdit edici bulduklarına ilişkin sözler söylüyorlar.

Örneğin Özkan, özgürlükten ne anladığını sorduğumuzda, insanın her istediğini yapması diye bir şeyin söz konusu olmayacağını belirterek söze başladı ve “belli bir şeye kadar yapar ama belli şeyden sonra özgürlük kısıtlıdır” diye devam etti. “Yani bunun bi kararı vardır. Bir kişinin özgürlüğünün başladığı yerde öbürünün özgürlüğü kısıtlanır gibi”. Mert, “herkes özgür olursa, kimse mutlu olamaz” dedi. Mete, insanlara “sonsuz özgürlük” sunulursa, insanların “sapıtacağını”, dolayısıyla hem aile hem de devlet tarafından özgürlüklerin kısıtlanması gerektiğini düşünüyor. Güngör, “belki o an onun için iyi gözükebilir ama ilerde bir çok sorunlar çıkarıyo. Özgürlük çok da iyi bir şey değil bence” diye konuştu. Suna çocuklarını özgür yetiştirdiğini söyledikten sonra, bu özgürlüğün sınırlarını da belirledi: “saygı sınırını aştığı müddetçe özgürlük değildir”.

Özgürlük kavramı tehditkâr değilse, bu kez de özgürlük deneyiminin tehdit edici sonuçları olduğu görülüyor. Örneğin Hakan, özgürlüğün kişinin yaptığı eylemlerden sorumlu olması demek olduğunu söyledi ve ekledi: “Ben bunu yapıyosam, sonuçta bu var. Ona katlanacam.” Belki de bu nedenle Hakan, kendisini güçsüz hissediyor, henüz özgürlüğün sonuçlarına katlanabilecek durumda olmadığını düşünüyor. “Bi de benim konumum yok. Öğrenciyim. Sesimi duyuramam. Gerçi herkes böyle düşünse hiçbir şey olmaz da. Ama sonuçta benim bi hedefim var. O hedefe ulaştıktan sonra da elbette ki sesimi duyuracam. Söz sahibi olacam o zaman. Şimdi bişey yapamam. Çünkü elimde hiçbir şey yok benim”.

Aysu, Hakan’dan farklı olarak, özgürlüğün zaten o kadar da istenir bir şey olmadığı fikrinde. “Ben anneannemlerin yanına gidip daha düzenli, daha prensipli bir hayata sahip olmak istiyorum. Hep özlemini çektiğim hayat bu açıkçası”.

Üniversite öğrencisi olan Çağlar, özgürlük kavramının onun için fazla bir anlamı olmadığını çünkü uyulması gereken bazı kurallar olduğunu söyledi. “Bizim okulda jöleye kıızıyolardı. Herkesin saçlarını yıkıyolardı jöle sürdüğü zaman. Ben hiç itiraz etmezdim. Çünkü itiraz etseniz de bi şey değişmeyecek sonuçta. Onu kabulleneceksiniz. Başka çareniz yok. Yukardakiler öyle istiyosa öyle olacak. Başka çözümü yok.” Çağlar’ın özgürlük alanının bu kadar daraltılmasına pek bir itirazı olmadığı gibi, itiraz edenlerin de gereksiz yere sorun yarattıklarını düşünüyor. “Ama bu tür şeylerde çok fazla gerek yok düzeni bozmaya. Bi anlamı yok yani”.

Sedat, kişisel özgürlük ile toplumsal özgürlük kavramlarını dikkatle birbirinden ayırdıktan sonra, “özgürlük yanlış anlaşılıyo bazen. Hürriyetle özgürlüğün birbirinden çok farklı anlatıyolar. Hürriyet, milletin hürriyeti gibi. Ama özgürlük daha itici geliyo bazı vakalarda ama herkes özgür yani” diye devam etti.

Kendi kişisel yaşamı başarılı bir güçlenme mücadelesi olan Öznur, konu özgürlük olduğunda şöyle dedi: “Özgürlük ölçülü olursa zararsızdır. Ama her şeyde olduğu gibi, özgürlükte de ölçü önemlidir benim için. Yani özgürlük ama nereye kadar. (...) Kendine olan bi saygın vardır. O saygını yitirirsin”. Öznur’un son derece berrak bu sözleri, güçlenme mücadelesinin her durumda özgürlük mücadelesi anlamına gelmeyebileceğini hatırlatıyor. Öznur’un anlatısının bütününe baktığımızda, “geleneksel” kadın rolü ile “modern” olan arasında başarılı bir sentez yaptığı, ücretli çalışmaya katılarak aile içindeki konumunu güçlendirdiği ama aynı zamanda “fedakâr ve

verici eş- anne” rolünü de sürdürdüğünü görebiliyoruz. Böylelikle, “bir yere kadar özgürlük” elde edebilmiş olan Öznur, bu sınırlı özgürlük alanını güçlenebilmek için kullanıyor. Buradaki sınırlılığın zaten kendine saygısını sürdürebilmesi için de gerekli olduğunu söylerken, onu güçlendiren mekanizmalara işaret ediyor: geleneksel iffetli kadın, fedakâr anne, becerikli eş rolü (bu anlatının Öznur’dan çok farklı bir kadın olan Suzan’ınkiyle benzerliğine dikkat çekmek isteriz).

Maddi yaşam koşullarının ağırlığına karşın, Sultan da benzer bir güçlenme süreci içinde görünüyor. Kocasının evin geçimini sağlayamaması, Sultan’ın bir yandan geçici ve düzensiz de olsa ücretli çalışmasına, diğer yandan da ailenin dış dünya ile bağlantılarını üstlenmesine neden olmuş. Sosyal yardım için başvurmaktan kendisi ve kocası için iş bulmaya, çocuklarına üst baş yardımı ayarlamaya kadar çok çeşitli nedenlerle sürekli ilişkiler kuran Sultan, böylece kendine geniş bir hareket alanı yaratmış. “Gözüm açıldı. Biliyom. Eskisi gibi değilim. Şimdi çarşıya gidiyom, tramvaya biniyom mesela. (...) Şimdi dinlemiyom. Gözümüz açıldı”.

Filiz, kötü giden evliliğini bitirdikten sonra, maddi koşullarının zorlamasına karşın, annesiyle birlikte oturmayı hiç istememiş. “Annemi de istemiyorum” dedi. “diyorum, ben sana bakarım ama şu an elin ayağın tutuyo, otur gelininlen. Özgürlüğümün kısıtlanmasını istemiyorum. Çünkü 25 yıl kısıtlandı. Şimdiden sonra kısıtlanmasın”.

Filiz’in böyle bağımsız davranabilmesi, birden bire gerçekleşmemiş. Evliliği sırasında nasıl aşama aşama güçlendiğini, bağımsızlaştığını, “kendi ayakları üstünde durur” hale geldiğini anlattığında, özellikle çocuklarının büyüüp kendisine destek olmaya başlamasından ve yine buna bağlı olarak Filiz’in sendika ve parti çalışmalarına katılmasından sonra ilişkilerinde dengelerin değiştiğini anladık. “Benim çocuklarım büyüdü, liseye başladı, ondan sonra yasakları deldim. Ben çalışmalara gidecem dedim. Sen istersen engellemeye çalış, ne yaparsan yap. Sonuçta benle paylaştığın bir şey yok. Yalnız ben senin soyadına bir leke getirirsem, tamam.”

Filiz’in “kurtuluş” hikayesinde de Öznur’unki kadar güçlü bir vurguyla olmasa da, namus kavramının bir yeri var. Başkaldırma anında bile, namusuna zarar verecek bir şey yapmayacağı güvencesini verme ihtiyacı duyması, kadınlar için özgürlüğün ve güçlenmenin sınırlarına işaret ediyor. Öte yandan, Filiz’in güçlenme mücadelesinin yeni bir anlam çerçevesi içinde gerçekleştiğini de unutmamak gerekir: sol muhalefetin sunduğu bir çerçeve.

Görüşmeler sırasında dikkatimizi çeken bir başka izlek, özgürlüğün asıl olarak kişisel bir durum olduğu, toplumsal engellerin bu kişisel durumu etkileyemeyeceği görüşü idi. Daha önce de değindiğimiz gibi, kendilerini dindar bir kimlikle tanıtan kadın ve erkeklerin anlatıları, toplumsal sorunların ve engellerin kişisel bir sözce içinde anlamlandırıldığı metinlerdi. Özgürlüğü de yine aynı anlatılarda böyle kişisel bir yaşantı olarak tarif ettiler. Örneğin Mehmet Ali, özgürlüğü felsefi bir kavram olarak algıladığını belirtti ve “siyasi anlamda kişisel özgürlükler falan filan benim için asıl özgürlük, ruhsal özgürlüktür. (...) Ruhsal özgürlük de şudur, önce kendi yalnızlığımızı kabul ediyosak ve dünyadan, başkalarından bi beklentimiz yoksa, yani bizim bi davranışı yapmamız için başkalarından da bir şey bekliyorsak biz özgür değildir” diye devam etti. Kendisini bu anlamda özgür bulup bulmadığını sorduğumuzda, şöyle yanıtladı: “kendimi özgür hissettiğim zamanlar olur, özgür hissetmediğim zamanlar olur. Nasıl kendimi özgür hissederim, eğer kendi duygularıma dürüstçe, korkusuzca yaklaşabiliyosam, kendi duygularıma yoğunlaşabiliyosam, bu dünyada, hayatta her zaman bir şeylerin beni yaralayabileceğinin

bilincindeysen, bunu kabul ediyosam, o zaman kendimi özgür hissederim.(...) Diyemezsin yani ben Marxistim der gibi ben özgürüm diyemezsin”.

Feride, Mehmet Ali'den çok farklı koşullarda yetişmiş bir kadın. Kendisiyle bir cemaat aracılığıyla bağlantı kurduk ancak dinsel kimliğinin öne çıkarmayı istemediğini söyledi. Dindarlık ve kendisinin inançları hakkında sohbet ettiğimizde, dini son derece kişisel bir ilişki olarak yaşadığını söyledi (ki bu yaklaşım, başka pek çok görüşmede de karşımıza çıkmıştı). Feride'nin özgürlük algısı, tıpkı dine bakışı gibi, asıl olarak kişisel. Yani özgürlüğü insanın kendi içinde yaşayacağı bir hal olarak görüyor. Kendisini özgür bir insan olarak tanımlıyor: “Hep özgür hissettim ben kendimi. O evliliği yaşarken de, evlenirken de. Bazen tiyatro seyrediyormuş hissine kapıldım. Benim tercihim değil fakat evleniyorum. Var bir şey demek ki. Ama hep özgür hissettim. Başımı alıp istediğim zaman dağlara çıkacağımı hissettim. Yaptım mı, yapmadım. Ama yapabilirim diyorum yani. İçimde o his hep var”. Kendisine böyle hissetme gücünü verenin Allah inancı olduğunu belirtti. Başına gelen her şeyin O'nun iradesine tabi olduğunu düşünmek, Feride'yi rahatlatıyormuş ve kaygılarını azaltıyormuş. “O güç hep canlı durdu ve hala içimde çok canlı. Allah'ın o gücü bana verdiği inaniyorum. Allah bizi o donanımla yaratmış.(...) Kişisel mutluluk benim için çok önemli. Yani ben kendim mutluysam, kendi kendime yetebiliyosam, bundan sonra etrafımdaki insanlar da mutlu olur, karşımdaki insanlar da bununla ilgili... iman diyelim. Gerçekten inaniyorum ben. Allah'a inaniyorum. Onun ben ciddi olduğum sürece, ben gayret ettikçe, benim yanımda olacağına inaniyorum ve öyle oldu”. İkincil bir faktör olarak belirttiği ancak görüşmenin tamamının odaklandığı konu ise, sanatsal etkinliklerdi. Feride, evliliğinin çok kötü gittiği, kendisinin de çok mutsuz olduğu bir dönemde, 18 yıl önce, ebruya başlamış, daha sonra sergiler açacak, öğrenci yetiştirecek kadar bu alanda kendini geliştirmiş. Dindar ve kapalı bir kadın oluşu, bu süreçteki engelleri aşmasında büyük bir katkı sağlamış, hem ailesinin ve eski eşinin müdahalelerine karşı hem de çeşitli biçimlerde karşısına çıkan toplumsal engellere karşı ona korunaklı bir konum sağlamış.

Üniversitede din felsefesi dersleri veren İhsan, kendisini inançlı bir Müslüman olarak tanımladı ama hemen arkasından ekledi: “dindarlığı yobazlıkla karıştırmayın lütfen”. O da özgürlüğün “ruhsal” bir gerçeklik olarak kabul edilmesi gerektiğini, insanın kendisiyle ve Allah'la kuracağı doğru ilişkilerin onu özgür kılacağını söyledi. “Bu kadercilik değildir. Her şeyin Allah'tan geldiğini, O'nun iradesine tabi olduğunu bildiğinizde, sizin için yapılacak şeyler bellidir. Bu da sanıldığı aksine, insanı kısıtlayan değil, tersine, özgürleştiren bir şeydir. Çünkü o zaman sizi asıl engelleyen, bastıran şeylerin ne kadar küçük, önemsiz olduğunu fark edip ruhunuzu özgürleştirebilirsiniz”.

Dindar kadın ve erkeklerde özgürlüğün böyle kişisel bir deneyim olarak tarif edilmesine karşın, Kürtler için özgürlük her durumda toplumsal bir bağlam içinde anlamlandırılıyordu. Siyasal etkinliklerle herhangi bir ilişkisi olmayan, kendini Kürt kimliği ile tanımlamayan Menekşe de, daha siyasal bir dilin içinden konuşan Halide de kendi hikayelerini açık bir güçlenme ve özgürleşme hikayesi olarak görmekle kalmıyorlar, bu hikayeyi daha geniş bir demokratikleşme hikayesinin içine de yerleştiriyorlardı: “Tabii ki çok acılar çekildi. Hem bireysel olarak hem de toplumsal olarak. Ama artık bu acıları geride bırakmayı öğreniyoruz. Kolay değil. (...) Şimdi artık istediğim, bütün bu öğrendiklerimi kendi yaşantıma aktarabilmek, daha özgür olabilmek.”

Gülümser ve Medine, Ankara'da görüştüğümüz iki Kürt kadın. Gülümser, genç yaşta dul kalmış ve çocuklarını tek başına yetiştirmiş. Bu süreçte “kendi insanları”ndan destek aldığını anlattı (bu

desteğin aynı zamanda güçlü bir denetim anlamına geldiğini de belirtmiştik). Gülümser, kendisini güçlü bir insan olarak görüyor ve bunun kadınların doğasında olduğunu söylüyor: “Yani çok zor ama direneceksin. Yani bütün kadınlar mesela, hepimiz öyleyiz. Yani kadında sürekli, devamlı hem mücadele her tarafta, hem direnmek”. Hangi kadınlardan söz ettiğini sorduğumuzda, “ezilen, horlanan kadınlardan” dedi, “ne kadar ezilirsen o kadar bilenirsin, direncin artar” diye de ekledi. Medine ise zorunlu göçle Ankara’ya gelmiş, ailesinden çok sayıda erkek hapisanede, bir kısmı işsiz, ciddi bir geçim sıkıntısı içindeler. Buna karşın, yaşlı kayıvalidesinden başlayarak ailesindeki bütün kadınların “direndiğini” anlattı. Bununla neyi kast ettiğini sorduğumuzda, “yani sessiz kalmazlar, hakkını ararlar, mitinge giderler, toplantıya giderler” diye yanıtladı.

Daha önce değindiğimiz gibi, Şeyhmus da cinsiyet ilişkilerindeki demokratikleşme ve özgürleşmeyi daha geniş bir bağlama, siyasal mücadele bağlamına oturttu ve kadınların hem siyasal yaşamda hem de bunun bir uzantısı olarak ev içi yaşamda eşitlik taleplerini güçlü biçimde ortaya koyduklarını anlattı.

Bütün bunlardan sonra, Diyarbakır’da görüştüğümüz Kadir’in, bu siyasal özgürleşmenin, değişmenin ve kadınların güçlenmesinin nasıl bir çatışma potansiyeli de barındırdığına ilişkin çok önemli ipuçları barındıran sözleriyle bitirmek istiyoruz: “Biz değişim ve gelişmeyi geç yakaladık. Bunu geç yakaladığımız için de uzun yıllar aile kültürünü, o kabuğu çok fazla kıramıyosun. Ben şu anda o kabuğun içine de giremiyorum. Kırmaya çalıştım, olmadı. Giremiyorum artık. Annemin hala sıcak kolları. Bizi yaşatan orası”.

4. SONUÇ

Bu araştırmada, cinsiyet rejimini odağa alarak, demokratikleşme ile kişilerin algıları ve zihniyet yapıları arasındaki ilişkileri ortaya koymaya çalıştık. Cinsiyet ilişkilerine dair normların ve kalıpların asıl olarak muhafazakâr ve anti demokratik olduğu, ancak gündelik yaşam deneyimlerinde bu norm ve kalıpların çizdiği çerçevelerin kadın ve erkeklerce esnetildiği, değiştirildiği hatta kırıldığı varsayımıyla başladık. Araştırma sırasında bu varsayımın büsbütün yanlış değilse de önemli sınırlılıklar barındırdığı sonucuna vardık. Çünkü, gündelik deneyimin kişisel güçlenme stratejilerinin kullanılabilirdiği bir hareket alanı olarak deneyimlenebilmesi için gereken öznelik kapasitesinin görüştüğümüz kişilerin pek çoğu için önemli ölçüde örselenmiş olduğunu gördük.

Bu örselenme, çeşitli biçimlerde gerçekteşiyor: açık ve fiziksel şiddet, bu biçimlerden en yaygın olarak görüşmelerin pek çoğunda ifade edildi. Asıl olarak kadınlara yönelik aile içi şiddete ilişkin anlatılarda izini sürebildiğimiz bu örselenme, sadece kadınlar değil, erkekler için de, özellikle çocukluk ve ergenlik dönemlerinde geçerli gibi görünüyor. Ancak kadın ve erkeklerin fiziksel şiddeti ifade etmelerinde kategorik bir farklılık var. Kadınlar için bu konuyu konuşmak nispeten daha kolayken, erkekler ancak soyut ve genel bir deneyim olarak anlatabiliyorlar. Onlar için aile içinde yaşanan değil fakat okul ve askerlik gibi kamusal ortamlardaki şiddet daha konuşulabilir bir deneyim olarak görünüyor. Çünkü bunların genellenmesi ve bir tür “erkeklige geçiş töreni” olarak anlamlandırılması mümkün.

Öznelik kapasitesinin örselenmesinin bir başka aracı, engelleme ve baskı. Bu da asıl olarak aileler tarafından uygulanıyor, kadın ve erkeklerin ileri yaşlara kadar ağır bir denetim altında yaşamalarına neden oluyor. Bu denetim, erkekler için “yetişkin” olmayla birlikte hafiflese de kadınlar yaşamlarının sonuna kadar bu denetimi yaşıyorlar. Ailelerin denetimi hem hareket alanının mekânsal kısıtlanması, hem de sosyal kısıtlamalar biçiminde gerçekteşiyor. Bu denetim, evlenme kararının verilmesinde açık biçimde kendini gösteriyor. Görücü usulüyle, yani aileler tarafından düzenlenen evliliklerin sayısı çok fazla, genç kuşaktan kadın ve erkeklerin evliliklerinde de azımsanmayacak oranda görücü usulüyle evlilik var.

Bir başka denetim alanı, beden denetlenmesi. Namus ve giyim-kuşam yoluyla, bu kez münhasıran kadınlar denetleniyor. Namusa ilişkin algı, tamamıyla bekâret normu üzerinden kuruluyor. Evlilik öncesi ve evlilik dışı cinsel ilişkinin yasaklanması olarak algılanan namus, hem kadınlar hem de erkekler için tabu niteliğinde bir konu. Cinselliğe ilişkin deneyimler de bekâret tabusunun gücünün bir uzantısı niteliğinde. Kadın ve erkeklerin cinsellik deneyimleri, bilgisizlik, utanç, korku ve güvensizlikle çevrelenmiş görünüyor. Evlilik ve cinsellik başlıklarını birlikte değerlendirdiğimizde, öznelik kapasitesindeki örselenmenin hem kadınlar hem de erkekler için yalnızca güçsüzlük değil, aynı zamanda mutsuzluk ve yalnızlıkla da sonuçlandığını söylemek zor değil. Hem evlilik hem de cinsellik, kişisel doyumun ve mutluluğun değil, hayal kırıklığının ve iletişimsizliğin alanı olarak yaşanıyor.

Kadın bedeninin giyim kuşam üzerinden denetlenmesinin iki boyutu var: kamusal bir denetim aracı olarak başörtüsü yaşağı, ailenin ve çevrenin denetim aracı olarak da kapalı giyim baskısı. Başörtüsünün siyasal bir simge olarak algılanması çok yaygın. Siyasal bir simge olarak başörtüsüne karşı olsalar da görüştüğümüz kişiler genellikle bu konudaki yasaklamaları doğru bulmadıklarını ifade ettiler. Ancak kamusal denetime ilişkin bu özgürlükçü yaklaşım, özel

alandaki kapalı giyinme baskısı konusunda kendini göstermedi. Tersine, kendilerini “çağdaş” olarak nitelendirenler de dahil olmak üzere, kadınların “çevreye uygun” biçimde giyinmelerini istediklerini söylediler. Kadınların giyimlerinin sadece kendilerini değil, yanlarındaki erkeği ve ailelerini de ilgilendirdiğini düşünüyorlar.

Öznelik kapasitesinin örselenmesi, kadın ve erkeklerin dünyayı ve toplumu algılamalarını da belirliyor. Asıl olarak kendilerinin müdahil olamayacağı, tehlikelerle dolu bir dünya algısı var. Bunun bir dışı vurumu da ayrımcılıkla ilgili ifadeler. Eşcinsellik başta olmak üzere, her türlü farklılığın düşmanca ve korku yaratacak biçimde algılanması, bu algının bir sonucu olarak da düşmanlık ve korku duygularının farklı olana yansıtılması, son derece yaygın görünüyor.

Cinsiyet farklılıkları, özel alanda kuruluyor ve bu farklılıkların ortadan kalkabileceğine ilişkin her türlü ihtimal, tepkiyle karşılanıyor. Örneğin annelik-babalık rolleri, kadınlığa ve erkeklığe ilişkin kalıplar ve kodlar, bu farklılıkların kurulduğu yerler olarak karşımıza çıkıyor (homofobinin yaygınlığı da bu çerçevede değerlendirilebilir kanısındayız). Buna mukabil, cinsiyet eşitliğinin de yaygın bir ideal haline geldiğini söylemek mümkün. Ancak eşitlik, tamamen ve münhasıran kamusal alana ait bir ideal olarak ortaya çıkıyor. Bu ikisi arasındaki bağlantıları kuranlar, kamusal eşitliğin ancak özel alandaki değişimlerle mümkün olabileceğini söyleyenler, istisnasız olarak yetişkin ve orta yaşın üzerindeki kadınlar. Onlar, eşitsizlik deneyimleri üzerinden geliştirdikleri içgörüyü ve algıyı genç kadınlardan ve erkeklerden farklı bir duruşun ifadesi olarak ortaya koydular.

Öznelik kapasitesinin örselenmesinin bir başka boyutu, anlam çerçevelerinin dışına düşmek. Kişilerin içinde hareket ettikleri, dünyayı ve kendilerini anlamlandırdıkları, gündelik deneyimlerinde esnetip genişlettikleri çerçevelerin büyük ölçüde güçten düştüğünü, hatta dağıldığını söyleyebiliriz. Dindarlık, muhafazakârlık yahut çağdaşlık türünden dünya görüşlerinin bütünlüklü ve güçlü çerçeveler olarak iş görmediğini, bütün bunların ciddi bir “bireyselleşme” sürecine tabi tutulduğunu iddia ediyoruz. Bu süreci “yersiz yurtsuzlaşma” olarak adlandırdık. Çünkü hem pratik hem de zihinsel aidiyet mekânlarının ortadan kalktığı, yakın ilişkilerin çözüldüğü, anlamlandırma çerçevelerinin işlevsizleştiği bir sürece dikkat çekmek istedik. Bu süreç, kişilerin kendilerini daha güçlü ve özgür hissettikleri bireyselleşmeden çok, yalıtılmaya, güçsüzlüğe ve korku/kaygı duygularının artmasına yol açan atomizasyona benziyor.

Yersizyurtsuzlaşma süreci elbette demokratikleşme ve özgürleşmeye doğru evrilebilir, bunun nüvelerini taşır. Ancak bizim baktığımız yerden, yani cinsiyet rejimi açısından, böyle ipuçları bulmak mümkün görünmüyor. Özellikle beden denetimine ve kadınlık/erkeklik normlarına ilişkin anlatıların işaret ettiği şey, özgürleşmeden çok güçsüzlük.

Bununla birlikte, özellikle siyasal iki kimlik, Müslümanlık ve Kürtlük kimlikleri, görüştüğümüz kişiler kendilerini siyasal özneler olarak tanımlamasalar da, önemli bir güçlenme aracı olarak işgörüyor gibi görünüyor. Bir yandan kendilerini ait hissedebilecekleri anlam çerçeveleri sunmaları önemli bir güçlenme imkânı sağlıyor. Öte yandan, bu anlam çerçevelerinin niteliğine baktığımızda, genel “bireyselleşme” sürecinden etkilendiklerini görüyoruz. Bu anlamda, kişilerin uyması gereken kurallar, üstlenmesi gereken görevler yahut oynaması gereken roller dayatmaktan çok, içinde hareket edebilecekleri, dünyayı ve kendilerini anlamlandırabilecekleri bir zemin işlevi görüyorlar. Dolayısıyla, kişilerin kendilerini içinde kısırlanmış hissetmesine değil, tersine, hareket edebilmelerine imkân tanıyor gibi görünüyorlar.

Kadınlar açısından bakıldığında, öznellik kapasitesinin örselenmesi yeni bir deneyim değil. Fiziksel şiddet, engelleme ve baskı yoluyla çok dar yaşam alanlarına hapsedilme tecrübeleri olan kadınların bu alanları genişletmek için kullandıkları araçların başında, ücretli çalışma geliyor. Görüştüğümüz pek çok kadın, para kazanmanın ve kazandığı para üzerinde kendisinin söz sahibi olmasının verdiği özgürlük duygusundan ve güçten söz etti. Bunun gibi, kamusal etkinlikler, yani dernek, vakıf, siyaset gibi çalışmalar da kadınların kişisel güçlenmelerinde önemli bir yer tutabiliyor. Ancak, pek çok anlatıda karşımıza çıkan bir sınır, namus tabusu, güçlenmenin özgürleşmeye evrilmesinin çok kolay olmadığını hatırlatıyor. Bir başka sınır, ücretli çalışma alt bölümünde belirttiğimiz gibi, ücretli çalışmanın meslek sahibi eğitilmiş kadınlar için bir hak olarak tanınmasına karşın, eğitimsiz ve “vasıfsız” kadınların ücretli çalışmasının hala geçim sıkıntısı koşuluna bağlı olarak kabul edilmesi. Dolayısıyla, kamusal etkinliklerden güçlenme imkânı, bütün kadınlar için ve aynı biçimde geçerli görünmüyor.

Kadınların kişisel güçlenmelerinin cinsiyet rejiminde demokratik açılımlara yol açabilmesi, bu sınırları sorun eden, güçlenmeyle birlikte özgürleşmeyi de perspektifine yerleştiren yeni anlam çerçevelerinin kurulabilmesine bağlı. Farklılığın ve eşitsizliğin alanı olan özel alanda geliştirilen çeşitli güçlenme stratejilerinin kamusal bir dile tercümesi ve gerçek bir dönüşüm imkânı haline getirilmesinin yanında, kamusal alanın gerçekten bir eşitlik imkânı olabilmesi için de özel alandaki engel ve sınırların ortadan kaldırılması gerekiyor. Dolayısıyla, kamusal alan-özel alan ayrımı, kadın ve erkeklerin yaşamlarının, birbirleriyle ilişkilerinin daha demokratik ve özgür olması için gayet hayati görünen bir sorun alanı.

Yaptığımız araştırma, girişte de belirttiğimiz gibi, genelleştirici değil, keşfedici bir çalışma. Bu nedenle, elbette ki vardığımız sonuçlar ancak yapılacak daha geniş (ve daha derinlemesine) çalışmalar için ipuçları verebilir. Bununla birlikte, çok farklı toplumsal kesimlerden ve yaşlardan kadın ve erkeklerle yaptığımız görüşmelerin toplumsal cinsiyet ve cinsiyet rejiminin nasıl algılandığı, nasıl yeniden üretildiğine ilişkin genel bir fikir verebildiğini, demokratikleşme imkânlarına ve aynı zamanda sınırlılıklara işaret edebildiğini umuyoruz.

GÖRÜŞME ÇİZELGESİ

İSİM	K/E	MEDENİ HAL	YAŞ	EĞİTİM	İŞ	ŞEHİR	AİDİYET
Ayşe	K	Evli	52	İlkokul	Ev Kadını	Ankara Tuzluca	Alevi
Gülümser	K	Dul	43	İlkokul	İşçi	Ankara	Kürt/Alevi
Gül	K	Boşanmış	39	İlkokul	Telekız	Ankara Keçiören	Kürt
Şafak	K	Çocuklu bekar	28	Ortaokul	Konsomatris	Ankara	
Medine	K	Evli	34	İlkokul	Ev Kadını	Ankara Dikmen	Kürt
Şelale	K	Evli	47	Üniversite	İşveren	Ankara Çankaya	
Mehmet	E	Bekar	19	Lise	Üniversite öğrencisi	Balıkesir Edremit	
Aysu	K	Bekar	17	Ortaokul	Lise öğrencisi	Balıkesir Edremit	
Asiye	K	Evli	36	Lise	Ev Kadını	Ankara Yenimahalle	
Umman	K	Bekar	17	Lise	Garson	İzmir Bayraklı	
Eşref	E	Boşanmış	50	Üniversite	Esnaf	Balıkesir Edremit	
Mehtap	K	Boşanmış	44	Üniversite	Memur	Ankara Gazimahallesi	
Berk	E	Bekar	20	Lise	Üniversite öğrencisi	Ankara Gazimahallesi	
Adnan	E	Bekar	25	Lise	Gümrük komisyoncusu	İstanbul Kartal	
Burcu	K	Bekar	18	Lise	Üni.sınavına hazl.	Ankara Batıkent	
Türkan	K	Boşanmış	39	Lise	Memur	Ankara Batıkent	
Suna	K	Evli	44	Lise	Emekli	Ankara Yenimahalle	
Safiye	K	Dul	60	Okur yazar	Ev Kadını	Trabzon Işıklar	
Kemal	E	Evli	60	Okur yazar	Emekli	Trabzon Işıklar	
Kazım	E	Evli	44	Okur yazar	İşsiz	Trabzon Işıklar	
Müşerref	K	Dul	62	Okumazyazmaz	Ev Kadını	Trabzon Işıklar	
Meliha	K	Evli	60	Okur yazar	Ev Kadını	Trabzon Işıklar	
Kezban	K	Evli	51	Okur yazar	Ev eksenli	Denizli	Din.Cem.
Zeynep	K	Evli	38	Üniversite	Ev kadını	Denizli	
Fatma	K	Evli	35	İlkokul	Ev Kadını	Denizli	
Aliye	K	Evli	42	İlkokul	İşçi	Denizli	
Uğur	E	Bekar	22	Lise	Askerde (işsiz)	Denizli	
Ayşegül	K	Evli	41	Lise	İş sahibi/esnaf	Denizli	
Sevgi	K	Evli	67	Okur yazar	Ev Kadını	Sinop	
Sadık	E	Evli	73	Ortaokul	Emekli	Sinop	Din.Cem.
Yeter	K	Evli	29	Okur yazar	Düzensiz temizlik işi	Sinop	
Turan	E	Evli	41	Üniversite	Memur	Sinop	
Didem	K	Evli	38	Yüksekokul	Memur	Sinop	
Şahin	E	Evli	47	Üniversite	Öğretmen	Sinop	
Filiz	K	Boşanmış	44	Ortaokul	sekreter	Sinop	
Levent	E	Evli	39	Lise	büro elemanı	Ankara/Sincan	Alevi
Mert	E	Bekar	25	Master	MadenMühendisi/şir ketsahibi	Ankara Çankaya	
Rıza	E	Evli	35	Doktora	Öğretim Üyesi	Ankara Küçükesat	
Bülent	E	Bekar	28	Üniversite	Sekreter	Ankara	

Selma	K	Evli	55	Lise	Esnaf	Edirne	
Şükriye	K	Evli	62	Lise	Ev Kadını	Edirne	
Ulviye	K	Evli	23	Yüksekokul	Hemşire	Edirne	
Ertan	E	Evli	26	Yüksekokul	İşçi (makinacı)	Edirne	
Derya	K	Bekar	17	Ortaokul	Lise öğrencisi	Edirne	
Şevki	E	Bekar	35	Yüksekokul	Sosyal hizmet uzmanı	Edirne	Alevi
Hakan	E	Bekar	19	Lise	Dersane öğrencisi	Ankara Eryaman	
Çağlar	E	Bekar	18	Lise	Dersane öğrencisi	Ankara Oran sitesi	
Mete	E	Bekar	18	Lise	Üniversite öğrencisi	Ankara GOP	
Nuran	E	Bekar	23	Lise	Üniversite öğrencisi	Ankara Küçükesat	
Sedat	E	Bekar	24	İlkokul	temizlik işçisi	Sincan	
Huriye	K	Evli	38	İlkokul	temizlik işçisi	Sincan	
Neriman	K	Evli	50	İlkokul	Evkadını	Antalya	
Basri	E	Evli	60	İlkokul	BelediyedenEmekli memur	Antalya	
Alpay	E	Bekar	30	Üniversite	Öğretmen	Antalya	Kürt
Tunç	E	Bekar	46	Lise	SSK emeklisi/çalışıyor	Antalya	
İsmail	E	Evli	60	Üniversite	Gazeteci	Antalya	
Suzan	K	Evli	43	Lise	Vakıf yöneticisi	Antalya	
Güngör	E	Boşanmış	32	Lise	Memur	Eskişehir	
Özcan	E	Bekar	25	Üniversite	Memur/Tekniker	Eskişehir	
Serpil	K	Boşanmış	24	Lise	İşçi	Eskişehir	
Bekir	E	Evli	29	Yüksekokul	Memur	Eskişehir	Alevi/Arap
Sultan	K	Evli	30	Okumazyazmaz	Düzensiz temizlik işi	Eskişehir	Kürt
Asım	E	Evli	41	Okumazyazmaz	İşsiz	Eskişehir	Kürt
Kadir	E	Bekar	37	Lise	İşsiz	Diyarbakır	Kürt
Halide	K	Bekar	27	Ortaokul	İşveren/Kuaför	Diyarbakır	Alevi
Mehmet Ali	E	Bekar	23	Lise	Üniversite öğrencisi	Diyarbakır	Kürt/Alevi
Şeyhmus	E	Evli	40	Üniversite	Müdür/Mülkiyeli	Diyarbakır	Kürt
Öznur	K	Evli	35	Lise	Aşçı	Diyarbakır	Kürt
Menekşe	K	Dul	46	Lise	Emekli işçi	Diyarbakır	Kürt
Feride	K	Boşanmış	47	Lise	Sanatmerkezikurucuyönetici	Ankara	Din.Cem.
Recep	E	Evli	55	Doktora	Akademisyen/Prof.	Ankara	Din.Cem.
Zekeriya	E	Evli	59	Askeri okul	Emekli	Ankara	Din.Cem.

Okuma Önerileri

Bu kitap, 72 derinlemesine görüşmeye dayalı bir araştırmanın sonucudur. Elbette ki hem araştırma tasarımı ve görüşmeler, hem de görüşmelerin değerlendirilmesi, belirli bir kavramsal/kuramsal yaklaşımın ışığında yapıldı. Ancak okunması güç ve akademik görünümlü bir metin yerine okuma sürecini bir diyalog olarak kurabilen bir metin yazmayı hedeflemiştik. Bu nedenle de kullandığımız kavramları yeri geldikçe açıklamakla birlikte, kuramsal bir tartışmaya girmedik, metni referans ve dipnotlarla kalabalıklaştırmak istemedik.

Öte yandan, somut bir bağlamda, önemli bir kuramsal tartışma da yaptığımızı inanıyoruz. Bu nedenle, “meraklısı için” kendi yaklaşımımızı göstermesi ve ilgilenebilecek okurların da okumayı sürdürebilmesi için bir “okuma önerileri” bölümü eklemeyi uygun bulduk. Umarız bu öneriler, kitapta yürütülen tartışmaya katılmanızı, onu ilerletmenizi kolaylaştırır, yazarların nasıl bir çerçeve içinde düşündüklerine ilişkin size ipuçları sunar.

Öznelik kapasitesi kavramıyla ilgili olarak iki farklı yaklaşımdan beslenen bir tartışma yürüttük: Amartya Sen ve Martha Nussbaum’un Hümanist yaklaşımı (bunu Marx’ın gençlik eserlerine, özellikle de El Yazmaları’na kadar geri götürebilirsiniz) ve Bourdieu’nun “habitus” kavramını geliştirdiği öznellik yaklaşımı. İlki, insanın tür olarak taşıdığı potansiyel ve değişim imkanına, ikincisi ise onu çevreleyen yapı ve koşullar içinde nasıl biçimlendiğine odaklanıyor. Birlikte ele alınmaları alışlagelmiş olmasa da çok verimli olduğu düşüncesindeyiz. Özellikle “kapasite” ve “habitus” kavramlarına dikkat çekmek isteriz.

Amartya Sen (2000) *Development as Freedom*. Random House: New York

Amartya Sen ve Martha Nussbaum (1993) *The Quality of Life*. Oxford University Press: New York

Martha Nussbaum (2000) *Women and Human Development*. Cambridge University Press: New York

Martha Nussbaum ve Jonathan Glover (eds) (2000) *Women, Culture and Development: A Study of Human Capabilities*

Pierre Bourdieu (1990) *The Logic of Practice*. Stanford University Press: Stanford

Pierre Bourdieu ve Loic Wacquant (2000) *Düşünümsel Bir Antropoloji İçin Cevaplar*. İletişim Yayınları: İstanbul

David Swartz (1997) *Culture and Power: The Sociology of Pierre Bourdieu*. University of Chicago Press: Chicago.

Nicholas Ostrow (2000) “Culture as a Fundamental Dimension of Experience: A Discussion of Pierre Bourdieu’s Theory of Human Habitus”, D. Robbins, *Pierre Bourdieu içinde*. Sage: Londra.

Güç ve Güçlenme kavramları feminist literatürde çok yaygın biçimde kullanılır ve tartışılır; bizim hala dönüp baktığımız iki yazarı belirtmek isteriz:

Nancy Fraser (1989) *Unruly Practices: Power, discourse and Gender in Contemporary Social Theory*. University of Minnesota Press.

Jean Bethke Elshtain (1990) "Power and Powerlessness of Women", (ed) Gisela Bock, Susan James, *Beyond Equality and Difference/Citizenship, Feminist Politics and Female Subjectivity*. Routledge.

Ayrıca, kendisine yöneltilen bütün eleştirilere karşın, bizim için hep çok aydınlatıcı olmuş bir yaklaşım için:

J.C. Scott (1995) *Direnış Sanatları*. Ayrıntı Yayınları: İstanbul.

Türkiye’de yayınlanmış ilginç bir makaleye de ayrıca dikkatinizi çekmek isteriz:

Fethi Açıkel (1996) "Kutsal Mazlumluğun Psikopatolojisi", *Toplum ve Bilim* 70.

Güçsüzlük ile ayrımcılık arasındaki bağlantıyı ortaya koyan klasik bir eser, nihayet dilimize kazandırıldı- Ayrımcılık bahsindeki iddialı tezlerin arkasında, Scheler’in söyledikleri var:

Max Scheler (2004) *Hınç (Ressentiment)*. Kanat Yayıncılık: İstanbul.

Toplumsal Cinsiyet ve Cinsiyet Rejimi kavramları üzerine okuma önermek, takdir edersiniz ki bizim için en zoru- çok sayıda farklı yaklaşım ve yazar var ve bizim bu kitapta geliştirmeye çalıştığımız yaklaşım, bunların pek çoğundan beslenmekle birlikte, kolayca birine işaret etmemizi engelleyecek özgünlükte. Dolayısıyla, bu alanda ilerlemek isteyen okur için birkaç kitap önermekle yetinelim:

Gülnur Savran (2000) *Beden, Emek, Tarih: Diyalektik Bir Feminizm İçin*. Kanat Yayıncılık: İstanbul.

Henrietta Moore (1991) *Passion for Difference: Essays in Anthropology and Gender*. Indiana University Press: Bloomington.

Sherry Ortner (1996) *Making Gender: The Politics and Erotics of Culture*. Beacon Press: Boston.

Judith Butler, Joan Scott (1990) *Feminists Theorize the Political*. Routledge: New York.

Dorothy Smith (1989) *Texts, Facts and Femininity: Exploring the Relations of Ruling*. Routledge: New York.

Elisabeth Spellman (1988) *Inessential Woman: Problems of Exclusion in Feminist Thought*. Beacon Press: Boston.

Iris Marion Young (1996) *Intersecting Voices/Dilemmas of Gender, Political Philosophy and Policy*. Princeton University Press: New Jersey.

Cinsiyet rejimi ile siyasal rejim ve milliyetçi ve cinsiyetçi zihniyet yapıları arasındaki bağlantı için çok yararlı üç kaynak:

Nükhet Sirman (2002) Kadınların Milliyeti”, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Cilt 4 (Milliyetçilik) . İletişim Yayınları

Ayşe Gül Altınay (2000) Vatan, Millet, Kadınlar. İletişim Yayınları

Tanıl Bora (2005) “Analar, Bacılar, Orospular – Türk milliyetçi-muhafazakar söyleminde kadın”, Şerif Mardin’e Armağan içinde (der. A. Öncü-O. Tekelioğlu), İletişim Yayınları.

Demokrasi ile Cinsiyet Rejimi arasındaki bağlantılar için bir klasik:

Anne Phillips (1989) Demokrasinin Cinsiyeti. Metis Yayınları: İstanbul.

Kamusal Alan ile Özel Alan arasındaki ilişkiler ve bu ilişkilerin feminist yazındaki kavramsallaştırması için:

Gülnur Savran (2002) Özel/Kamusal, Yerel/Evrensel: İkilikleri Aşan Bir Feminizme Doğru”, Praksis (5)

Yersizyurtsuzluğun önemli bir kaynağı olan “unutma” hakkında Türkiye’de pek az çalışmanın varlığına dikkatinizi çekiyor ve bu nadir yazıların ikisini öneriyoruz:

Şükrü Argın (2002) “Sol Melankoli, Aktif Unutma ve Yeni Bir Başlangıç”, Nostalji ile Ütopya Arasında içinde. Birikim Yayınları.

Erdoğan Özmen (2002) “Bellek, Travma ve Toplumsal Değişme”, Birikim Dergisi 184-185.

Yersizyurtsuzluk kavramını düşünürken, insanların kendi “hikaye”lerini bağlayabilecekleri ortak ve büyük bir hikayeden yoksun olduklarından söz etmiştik. Bu söz bizi hızla kamusal alanın çöküşü tartışmalarına taşıyor:

Hannah Arendt (2003) İnsanlık Durumu. İletişim Yayınları

Richard Sennett (1996) Kamusal İnsanın Çöküşü. Ayrıntı Yayınları.

Yersizyurtsuzluk kavramsallaştırmasını “yerlilik” tartışmalarının ışığında yeniden düşünmek ilginç olabilir. Bunun için:

Aynur İlyasoğlu, Necla Akgökçe (2000) “Sunuş”, Yerli Bir Feminizme Doğru. Sel Yayıncılık.

Birikim Dergisi Yerlilik Dosyası, 111-112. sayı, 1998.

Yersizyurtsuzluğun göç ve tutunamama boyutuna ilişkin son derece öğretici bir çalışma:

Oğuz Işık, Melih Pınarcıoğlu (2003) Nöbetleşe Yoksulluk/Gecekondulaşma ve Kent Yoksulları: Sultanbeyli Örneği. İletişim Yayınları.

İnsanın bu dünyada kendini evinde hissetmesini sağlayan farklı bir coğrafya bilgisini (isterseniz buna kozmoloji diyebilirsiniz), mitoloji ve simgeselliği tartışan, burada oluşturmaya çalıştığımız çerçeveye bambaşka bir yerden bakan bir eserle önerilerimizi noktalayalım:

Heinrich Zimmer (2004) Kral ve Hortlak. Kabalıcı Yayınları.

YAZARLAR HAKKINDA

Aksu Bora

Ankara Üniversitesi Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezinde uzman olarak çalışıyor. 10 yıldır bu merkezin çeşitli kadın gruplarına ve örgütlerine verdiği eğitim programlarını hazırlıyor ve yürütüyor.

Ankara Üniversitesi Kadın Çalışmaları Yüksek Lisans Programında dört yıldır “Kültürün Cinsiyeti” isimli bir ders veriyor. Hacettepe Üniversitesi Antropoloji Bölümünde doktora çalışmasını tamamladı. Tezin başlığı: Ücretli Ev Hizmetleri Bağlamında Kadın Öznelliğinin Yeniden İnşası. Daha önce Türk Modernleşmesinde Annelik Kimliğinin Dönüşümü başlıklı bir yüksek lisans tezi yapmıştı.

2002’de yayınlanan Yoksulluk Halleri isimli kitabın “Hane ve Kadınlar” bölümünü yazdı ve bu kitaba temel olan saha çalışmasına katıldı. Ayrıca yayınlanmış makaleleri ve çevirileri var.

İlknur Üstün

Ankara Üniversitesi Felsefe bölümü mezunu. Ankara Üniversitesi Kadın Çalışmaları Yüksek Lisans Programına özel öğrenci olarak devam etti.

2003’ten beri KADER Ankara şubesinin başkanlığını yapmaktadır. Ankara Üniversitesi Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezinin ve KADER’in çeşitli kadın gruplarına ve sivil toplum kuruluşlarına verdiği eğitimlerde Toplumsal Cinsiyet ve Siyaset eğitimleri vermektedir. AB Komisyonu Sivil Toplum Geliştirme Programının İletişim konusunda Yerel Eğitimliğini yapmaktadır. 2002’den beri devam etmekte olan Yerel Siyasette Kadın Katılımı kampanyasının yürütücülerindendir.

2002’de Ataerkil Cinsiyet Sistemi: Birey, Aile, Akrabalık, Hemşehrilik, Cemaat ve Devlet konulu araştırma tasarımı ve Ankara Altındağ İlçesinde pilot uygulamayı Ankara Üniversitesi Kadın Çalışmaları Anabilim Dalı Yüksek Lisans Programında Araştırma Semineri kapsamında Prof. Dr. Serpil Sancar ile yürüttü.

İki yıldır Kadın Yaşam Öyküleri Üzerinden Cinsiyete Dayalı Denetim çalışması üzerine (devam etmektedir) Prof. Dr. Serpil Sancar ile çalışmaktadır.

